

Saemien kultuvregoerkese
maanagiertesne jih skuvlesne

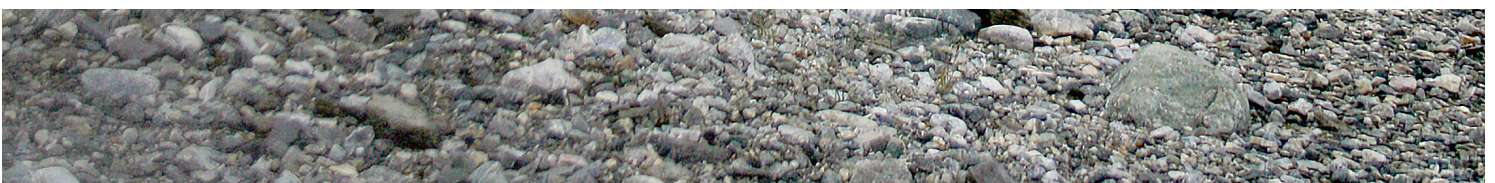
Samisk kulturforståelse
i barnehage og skole

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

SÁMI LOHKANGUOVDĐÁŠ
SÁEMIEN LOHKEMEJÁRNGE
SÁMIE LÁHKÁMGUOVDÁŠJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA

SISVEGE INNHold

ÅVTEBAAKOEh FORORD	3
SAEMIEN TJELMIEJGUJMIE MAANAGIERTESNE SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN	6 40
TJAALEHTJIMMIE – SAEMIEN AERPIEVUEKIEDAAJROE MAANAGIERTESNE JIh SKUVLESNE ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNEHAGE OG SKOLE	12 45
DAANHTSOME SKUVLESNE – SAEMIEN JIh AALKOEÅÅLMEGI AAMHTESIGUJMIE DANS MED SAMISK OG URFOLKSTEMATIKK.....	17 50
GÅAREDE MÖÖNSTERH TREAVKAJGUJMIE DARJODH? KAN DET LAGES MÖNSTER PÅ SKI?	22 55
NJAALMELDH AERPIEVUEKIE KULTUVREN VOEJNGE MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN	28 61
SAEMIEN BEAPMOE JIh AERPIEVUEKIEH – SAEMIEN USSJEDIMMIEVUEKINE BÅETIJE BIEJJIDE? SAMISK MAT OG TRADISJONER – MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?.....	32 65
RÅDNASTALLAM – SAEMIEN GIÉLESIJJIE SAMISK SPRÅKARENA.....	37 71

Saemien kultuvregoerkese maanagiertesne jìh skuvlesne evtiedamme jìh bæjhkoehtamme:
Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen jìh Saemien lohkemejarng 2020.

Teekste jìh sisvege:

Redaktöörh: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal jìh Kathrine Pedersen

Åvtebielien guvvie: Gunnlaug Ballovarre
Hammoedamme/diedtelamme: Trykkeriet, Nord universitet

til Luhpehth illustrasjovnide, guvvide jallh teekstide orresistie nuhtjedh jallh jeatjah veajkoej utnedh.

Voestes lãhkoe

Gærjetjem maahta daestie veedtjedh

lohkanguovddas.no

Samisk kulturforståelse i barnehage og skole er utviklet og utgitt av: Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen og Nasjonalt senter for samisk i opplæringen 2020

Tekst og innhold:

Redaktører: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal og Kathrine Pedersen

Forsidebilde: Gunnlaug Ballovarre
Design/trykk: Trykkeriet, Nord universitet
Illustrasjoner, fotografier eller tekst må ikke reproduseres eller benyttes i andre sammenhenger.

Første opplag

Heftet kan lastes ned fra

kunstkultursenteret.no

ÁVTEBAAKOEH

Dovne saemien j̄ih daaroen maanah j̄ih learohkh gelkieh saemien kultuvrine maanagiertesne j̄ih skuvlesne áahpenidh. Díhte dovne maanagierten mieriesoejkesjisnie j̄ih skuvlen learoesoejkesjisnie tjáádtje.

Tjeahpoe, kultuvre j̄ih kreativiteete leah bielieh maanagierten mieriesoejkesjistie, j̄ih gusnie tjáádtje maanagierte galka saemien kultuvrem váájnehtidh j̄ih viehkietidh guktie maanah seahkarimmiem j̄ih ektiedomtesem evtiehdieh saemien gellievoetese.

Learoesoejkesjen bijjemes bielie lierehtimmien sisvegen bijre. Lierehtimmien tjirrh learohkh gelkieh daajroem áadtjodh saemien aalkoeáálmegen histovrijen, kultuvren, seabradahkejielemen j̄ih reaktaj bijre. Learohkh gelkieh lieredh gellievoeten j̄ih joekehtsi bijre saemien kultuvresne j̄ih seabradahkejieliedisnie.

Saemien lohkejarnge j̄ih Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen gærjetjen tjaalegidie aktesne hammoedamme. Ulmie lea saemien kultuvregoerkesem maanagiertesne j̄ih skuvlesne evtiehdidh. Mij saemien kultuvregoerkese? Jeenjesidie haesteme gaavnehtidh guktie daejnie barkedh. Guktie dle daejnie aamhtesinie barkedh? Daate gærjetje galka viehkine árrodh maanagiertide j̄ih skuvlide juktie átnoem saemien kultuvregoerkesistie lierehtimmesne evtiehdidh.

Tjaaleginie hijven raerieh j̄ih vuesiehtimmieh guktie daejnie aamhtesinie barkedh. Tjaalegh gelledle lehkeste Saepmesne báetieh j̄ih váaromem utnieh dejnje voenges kultuvresne. Saemien kultuvre gelliesáarhts, j̄ih joekehtadta sijjeste sæjjan j̄ih dajvi gaskem. Gosse lohkehtæjjah maanagiertesne j̄ih skuvlesne daejnie gærjatjinie berkíeh, dle vaajtelibie dah ussjededtieh j̄ih soptsestellieh guktie mæhtieh sisvegem j̄ih baakoeveeljemem j̄ijtse dajvese sjiehtedidh.

Vuonak mánájároj maanagierten ávtehke Divtasvuodnesne, **Birgit Andersen**, tjaaleme guktie saemien tjelmiejgumie maanagiertesne barkedh. Maanagiertesne gellie nuepieh saemien kultuvregoerkesem ávtese buektedh viehkine beapmojste, vætnoste, soptsesijstie, eatnamistie j̄ih musihkeste.

FORORD

Samiske barn og elever, og andre barn og elever skal få møte på samisk kultur i barnehage og skole. Dette fremkommer i både rammeplan for barnehagen og skolens læreplaner.

Kunst, kultur og kreativitet er en del av rammeplan for barnehagen, hvor det fremkommer at barnehagen skal synliggjøre samisk kultur og bidra til at barna kan utvikle respekt og fellesskapsfølelse for det samiske mangfoldet.

Læreplanens overordnede del viser til hva innholdet i opplæringen skal være. Gjennom opplæringen skal elevene få innsikt i det samiske urfolkets historie, kultur, samfunnsliv og rettigheter. Elevene skal lære om mangfold og variasjon innenfor samisk kultur og samfunnsliv.

Nasjonalt senter for samisk i opplæringa og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen har sammen fremmet og administrert disse artiklene. Formålet er å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen og skolen. Hva inneholder samisk kulturforståelse? For mange kan det være en utfordring å finne fram til hvordan man skal jobbe med dette. Hva kan man jobbe med i opplæringen i forhold til dette temaet? Dette heftet er ment som en hjelp til barnehager og skoler for å fremme bruk av samisk kulturforståelse i opplæringen.

Artiklene har mange gode anbefalinger og eksempler på hvordan og hva man kan jobbe med i barnehagen og skole i forhold til samisk kulturforståelse. Artiklene kommer fra forskjellige områder i Sápmi, og tar utgangspunkt i den lokale kulturen. Den samiske kulturen er mangfoldig, og det finnes variasjoner mellom steder og regioner. Det er vårt ønske at arbeidet med dette heftet vil bidra til refleksjon og samtale blant lærere i barnehagen og skolen om hvordan vi kan tilpasse innhold og ordvalg til lokale forhold.

Styrer i Vuonak mánájároj barnehage i Tysfjord, **Birgit Andersen**, har skrevet om samisk blikk i barnehagen. Ved bruk av mat, dukke, eventyr, natur og musikk er det mange

Bovtseburrie **Máret Rávdná M. Buljo** nuvsjehke gosse lea saemien beapmoevuekiej bijre, jih saemien beapmoen bijre tjaala aalkoeáálmegen vuajnajimmeste. Dihte mijjem eevtjie beapmoej ávtteste gudtsiestidh, beetsuvebeapmoeh sjivnedidh jih buerie báetije aejkiem sjaavnjoehtidh. Byörebe beapmoeh eatnamistie reebledh daamtajábpoe, jih vielie lieredh sjædtoej bijre mijjen voengesne jih dajvesne. Dihte vaajtele mijjen lea etiske, monnehke jih raajne beapmoebáetije biejjiej aaj.

Vytnešjæjja jih dotkije **Maja Dunfjeld** jijtse dáakteregraadesne tjaalehtjimmien bijre tjaaleme. Dihte buerkeste guktie maehete saemien aerpievuekiedaajrojne barkedh maanagiertesne jih skuvlesne. Tjaalehtjimmien guektiengiertsevoete. Dihte dovne ríeseginie jih govlesadtemevuekine átnasovveme, jih dan aaj voejkenen goerkese.

Lohkehtæjja jih tjælije **Karen Anne Buljo** vuesiehtimmieh buakta guktie maehete aamhtesinie kreatijvelaakan barkedh. Gosse maana aalka soptsesem stáákedidh, dle dejnie læhkaskamme, ussjede. Juktie saemien maanaj ij naan maadthfilmh saemiengielesne, dle vihkele mijjiej sijjiej maanide tseegkebe jijtjemh kultuvren mietie.

Dáakteregraadestipendijaate **Siri Nystø Ráhka** gieleprosjeekten bijre sáárne man nomme Rádnastallam, jih maam Divtasvuodnesne tjirrehtieh. *Rádnastallam* saemiengieleldh eejhtimmiefaa-lenasse maanide jih noeride. Dihte raeriestimmieh vadta lustes darjomidie mah saemien gielem evtiedieh.

Koreograafe, filmedarjoje jih daanhtsoje **Elle Sofe Saara** raereste guktie maahta daanhtsominie barkedh maanagiertesne jih skuvlesne. Dihte tjællekeste mij daanhtsome, jih mannasinie jih guktie daanhtsodh. Saemien daanhtsoe orre lahtese mij vihkeles lierehtimmesne lutnjedh. Dellie mijjen dajven gellievoete aaj váájnesasse báata.

Lohkehtæjja **Lisbet Hansen** jih Anne Birgitte Fyhn, matematihkeprofessovre UIT – Nöörjen arktiske universiteetesne jih matematihkeprofessovre II Saemien jolleskuvlesne, tjaaleme guktie dáarestfaageles madmatihkine barkeme 1.-2. daltesisnie Unjárgan byjjenimmiejarngesne. Daennie tjaalegisnie tjællekestægan guktie goerhatallemen ööhpehtimmie átnasávva jih misse gellie

muligheter for å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen.

Reindrifstøtøver og ildsjel for samisk matkultur, **Máret Rávdná M. Buljo** skriver om samisk mat og tradisjoner i et urfolksperspektiv. Hun oppfordrer oss blant annet til å prise og takke for maten, og signe matavfallet og ønske oss en lys fremtid! Vi burde selv oftere sanke mat fra naturen, og lære mer om vekster i vårt nærmiljø og område. Hun ønsker at vi har etisk, bærekraftig og ren mat i fremtiden også!

Maja Dunfjeld er duojár og forsker og har i sin doktorgrad skrevet om ornamentikk. I denne artikkelen forklarer hun hvordan vi kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap i barnehage og skole. Ornamentikk har en dobbel egenskap i samisk tradisjonskunnskap. Den kan være både pynt/dekor og også ha en kommunikativ/budskapsbærende funksjon, og åndelig forståelse.

Lærer og forfatter **Karen Anne Buljo** gir oss eksempler på hvordan vi på en kreativ måte kan jobbe med temaet. Hun mener at når barnet begynner å leke fortellingen, da har vi lyktes med den. Da samiske barn ikke har originalfilmer på samisk, er det viktig å etablere arenaer fra vår egen kultur for barna.

Doktorgradstipendiat **Siri Nystø Ráhka** forteller om språkprosjektet Rádnastallam, som blir gjennomført i Tysfjord. Rádnastallam er et samiskspråklig fritidstilbud til barn og unge. Hun kommer med forslag til morsomme aktiviteter som fremmer samisk språk.

Koreograf, filmregissør og danser **Elle Sofe Sara** foreslår i sin artikkel hvordan man kan jobbe med dans i barnehage og skole. Hun forklarer hva dans er, hvorfor og hvordan danse. Samisk dans er et nytt begrep, som er viktig å fremme i opplæringen, slik at mangfoldet i vårt område trer tydelig frem.

Lærer **Lisbet Hansen** og **Anne Birgitte Fyhn** professor i matematikk ved UiT, Norges arktiske universitet, og professor II i matematikk ved Samisk høyskole, har skrevet om hvordan de på Nesseby oppvekstsenter har jobbet med tverrfaglighet i 1.-2. trinn i matematikk. I denne artikkelen forklarer de hvordan undersøkende

faagh viedtielhkie. Dej gyhtjelasse lij mejtie gåarede möönsterh treavkajgumie darjodh? Dej barkoe vuesehte dagkeres goerehtallemen lierehtimmie hijven jih giengeliieremem learoehkidie vada.

Gaajhki tjihtje tjaalegi gieltegs jih sjiöhtehke aamhtesh. Vaajtelibie daah tjaalegh skreejrehtieh saemien kultuvregoerkesinie ööhpehtimmesne barkedh.

Biejjieladtje gaavnesjimmien tjirrh maanaj jih geerve almetji gaskem, jih learohki jih lohkeh-tæjjaj gaskem, galka ööhpehtimmien gamte ulmiem realiseradidh. Gaajhkh maanah jih noerh ovnessielaakan. Ööhpehtimmien vihkielommes gyhtjelasse, mij lea geahken maanese jih learoehkasse bööremes? Dannasinie vihkele ööhpehtimmiem maanese jih learoehkasse sjiiehtedidh guktie gaajhkesh sjiiehtedamme ööhpehtimmiem åadtjoeh. Læhkoe barkojne!

opplæringsopplegg blir brukt og hvor mange fag er trukket inn. De stilte spørsmål ved om man kan dekorere og lage mønster med ski? Deres arbeid viser at en slik undersøkende opplæring er bra og at det også medfører dybdelæring for barna.

Alle disse sju artiklene har interessante og aktuelle tema. Vi ønsker at disse artiklene gir inspirasjon til å jobbe med samisk kulturforståelse i opplæringen.

Gjennom det daglige møtet mellom barn og voksen, og mellom elev og lærer, skal opplæringsvide mål realiseres. Alle barn og unge er forskjellige. Det sentrale i opplæringen er hva som er best for det enkelte barnet og eleven. Det er derfor viktig at opplæringen er tilpasset barn og elever slik at alle får en tilpasset opplæring. Lykke til med arbeidet!

Saemien lohkemejarnge, 2020
Nasjonalt senter for samisk i opplæringa, 2020
Randi Juuso

SAEMIEN TJELMIEJGUJMIE MAANAGIERTESNE

Birgit Andersen

Maanagierten mieresoejkesjen mietie laanten gaajhkh maanagiërth gelkieh maanide saemiej jih saemien kultuvren bijre leerehtidh. Guktie dellie aelkedh gosse dan vaenie gærjah jih bievnesh gâávnesieh? Mij raaktan saemien kultuvre jih gie dam tjielkeste? Jeenjiesi naa akteleejnes guvvie saemijste annje reaktoe? Guktie edtjebe dagkeres vijries aamhtesen bijre leerehtidh, gosse saemieh dan barrede veasoemienie njieljene laantine, noerhtelistie áarjese? Mov vuajnoe julevsamien dajveste, Divtasvuodneste. Mov dáájuhrehtash geektede maanagiértijste báetieh, julevsamien maanagiérteste jih dle daaroen maanagiérteste gusnie gielefaaleldahke saemien maanide jih lissine kultuvrelle faaleldahke

gaajhkide maanide. Gaajhkem daam áeniemdidh jih artihkelisnie tjeeketidh lea geerve, men seamma aejkien joekoen vihkele.

Kultuvre

Daamtaj dovletje saemien kultuvren jih aerpieviekien jielemi bijre gávla, jih gellien aejkien gaertjedovverne báatsose. Saemien kultuvre sagke vielie. Báatsoen baalte dovne gööleme, vijreme, tjöönghkeme, jáarta- jih laanteburrie. Saemieh aaj meatan orreme kultuvrelöönemisnie jih vaaroelätnoemisnie. Kultuvrh sinsitneste lie-reme. Jeenje mij dennie saemien kultuvresne aaj jeatjah kultuvrine gaavnebe, jih joe maanagiértine gâávnesieh. Tjoerebe mujhtedh daah bielieh aaj saemien kultuvre.

Mah dah saemien stáákedimmieh? Dah gidtjh aaj gaertienisnie gâávnesieh gusnie söövrigujmie jih govsigujmie stáákedeminie. Jallh gosse háagkstaavrine, bijline jallh vinhtsine stáákede. Dah bielieh mah aerpieviekien maaje aelhkebe vueptiestidh. Guktie edtjebe gaajhkem jeatjebem áehpiedehtedh? Jis edtjebe saemien kultuvrem feerhmedh, dellie tjoerebe maehtedh vuejnedh man vyjrehke lea. Jeenjeh badth saemieh bovt-sigujmie barkeminie, gallesh gujht aaj gieh eah leah báatsosne. Muvhth leah lohkehtæjjah, dáakterh, advokaath, snihkijh, bissijh, juhtije bigkijh jih maanagierte barkijh. Vihkele maanide dam aaj leerehtidh.

Kultuvre jeatjahtovvemienie dan akten jih dan ávtteste eah mov maanaj daaletje aarvoeh seam-maligke goh mov maadter- maadteraahkan aajjan aarvoeh. Mov maanah byjjenieh daaj-baaletje saemien kultuvresne, TV:ine jih datovrefealloj- ne. Byjreske gusnie veasobe baajnehte guktie saemien kultuvrem tjielkestibie. Mijjen jijtjemh byjreske dihte mij stuvrehte guktie saemien kultu- vrem defineerebe. Saemieh aaj juhtieh jih orrijieh

Guvvie: Kathrine Pedersen/Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Guvvie: Birgit Andersen

bijre laantem. Orre boelvh byjjenieh jñh dej orre vuekieh guktie jieledh jñh saemine årrodh.

Daan beajjetje maanide ij edtjh leerehtidh saemieh låavth-gåetesne årroeminie; derhviegåetesne, vñhtsesne jallh naan vaerien haevtesne. Annje daan biejjien jeenjesi Leah låavth-gåetieh jallh derhviegåetieh jñh muvth annje göölije saemieh, maaje libie siejhme gåetine årroeminie. Ij gåaredh jiehtedh mijjieh bijjene vaeresne årrobe, eevre goh miehtsiestaalohne, rovnege jñh eksotiske. Gaatesjen annje daan biejjien dagkeres jielije vuajnoe. Im vienht dah earnadieh hånnoedidh, eah sih badth jeatjebem mielh gænnah. Hijven jis buektiehtibie maanide gellievoeten bijre leeredh, dovletjistie daaletjasse. Guktie jis daejnie maanagiertesne nïerhkedh? Mah sjeahta klovneleejns gajph darjodh? Mah badth nuekies goevten 6. biejjiem barre saemien beajjan giehpemdidh? Mah maahta saemide dulhtjen heeredh jñh saemine dorjedidh gaptaleejns vaarjoej sisnie? Vaestiedasse ije. Ij sån akte gænnah bahhas mieline naemhtie dääpedh, lyövlehke gujht dejtie mah daaroedhtemen faamoeh damteme. Bååktjehke dejtie mah annje demtieh saemiej aarvoe ij Leah annje guktie byöroe. Vaajmose baska gosse naaken mijjem buakta ovrehte goh standup-lustestæjjah firmestehtieh, jallh gosse

mijjem buakta goh eksotiske jallh joekoen rovnege. Mijjieh aaj almetjh mej siejhme assjaldahkh, iedtjh jñh domtesh, ihkie mijjen likiegiele, mubpie kultuvre jñh lissieektievoete.

Gosse edtjebe jeatjah kultuvren bijre leerehtidh, ibie edtjh barre joekehtasside vuesiehtidh. Tjoe-rebe maanide aaj vuesiehtidh man jeenje seamma. Jis daaletje maanah mah byjjenieh edtjeh saemide vuejnedh goh seammavyörtegs almetjh giej seamma aarvoe goh sijjen, dle tjuaara iemie bie-line sjïdtedh. Vihkele ussjedidh guktie leerehtidh. Laanten gaajhkh maanagiërth stoerre barkoem åådtjeme. Mijjide saemide kaanna akte dejstie vihkielommes aamhtesijstie daaletje siebredahkesne. Dellie van tijje båtame saemiejgumie åahpenadtedh, bilelen nåake vuajnoeh jærhkedh. Mijjieh gidtjh gallesh gieh skuvlem vaadtseme jñh åådtjeme dovne irhkemem jñh narrahtimmiem damtedh. Munnjan alme vihkele eah bætije boelvh dam seamma dääjrh. Gosse gie akt datnem lavsa juktie jeatjah identiteete dov. Gosse gie datnem garva juktie datne datne. Mestie annje naemhtie daanbien? Jeenjesh eah gujht daejrieh. Muvth billemine destie maam eah damth – mij ammes. Dihte mij ammes, gellien aejkien balta, aajhta jñh rovnege domtoe. Almetje badth dagkere mij ånnetji bælla destie mij ammes. Dagkeres asve maaje almetjem gellien aejkien vaarjelamme jñh

gorredamme. Dan guhkiem saemih jeatjabidie ammes jih guhkene, dellie dah aaj domtoeh saemih aajhtojne. Dam ibie Leah.

8

Gosse saemien kultuvren bijre leerehtidh, jih guktie saemih aaj dejnie damtijieh, , dellie hijven viehkiem jijtjehke kultuvreste vaeltedh. Jis ih dan jijnjem aamhtesen bijre daejrieh, dle buerebe eerlege dan bijre årrodh, jih dle væljoem vuesiehtidh gihtjedh lieredh sijjeste mejnie akt aelkedh maam vienhth reaktie. Aellieh gaptine aelkieh jis gaptan bijre vaeniem daajrah. Gåhtjoeh goevten 6. biejjiem *saemien nasjonaalebiejjine, saemiej åålmegebiejjine* jallh barre "goevten govhteden biejjine", eevre guktie gallesh aaj jiehtieh "suehpeden luhkietjijhtjedden biejjien".

Soptses

Lohkede saemien soptsesh, dejtie gaavnede gaskeviermesne jih gærjine. Saemiej soptsestimievuekie joekoen jih maanagiertemaanah gidtj lyjhkoeh staaoen bijre govledh. Maanah lyjhkoeh gosse gielteges jih annetje iskeres. Dah saemien gærjaj vaajesh naa iskeres, men dejtie maahta sjiehtehtidh guktie tjaebpebe sjidtieh. Daaroengiesne gærja gåavnese Lulesamiske eventyr og sagn, maam Thorbjørn Storfjorden tjaaleme. Sissel Horndal aaj hijven gærjam tjaaleme, Sølvmånen, mij dejtie stueriebodtje maanide sjahta. Guvvieh maehtieh beltiestidh, dan åvteste raerestem guvvide aktesne veartasjidh åvtelen lohkede. Dellie maanah dejtie ryøjredamme jih dejgumie åehpies sjidteme. Muvhth maanagierth jih skuvlh

eah sijhth saemien soptsesh gænnah utnedh juktie maanah dejstie billijeh. Mannasinie dellie hijven gåarede Buehkieh Bunhkiej bijre lohkedh? Desnie gujht aaj staaole pruvvien nuelesne vuerteminie buehkide tjåagkestidh. Stööremes buehkie staaoen tjelmide aaj gååktje. Hijven gåarede juktie åehpies heamtire maam maanah govleme joe dehtie raejeste onne lin. Unnemes maanah aaj utnieh luste iskeres soptsesh govledh, dan guhkiem minngedsgeatjan hijven gåarede. Jis soptsesem iskeråbpoe sæjhta, dellie maahta dorjedidh. Staaloevaarjoeh maahta aelhkiesligke jijtje gåarodh jih ååredæjjam provnedehtedh juktie soeven vååjnedh. Maahta kruana kånstekraesieh juekedh jih maanaj voeptide dibrehtidh gummi-garhtsigumie. Maahta darjodh guktie hæhtede. Arctic lavvo smaave låavtgåetieh duaka mejtie maahta dovne olkene jih gåetien sisnie tseegkedh. Jijtje badth aaj maahta låavtegem gåarodh, jih dle naan dollem silhkepaehpieristie jallh skrovreste darjodh. Alme tjaebpie sjædta jis led-tjoevkesh aaj dollese buektehte, dellie joekoen murrede låavthgåetesne sjædta.

Ij badth daarpesjh barre staaoen bijre lohkedh. Jeenjh jeatjah gærjah mejtie saemien tjaeligh tjaaleme, goh jijtjen gærja *Emielle & Emierka får en venn*. Dihte daaroengiesne, julev-, åarjel- jih noerhtesaemiengiesne gåavnese.

Eatneme

Saemih eejnegen eatnemem gorredamme. Jeenjemes maanagierth joe pruvhkieh muvhtene

Guvvie: Birgit Andersen

olkene minnedh. Eah saemieh dah aajne mah eatnamistie aktetjem reebliedh, maaje daase gujht maahta saemien aamhtesh aaj viedtedh. Skåajjese minnedh, dollem biejedh jallh dollesne beapmoem bisseth.

Leerehtidie maanide guktie joe guhkelde gietjeste abpe niestiem nuhteme, tjåelieuh maeliegeoveride, tjåerveste bålloeh, soenijste gåårestahkh, dueljeste vaarjoeh jñh gaamesijstie gaamegh. Jñh guktie aaj faehtie dæjpele. Jñh datne deejrih bovsengoelkh raekene sisnjelen, jñh dan åvteste dan hijvenligke biktieh? Dannasinie dan baahkes dueljien nelnie tjahkasjidh, jñh hijven vaarjoede jñh gaamegidie nuhtjedh.

Vaeltede meatan maanide mearoen gåajka, baajede dejtie gööledh jñh mearohne åahpenidh, tjöölede gueliem jñh vuartasjidie maam nje-hpieldamme. Ij leah guktie gænnah nåake maanide baajedh vuejnedh gosse guelieuh tjåaloeminie. Dihte amma bielie bearkanimmeste jñh dam maanah gelkieuh lieredh. Numhtie almetjñh boelveste boelvese bearkanamme beapmoeh reebleme. Jis ij leah hille minnedh gööledh, dellie gåarede stååkehåagkstaavrah darjodh jallh vinhtsem stååkedimmiesjaljose biejedh. Jeatjah raerie lea nænnoes gummivinhtsh åestedh mejgumie gåetesne stååkedidh. Maehtede guelieuh guvviedidh jñh dejtie lamineeredh. Guelide maehtede magnetetjñh dibrehtidh, jñh rуетiebiehkieuh håagkstaavride dibrehtidh håagkine. Geahken gualan maehtede aaj laavlomem tjaeledh, mejtie maehtede tjåanghkosne nuhtjedh. Dle maanah maehtieuh jñjtse "laavlomem" våaroeuh håagkodh. Naemhtie dle maanah dovne jaevrie jñh mearoguelieuh nommh aaj lierieuh.

Leerehtidie maanide guktie gööthjerkiem jñh eatnemem laahpa. Dihte dovne eatnamasse hijven jñh dejtie mah minngelen bætieuh. Baajede maanide meatan årrodh eatnamistie tjööngkhedh; laadtegh, jokngñh, sirrieuh, pearah jñh kroenesaath. Darjode löövjem gejhkie bihtsegamme såekienlastijste. Leerehtidie maanide moeri bijre. Jeenje barkoe åvtelen båltemes moerine dollesne sjidteme, jñh galme maanetjñh biktieh jallh baahkem buektieh beapmoeturjiehtæmman. Leerehtidie maanide tjoerebe moeride voestegñh tjoehpedh, låadtodh, bertedh jñh baajedh gajhkalostedh åvtelen maehtebe dejtie bålteledh. Leerehtidie dejtie joekehts moereslaaji bijre, mah dejstie hijvenligke buelieuh, jñh aaj biessieuh jñh roehtsi bijre.

Åådtjedimmie aaj jeenjemes maanide luste jñh murrede. Ij jielieuh bovtse daerpies, ij gænnah naan maahtoe aarebistie. Jis Guovdageaidnun Maritex-bovreste maanasoehpenjem dongkoe, dellie aevhkies bihkemdasse aaj meatan mij buerkeste guktie åadtjestidh. Jis naan stijven snihkije lihke, dle maahta stååkebovtsem naan feallojste jallh tjoevtijste snihkedh, jñh dle aevsiem dan nille biejedh jis åtna. Gåarede aaj barre tjåervieuh jallh roehtsem biejedh.

Baajede maanide nejpiem, aaksjoem jñh saakoem utnedh. Dan guhkiem geerve almetjñh lihke, dellie hijven gåarede ihkie muvth stååjhtoeuh soermem naajestidh. Ij lierñh nejpiem gietedidh jis ij åadtjoeuh haarjanidh. Saemien kultuvresne siejhme maanide bijjiemdidh guktie jñjtjeraadehke jñh nuvsjehke sjidtieuh, jñh jñjtje veeljeh. Manne jñjtje byjjenamme dagkeres hieuhmesne gusnie fihkim mieriedidh gåessie åeredh jñh byöpmedidh. Saemien maanah iktestñh vielie meatan orreme dejnie mij dej bijre heannedh, geerve almetjigumie ektine. Gosse jeatjah maanah stååketjöövkesne jurjiehtieuh dej geerve almetji baalte, dle saemien eejhtegñh baehjeh maanide viehkiehtidh.

Beapmoe

Gellie bihkemdassh gååvnesieuh saemien aerpievuekien beapmojde. Bissete maaje bovtsenbearkoem, bååhkesjidie laejpieuh jallh bissete gueliem. Laejpieuh maehtede dollen nelnie geartedh, vuebnien sisnie bisseth jallh pliehtje bååhkemeruevtesne. Daate saemien dovletje pliehtje laejpie mij måedtieleejne dorjelge. Muvth sæjram bieuh, muvth jis anisem jallh fennikelem. Jeatjebñh jis liemem jñh muvth ij mejtegh gænnah. Maanah maehtieuh viehkiehtidh dovne daajjem stealladidh, jñh bååhkesjidh. Maehtede aaj olkene bååhkesjidh. Tsaekede plastihkesoermevanhtsh jñh vedtede maanide geahken daajetjem maam maehtieuh daanjedh. Jñjtse darjome laejpiem byöpmedidh joekoen hearskas.

Jeatjah raeriestimmie lea maeliekåalhtalaejpieuh darjodh. Ij mejtegh darjoeuh jis ij leah bovtsen maeleste. Maehtede jeatjah kreeken maeliem nuhtjedh, vuesiehtimmien gaavhtan söövreste. Ij daarpesjñh gaajhkem aerpievuekien mietie darjodh, gåarede gujht annetji orrestehtedh. Saemien taco sjeahta? Siejhme tortillalaejpieuh mej sijse kroenesaath jñh gaajhkem jeatjebem maam sæjhta jñh milnjeme bovtsenbearkoem. Jallh dagke bijreme bearkoem. Maam vienhtñh pizzan bijre

Guvvie: Birgit Andersen

bovtsenbearkojne? Jallh gueliejoptse, vuj guelie-gaahkoeh mejtie aalkovistie jurjietidie?

Laavlome j'ih musihke

Maehtede CD'h åestedh dovne saemien maanalaavlomigujmie j'ih vueliejgujmie. Dejtie maehtede aelhkiesligke jeatjah lehkesne aaj gaavnedh, goh YouTube-sne j'ih Spotifysne. Naemhtie maanah maehtieh musihkine åahpanadtedh mah mædtede saemien dajvijste. Muvhten musihkese gåarede jårredh. Jeatjah musihke sån baaja åssjaldahkide juhtedh. Naan laavlomidie hijven guvviedidh. Jeatjah musihke jis liegkestahta guktie maahta eevre stille gællasjidh tjelmide trimhkedh j'ih goeksegidie ussjedidh.

Maehtede aaj maanide aelhkies maanalaavlomh leerehtidh goh Bae bae laampetje, Laevie Jaahke j'ih Sovkh sovkh vinhtsetjem. Jis melodije åehpie, dellie maanah naa aelhkies lerieh. Åvtelbodti maahta goltelidh guktie baakojde jiehtedh. Daate sjiehteles vuekie maanide vuesiehtidh jalhts

saemiej lea jeatjah giele, dellie maehtieh dejtie seamma laavlomidie saemien aaj laavlodh. Dagke maehtede naan gille saemien baakoeh lieredh, goh buarastehtemebaakoe buaregh.

Hammoedimmie

Maehtede dejtie saemien klaeride j'ih saemien saevegem joekehts hammoedimmiedarjomisnie nuhtjedh. Saevegem gåarede dejnie njieljine klaerine klaeriedidh jallh gierkijste darjodh. Dejtie stööremasside sjeahta lieredh golme jallh njieljie laejkiejgujmie baerkielidh jallh laejkieh pruvnielidh. Geektesi geektesi maehtieh laavenjostedh njieljie laejkiejgujmie baerkielidh, fiereguhten göökte laejkieh. Viehkine geerve almetjistie dah stööremes maanah buektiehtieh goerem lieredh. Akte dejtie göökte laejkide garrahbielesne steerie j'ih mubpie jis dejtie göökte laejkide åelkiesbielesne.

Tjöönghkede gierkieh, lasth, skiblieh, baahrtsegh j'ih baejtieh mejtie maehtede joekehts darjominie

nuhtjedh. Lissiemdidie maaje álloem, skåerriem, laejkieh jñh tjåerviebæhtah. Dellie ovmessie utnede, mejstie veeljedh. Dagke maanah maeh-tieh skaepiedihks tjeahpoeprosessem olkene tjirrehtidh, mij ålkone tsååvtse?

Vierhtieh

Jis maadthdaajroem saemiej bijre daarpesje, dellie maahta Sigbjørn Skådenen gærjam "Samer" åstedh. Dam gaajhkh barkijh byöroeh lohkedh guktie maehhtieh ånnetji destie maanide leerehtidh. Facebook-dåehkie aaj gååvnese gusnie måedhtieh åssjalommesh, svaalhtesh, musihkh, videoh, heamturh jñh kreatijve prosjeekth. Daan dåehkien nomme "Samisk blick i barnehagen" jñh destie gåarede eadtjaldovvedh jallh viehkien mietie gihtjedh jis mij akt.

Youtubesne gellie guvvieh jallh tjoejh mejtie maehhtede vuesiehtimmien gaavhtan tjåanghkoebodten nuhtjedh. Mah stoerre sjeermem utnedh gusnie prietehtje dolle? Jallh goeksegh mah elmesne buelieh? Miksapix Interactive sjieh-tele appem faala man nomme Nordlysbarne. Veedtjh appem datovrefeallose jñh tjaangh akten veartanasse gusnie åadtjoeh soptsesem goeksegi bijre govledh jñh mannasinie ij edtjh goeksegidie

naskoehhtidh. Dej gujht jeenjebh saemien apph, dovne saemien- jñh daaroen gielesne, mejtie juvnehtem: *Bestemors gutt, Gutten som lurte Stållo* jñh *Pikefossen*.

Jeatjah gærjah mah daaroen teekstine gååvniesieh Leah: *Elle og Ándá i fjæra, Ella og Ándá i gammen* jñh *Ella og Ándá erter nordlyset*. Gærjaj sisnie guvvieh dåehkijste gaptajgumie, jñh daejtie gærjide Várdobáiki duaka.

Saemien musihkem gaavna dovne Spotify:sne jñh Youtube:sne. Facebook-dåehkesne "Samisk blick i barnehagen" gaavna saemien musihkelæstoeh jñh musihkem gellede saemien dajvijste.

Nedtesæjroe www.aktene.no lea saemien learoevierhtiedienesje. Desnie bievnesh gaavnh saemien learoevierhtiej bijre, jñh jeatjah jeenjem lustem. Desnie sjiere maanagiertebeilie jñh dihte jis tjihtjen faagesuarkan juakeldh. Jeenj svaalhtesh jñh raerieh gååvniesieh Saemiedigkien nedtesæjrojne aaj.

Daelie maehhtede aelkedh saemien aamhtesigumie barkedh. Giehtelidie maaje gellie vahkah jallh bijre jaepiem, juktie dan luste. Læhka barkojne!

TJAALEHTJIMMIE – SAEMIEN AERPIEVUEKIEDAAJROE MAANAGIERTESNE JIH SKUVLESNE

Maja Dunfjeld*

Gellene faagesuerkesne væhtah, symbovlh jñh tjaalegh átnasuvvieh juktie maam soptsestidh jñh govlesadtemisnie. Tjaalehtjimmien sisvege jñh dñjre joekehtadta joekehts siebriedahki jñh kultuvri konteksti mietie. Dan-nasinie gaajhkh væhtah, symbovlh, tjaalegh, tjåanghkan bieje me tjaaledahkh jñh leahtah dennie áarjelsaemien dajvesne sisvegem utnieh jñh maam akt soptsestie h mah áarjelsaemien kultuvrese, vuekide jñh aarvojde viedtielhie. Baakoe tjaalehtjimmie lea *ornamentikk* daaroengielesne jñh báata dehtie latijnen baakoste *orne're*, mij sæjhta jiehtedh feegredh jallh kleebedh. Áarjelsaemien tjaalehtjimmie guektiengierts funksjovnem átna. Lissine rieseginie árrodh dihte aaj maam soptseste, jñh dan aaj voejkenen bielie.

Átnoe áarjelsaemien faage- termijste ööhpehtimmesne saemien tjaalehtjimmien bijre

Gosse saemien faagetermh átnasuvvieh, dellie leavloem beaja saemien vuekide jñh aarvojde jñh tjaalehtjimmien buerkeste saemien faagejiehtegigujmie jñh kultuvregoerkesinie.

Guvvie 2b. Guksie. Guvvie: Tore Viem

Guvvie 1a. Gulmien borth

Guvvie 1b. Væhta

Gulmien borth vihkeles saemien væhta, jñh dannasinie aaj bielie saemien tjaalehtjimmien aalkoeööhpehtimmeste. *Gulmien borth* átnasávva goh visuelle jiehtege tjåervie- jñh moeredorjesinie, jñh dam nejprien njuenine naaja. Dellie golme tsiehkies jallh govrh akten tjåenghkies mñerhken vöoste tsaatsa, mij lea lñhkebe aktem dejstie

sieve	Saemie-almetje	saemie	Akte sieve
akte sieve	Aktegs, guektien- jallh golmengierts baaltesievh		Göökte sievh
göökte sievh	Symbovlvæhta aalkoe-almetjidie, saemie		
golme sievh			Golme sievh

Guvvie 2a. Sieve – baaltesievh.

* Gaajhkh artihkelen guvvieh leah luhpine vaalterne Maja Dunfjelden (2006) gærjeste *Tjaalehtjimmie, Form og innhold i sørsamisk ornamentikk*. Snåsa: Saemien Sijte.

skaavhtijste. Gulmien borth vuajnalgamme goh naa bääries aerpievuekie aalkoeåålmegi gaskem dejnie soemen-ugrijen gieletjiertesne Saepmesne jñh loksese (Russlaanten dotkije Inanov, red. Kosmenko 1993). Dah væhtam seammalaakan naejieh jallh tsaetsieh.

Tjaalehtjimmie-ööhpehtimmesne aaj sieve jarngesne. Dellie akte sieve jallh guektien-golmengierts baaltesievh.

Sjaevehts maahtoe

Daan artihkelen vâarome lea vuekiem "sjaevehts maahtoe" lierehtimmesne nuhtjedh gosse tjaalehtjimmiem maanagiertesne jñh skuvlesne leerehtidh.

Jis vuartasjibie guktie dejpeli, gosse almetjh lin bovtsigujmie jieliemine, dle fierhte fuelhkie almetjh daarpesji mah meehtin dîrregh, åtnoedaeverh, vaarjoeh, kleebjegh jñh foeresjimmievierhtieh darjodh. Gaajhkem maam jieliemasse daarpesjin. Jis dam aktetjem maehdedh vytnesjidh, dellie jeenje daajroe jñh dååjrehtsh daerpies. Nyjsenæjjah gaarmanæjjah tjoerin jñjtjh dååjrehtidh edtjin guerkiehtidh, jñh daajroem jñh goerkesem åadtjodh daeveri ulmien jñh åtnoen bijre.

Dannasinie maanah varki meatan barkosne, v.g. gosse sesnieh bäärhkedin jñh skærriem knugkin geesin guktie meehtin vaarjojde jñh jeatjah daevieridie nuhtjedh.

Gosse maanah, geerve- jñh bäärasåbpoe almetjh akti vyöki barkin, dle maana dååjrehtimmieh jñh daajroeh åadtjoeji mah bielie sjihti jñjtse maah-toste. Jñh nimhtie aaj maana dæhkien jallh byjresken goerkesem jieliedistie åadtjoeji, vuekieh jñh njoelkedassh mah soptsestieh mejtie reaktoe vuj bääjhtode, tjaebpie jallh nåakebe. Duedtien aerpievuekie lea boelveste boelvese serteme, praktihkeles dahkoejgujmie jñh guktie dæmie-damme joekehts tsiehkine jñh darjoeminie. Juktie maehdedh duedtien bijre lieredh, vytnesjimmie-daajroeh jñh dan estetihke, dle daerpies vâårkehke årrodh, barkoeproseside vuartasjidh jñh dej bijre ussjedidh, jñh dle aaj jñjtje dejtie joekehts dahkojde jñh rituaalide haarjanidh. Gosse haalvoe, dle hijven domtesh barkose åadtje.

Daagkarinie prosesessne ij leah siejme dahkoej bijre soptsestidh, men krååhpine vuesiehtidh, dovne tjelmiejgujmie jñh gietigujmie. Daajroe maam vejteste dahkoej jñh dååjrehtimmiej tjirrñh

"sjaevehts maahtoe" gohtjesåvva. Eatnemedajroe jñh guktie iebnh gaavnedh, dîrregh nuhtjedh jñh sjohtehke hammoem hammoedidh, leah bielieh aerpievuekien sertiemistie.

Gaajhke daate estetihkedomtesem buakta jñh goerkesh dovne aarvojde jñh vuekide mah daevieridie jñh vaarjojde viedtielidhkie. Estetihke stuvresåvva hijven jñh dæjpeles hammoste jñh sisvegistie, jñh seamma tîjjen gåarede jñjtje mielen mietie evtiedidh. Hammoe jñh tjaalehtjimmie leah bielieh dehtie gaervies daevieristie, man dovne dæjpeles, estetihkeles jñh gaskesadtemen funksjovne. Estetihkeste, hammoste, klaerijste

13

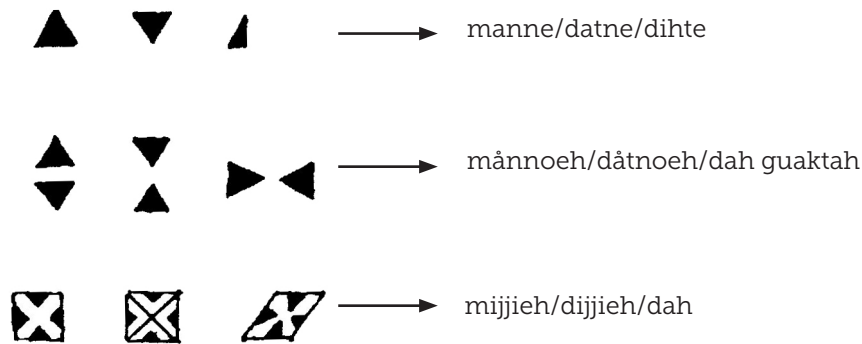
Guvvie 2c. Tjåervienejpie tjaalehtjimmine. Guvvie: Tore Viem

jih tjaalehtjimmeste maahta daeveri lihkesvoete toelkkestidh, mehtie dajveste baetieh, mehtie tijjeste jih aaj vytnesjæjjan jih utnijen identite-ete. Hammoe jih tjaalehtjimmie åvtese baetieh kulturelle konvensjovni tjirrh. Gaskesadtemisnie dovne seedtije jih dâastoje tjuerieh dam seamma kulturelle maahtoem utnedh, jih aaj liereme dejtie kulturelle konvensjovnide toelkkestidh.

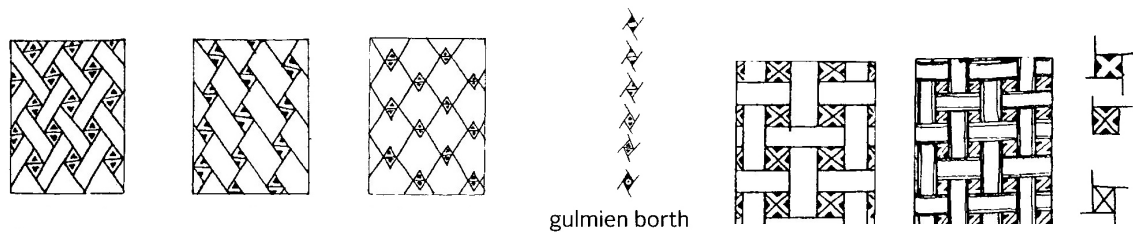
Barkoevuekieh maanagiertesne jih skuvlesne

Daehtie raejeste artihkele vuesiehtimmieh maanagierteste jih skuvleste buakta, guktie maahta saemien aerpievuekiedaajrojne barkedh gosse aalkovem vaalta tjaalehtjimmine gulmien borth jih baaltesievh.

Tjaaledahke lea tjaalehtjimmien visuelle hammoe mij dijrem guadta jih maam akt soptseste

Guvvie 3a. Gaskesadteme - Hammoe jih sisvege.

- Viermietjelmieleahtah
- Meata jih vitnie
- Fleksibiliteteete
- Gæstoeleahtah/dabloeleahtah – dâaresth jih aalkesth juhtieh
- Stynkehke

Guvvie 3b. Diagonaale leahtah mej gulmien borth/væhta goh åejvieleemeente gaskesne. Gulmien borth/væhta joekehts sisvegem jih dijrem vadta.

Gâetie	Sijte			
		golmen skaavhte		golmen skaavhte/trekant - /gamme, lavvo
		golmen skaavhte jih gulmien borth		trekant med trekantstikk - bolig, hjem
		golme skaavhte jih gulmien borth bissie		gulmien borth /væhta trekantstikk - almetje/individ, menneske eller golme bissien aahkah/ tre åndelige hjelpere; Saaraahka, Joeksaahka, Oksaahka
		Bissie	Golme gulmien borth / bissie	tre åndelige hjelpere. Golme bisseen aahkah hellige
				golme væhtah / tre små tegn/ trekantstikk over symbolet hellig bolig hellig samfunn
				Saaraahka, Joksaaahka, Oksaaahka

Guvvie 4a. Gâetie/sijte/siebriedahke

gáetie

15

Guvvie 4b. Gáetie/derhviegáetie. Guvvie: Kjell-Åke Lundström.

Maanagierte vætnoevuasahtallemisnie minni. Gosse maanah edtjin tjaalehtjimmieh vuartasjidh, smaave væhtah jñh tjaalehtjimmieh daevierinie, dle stååkedin dah lin åbloeh stoerre tjelmiejgumie. Gaajhkem maam vööjnin sagke stuerebe sjñditi, jñh nimhtie vöölkin haelehten maanagier-ten lohkehtæjjine ektine guksiej jñh tjåervieniejpiej tjaalehtjimmie gøerehtin. Gosse bååstede maanagiertese böötin, dle maanah gaajhkem maam vuajneme gamte penseelinie måaladin jñh guvviedin. Voestegh tjaetsieklaeriejgumie paehpierasse. Mænngan illedahken bijre sopt- sestin jñh göökte symbovlevæhtah veeljin, sievh jñh gulmien bortem, mejtie teksijleklariejgumie bomulletyjese måaladin.

dovletje boelvh dorjeme jñh åtneme. Vætnoe- lohkehtæjjine ektine museumese haeliehtin, goh åbloeh stoerre tjelmiejgumie, gusnie gaajhke dovne stuerebe sjñditi, aaj daeveri tjaalehtjimmieh. Learohkh giëhtjedidn jñh sneehpeslaakan guv- viedin. Mænngan skuvlese vihth skodtin juktie hammojde jñh tjaalehtjimmide mejtie vuajneme guvvedidh. Gallesh gulmien bortem guvviedin, jñh dle laavenjassine åadtjoejin gulmien bortem peareste tjøehpedh. Learohkh haarjanin peara- stuhtjine jñh tjaetsieklaeriejgumie paehpierasse trygkadidh. Gulmienborth-trygkem gellielaakan nuhtjin; dejtie speejjeldin, jårrehtin, paralleleser- tin, jñh tjåanghkan biejin joekehts tjaaledahkide. Minngemes åadtjoejin tekstijleklariejgumie sae- mien symbovleklarine bomulletyjjen nelnie trygkadidh.

1.–4. klaash museumesne minnin edtjin sae- mien vætnoeh vuartasjidh jñh gøerehtidh, mejtie

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
åssjalommes, åssjelmes	tanke ,ide, mening, hensikt		
saemiej aerpiemaahoe tjaalehtjimmien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpievuekien mietie tjaalehtjimmie rieseginie, aaj jielemevuekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse .		Åssjalommes, åssjelmes

Guvvie 5. jñh guvvie 6. Guelmiedahke jñh åssjalommes, åssjelmes/ulmie, miele jallh aajkoe.

tjaaledahke	sammensatte ornamenter	“Guktie dåemedede, nimhtie sjædta”	
-------------	------------------------	------------------------------------	--

Guvvie 7. Baakoeraajroeh: Tjaaledahke/vaajese, etiske stilleme. Tjaaledahkh buerkiestieh ij almetjen dåemiedimmie oktegh bætieh: “Guktie dåemedede nimhtie sjædta”.

Skuvlen 5.–7. Klaassh

Gåabpegh dæhkieh skuvlesne seammalaakan aelkieh. Voestegh stâåkedieh jîh mænngan tjaa-lehtjimmiehm goerehtieh vuasahtallemisnie, museumesne jallh vytnesjæjjan luvnie, gåetesne jallh vierhkiesijjesne. Gosse learohkh bâåstede klaassetjietjelasse böötin, dle tjirrepeannah jîh pæhperh åadtjoejin guktie meehtin guvviedidh dam maam vuajneme jîh vihtesjamme. Gulmien borth vihkielommes saemien væhta. Lohkehtæjja vuesehte guktie gulmien borth vååjnoe jîh guktie dorjesåvva, guvvie 1a.

Gosse gulmien borth Leah gaervies tsaatseme dellie dam klaerine, baarkojne jallh govnine deavhta jîh dellie vååjnesasse bâata aktine jïebne bijjieskierine jîh goh akte væhta, guvvie 1b. Mænngan learohkh åadtjoejin gulmien borth gietedamme moeresse tsaatsedh. Gosse buektiehtieh moeresne naajedh dle maehtieh gulmien borth tjæervese tsaatsedh, jîh tjåanghkan biëjeme tjaaletjimmiehm sisveginie jîh ulmine jïjtse guksesne naajedh.

Gulmien borth aaj åtnasåvva gosse etiske vuekiej jîh aarvoej bijre soptsestidh jîh gaskesadtemisnie jeatjah almetjigujmie, kreekigujmie jîh eatnaminie – juktie dan lea voejkenen bielie. Kontekste gusnie golmen borth åtnasåvva sæjhta joekehts sisvegem væhtese vedtedh. Daesnie golmen borth gåetiem vuesehte, jîh dam maehetebe guarkedh goh *hïejme*, *åromesijje* jîh vijriehkåbpoe aaj *sijte* jallh *siebriedahken symbolle*. Dejnne bijjemes klaassine daerpies vielie buerkiestidh væhtaj jîh tjaalegi funksjovni bijre. Maehetebe gulmien borth akten saemiengieledh kontekstese biëjedh, akten giertien, guektien giertien jîh gellien giertien.

Akte sieve, guektien- jîh golmen-gierts baaltesievh identiteetem vuesehtieh, saemine jîh

aalkoealmetjinie. Baaltesievh treavkine gååvnesieh mah gellie stoerretjuetien jaepien båeries, jîh dah annje åtnasuvvieh guksine jîh tjæarvienejpine mah aerpievuekien åtnoedaeverh aaj daelie.

Spejjeldimmie, jårrehtimmie jîh paralleleserterme gulmien bortijste orre tjaalegj sjugniedieh, orre mieline, goh v.g. åssjalommes – *ulmie*, *mïele* jîh *aajkoe*. Gosse gulmien borth æhpies elementine iktede, goh baaltesievh, dle *guelmiedahkine* sjædta. Ektesne daah elementh konsekvensh dahkojste vuesehtieh jîh etiske stillehm utnijasse jîh aajhterasse vedtieh.

Galhkuve

Maanagierten mieriesoejkesjen- jîh maadth-ööhpehtimmien bijjemes bieliem mietie, dle edtja faagide orrestehtedh jîh åssjeleparagraafen aarvoeh tjelkestidh ööhpehtimmien bijjemes bieliem prinsihpigujmie. Nimhtie maahta saemien gielen jîh kultuvren aarvoeh lutnjedh lierehtimmesne, dovne maanagiertesne jîh skuvlesne. Dellie aaj nuepie gååvnese saemien tjaaletjimmiehm vijriehkåbpoe barkedh, jîh dovtje saemien aerpievuekiej bijre leerehtidh – væhtaj, symbolle jîh tjaalegi sisvegi bijre jîh guktie dejtie guarkedh.

Daennie artikkelisnie tjaalegidie *gulmien borth* jîh *baaltesievh* veeljeme, jîh vuesehtem guktie skuvle maahta tjaaletjimmiehm barkedh saemien aerpievuekiedaajroen mietie. Saemien aerpievuekiedaajroen mietie tjaaletjimmiehm guektiengierts jïjtsevoete. Dihte dovne riëseginie jîh govlesadtemevuekine åtnasovveme, jîh dan aaj voejkenen goerkese. Identiteetem evtete jîh ektievoetem nænnoste dovne dajvesne jîh guhkiebisnie. Tjaaletjimmie etiske aarvoeh jîh vuekieh buakta, jîh filosofeles ussjedimmie guktie eatnemem jîh kreekh stuvredh.

DAANHTSOME SKUVLESNE – SAEMIEN JIH AALKOEÅÅLMEGI AAMHTESIGUJMIE

Elle Sofe Sara*

Daate tjaalege gaajhkesidie sjeahta mah sijhtieh vielie daanhtsomen bijre daejredh, jih mah sijhtieh skuvlesne, maanagiertesne, barkosne, gæetesne jallh jeatjah lehkesne daanhtsodh. Daesnie raerestem guktie maahta daanhtsoeminie barkedh dovne skuvlesne jih maanagiertesne, jih teekste joekoen saemien jih aalkoeåålmegi daanhtsomen bijre. Lohkehtæjja byöroe ööhpehtimmiem sjehtehtidh maanan aalterasse, tïjjese, aamhtesasse jih sæjjan. Manne eevtjem daanhtsoeööhpehtimmiem soejkesjidh joekehts sijjide, v.g. skuvlesjaljose, sæjjan skuvlen lihke jallh eatnamisnie, guhkies kåavide, traahpide, gærjagåatan jallh jeatjah sjehteles sæjjan.

Mij daanhtsome?

Daanhtsome lea gosse voerkeslaakan jih aajkojne svihtj svihtjemen diete, jalhts ij leah daerpies. Datne jïjtje veeljh guktie svihtj; rytmen mietie, vueline jallh musihkinie, jallh vuelien

jih musihken namhtah, jallh vihties tsiehkine. Almetjasse jih almetjen krahpan svihtjeme, jih aaj daanhtsome, eevre iemie. Dihte almetjen vuekie, seammaleejne goh soptsestimmie jih laavlome. Muvhtene almetje maahta hiehkesth svihtjegætedh, vaedtsien aelkedh njulhtjestalledh, gietide seejkedh garre biegek jallh aavoste gietide lutnjedh. Smaave maanah daamtaj daanhtsoeh, dovne åvtelen aelkieh vaedtsedh aaj. Gosse daejtie bielide ussjede, dellie badth maahta jiehtedh daanhtsome lea siejhme bielie almetjen jieliemistie. Gaajhkesch maehtieh daanhtsodh jih gaajhkesch dan aktetjleejne, raaktan guktie jïjtje sæjhta. Jis ij maehtieh krehpiem svihtjedh, dle maahta tjelmiejgujmie aaj daanhtsodh

Kreatijve daanhtsome

Kreatijve daanhtsome lea barkoenvuekie gosse learohkh åadtjoeh laavenjassh tjrrehtidh jïjtsh krehpine, svihtjen jallh daanhtsoen. Kreatijve daanhtsoemisnie åadtje daanhtsodh jïjtse mielen

* Gaajhkh guvvieh: Elle Sofe AS

mietie, jih ij daarpesjh vihties daanhtsoestijlide ussjedidh. Kreatijve daanhtsomen ulmie lea learoehkodie madtjeldetedh jih skreejredh jijtje vientien svihtjedh jih krehpine jih daanhtsojne viehkine maam joem aehpiedehtedh jalh buektedh.

Learohkem viehkiehtidh jijtsasse jaehkedh

Gaajhkes maehtieh daanhtsodh, fiere guhte jijtse vuekien mietie, jijtse krehpine, jih guktie maahta. Dihte daan ööhpehtimmien aejvieulmie jih jarnges aarvoeh. Dihte gidtjh nuekies hijven, jih fiere guhten vuekie nuekies hijven. Vihkielommes learohke meatan jih learohkh ektese vyöki vuekieh gaevnieh. Dan guhkiem lohkehtæjja vuesehte satne iemie vuajnoem jijtse krahan ätna, jih krehpiem dörreginie nuhtjie daanhtsoemasse, dle learohki jijtjearsoesvoete aaj maahta bueriedidh destie. Dannasinie lohkehtæjja tjuaara ävtelbodti altese vuajnoem daanhtsoemasse ussjedidh, jih dovne svihtjemasse jih krahan. Hijven jiehtedh "manne sjuesjedem maam orre lieredh" jih daejriehtidh "luste sjædta darjodh dam maam ibie aarebi dorjeme".

Gosse kreatijve daanhtsoeminie barkeminie, dellie vihkeles lohkehtæjja ävtelbodti soejkesje jih sjiehteladta guktie learohkh laavenjasside haalvoeh. Gosse demtieh laavenjasside buektiehtieh dle maehtieh dejtie tjirrehtidh. Dellie aaj learohkh hijven dääjrehtsem äadtjoeh, mij hijven aalkoe mubpien aejkien edtjeh kreatijve barkojne giehtelidh. Annetji maahta learoehkodie stuerebe haestemh vedtedh.

Skuvlesne daanhtsodh - mannasinie jih guktie?

- Daanhtsome jih svihtjeme hijven. Svihtjeminie dellie krehpie endorfijnh luajhta mejstie buerebe bievsterh äädtje
- Kreatijve daanhtsoemisinie learohke äädtje jijtse skaepiedihksvoetem goerehtidh, jih daam maahtoem maahta jeatjah faagide jih ektiedimmide buektedh
- Learohke leara jih haarjene mubpiejgumie laavenjostedh
- Learohke ektievoetem damta gosse jeatjebigumie aktesne maam illeminie
- Learohke leara ässjaldahkh öörnedh jih maam akt skaepiedidh, ässjaldahkijste gaervies dorjesasse
- Learohke leara maam aehpiedehtedh
- Learohke leara tsiehkine äarrodh "daesnie jih daelie". Lierieh seamma vihkele krehpine damtedh jih dääjrehtidh goh teorijen mietie ussjedidh, jih maahta daanhtsoen jih svihtjen aaj lieredh

Saemien daanhtsoe

Muvhth daanhtsoeh gäävnesieh mejtie maahta saemien gåhtjodh. Daah jis sjiehtieh aälmegeadanhtsoen lahtesen nualan, jalhts lahtese saemien daanhtsoe naa ammes. Siejhme vuajnoe dovne

saemiej luvnie j̄ih stoereseabradahkesne, dle ij saemien aerpievuekien daanhtsoe gáávnesh gænnah. Mejtie s̄an dan ávteste ij guhte daajroen dotkemem dan bijre dorjeme, jallh juktie vaenie daej daanhtsoej bijre daejrebe

Saemien daanhtsoeh j̄ih svihtjemevuekieh

SAEMIEN KADRILL

Russlaanten raedtesne j̄ih Čeavetjávresne Soemesne, lea daanhtsoe maam gáhtjoeh Saemien kadrill. Dellie geektesi geektesi daanhtsoeh j̄ih unnemes geekte paarrh seamma t̄ijjen. Daate daanhtsoe s̄an russlaanten maadtoste j̄ih áehpies orreme 1950-láhkoen raejeste.

8-DAANHTSOE

Russlaanten raedtesne j̄ijtsh dovletje daanhtsoem naemhtie gáhtjoeh. Dellie goh raajrosne daanhtsoeh j̄ih vihties vuekien mietie svihtjeh.

SYDISDAANHTSOE

Daate daanhtsoe 1970-láhkoen minngiegietjeste j̄ih Áanghkerenjeeruvistie, áarjelsaemien dajve Sveerjen raedtesne, báata. Dellie aaj geektesi geektesi daanhtsoeh, j̄ih daanhtsomevuekie annetji goh foxtrot, daaroen don baaletje daanhtsoe, bug jallh swing. Daanhtsome jeerehte dej mietie mah daanhtsoeh. Dovne driekte j̄ih guktie svihtjie maahta jeerehtidh

RIBADEAPMI/ NĪJTEM VAELETEDH

Daate svihtjemevuekie mij dej beeli heajine j̄ih jeatjah stoere t̄jáanghkojne Guovdageaidnusne orreme j̄ih kaanna jeatjah lehkesne aaj. Daate aerpievuekie lij 1960-láhkoen naa jielije. Baernieh gaskemsh gæmhpoeminie, niejti beelhtem steeredh, j̄ih dle j̄ijtsh gáajka giesedh. Daate lij gaastebaarniej vuekie niejtide viégkeldehtedh.

GIEDA VUOHTTUN/ GIETEM SUVTIEHTIDH

Muvhth gietem dohkh diekie svihtjie mearan joejkeminie. Dihte gie juajka gietem suvtehte, j̄ih dle muvhtene tjirmeste ávtelen vihth loevene. Gieten svihtjemem joejkemasse sjiehtede.

Dah golme daanhtsoeh; Saemien kadrill, 8-daanhtsoe j̄ih Sydisdaanhtsoe leah saemiendajvesne orreme bijjelen 30 jaepieh j̄ih dah annje jielije. Dan ávteste gidtjh maahta jiehtedh dah leah saemien daanhtsoeh mah Saepmesne gáávnesh. Dejtie daanhtsoeminie gosse saemieh t̄jáanghkenieh jallh lusten gaavhtan.

Ribadeapmi j̄ih *gieda vuohtun* geekte svihtjemevuekieh mah saemiej gaskem gáávneshin j̄ih annje daan baelien muvhtem lehkiem gáávnesh noerhtesaemien dajvesne. Gustie daej maadtoe ij guhte daejrieh gan. Juktie joejkeme j̄ih vuelie dejpelatje vuekie, dle maehtieh sih naa báeries vuekieh j̄ih provhkh árrodh. *Ribadeapmi* j̄ih *gieda vuohtun* leah saemien daanhtsomevuekieh.

Daejnie daanhtsojne daah elemeenth jarngesne: aelhkies svihtjemh mejtie vihth jih orresistie dorje. Dah hiehketh aelkieh jih hiehketh nahkieh, jih fiereguhte dorje guktie skielkehte. Svihtjemh naa seammaleejne. Daate badth eevre guktie dihte vuelie aaj.

Ola Stinnerbom, Saepmien sveerjenraedteste, saemiej daanhtsoem kristelesvoeten ávtelen goe-rehtalleme. Dihte aaj gærjam tjaaleme *Jakten på den försvunna samiska dansen*. Saemien daanhtsoe gujht orre lahtese, dam vâájnesasse buektedh jih aaj ööhpehtimmesne nuhtjedh, guktie mijjen dajvi gellievoete vâájnoe. Gosse aelkebe lahtesem "saemien daanhtsoe" nuhtjedh, dellie jijtjedomtese aaj buarene. Gosse áahpenadtebe saemien daanhtsomevuekiejgumie mah saemien maadtoste, áehpies aamhtsigumie jih idealigumie – dellie saemien kultuvrem lutnjebe.

Muvhth noerhtesaemien svihtjemebaakoeh jih lahtesh

(Veedtjeme vuasahtallemistie: *Jorggáhallan*, Elle Sofe Sara 2012)

Jorggáhallat – hiehketh járredh (gosse sæjhta jijtjemse jih gaptam vuesiehtidh)

Sojadit – sojjedh

Jorrat – járredh

Njuikestallat juolgetbeal alde – tjanghkodh

Rámppon láhkái gieda vuohttut – garmelden gietem "suvtiehtidh"

Čeavžut – reangode vaedtsedh

Jodásit – vaadtsehtjadtedh

Raeriestimmieh laavenjassi bijre

Aamhtese: Saemien daanhtsoe

- Veartasjidie saemien daanhtsoeh. Litteratur-elæstosne svaalhtesh joekehts nedtesæjrojde. Magkeres svihtjemh jallh bielieh daanhtsoste bööremesligke mojtessesse dabranieh? Mannasinie raaktan dah dabranieh? Fiere guhte soptsese maam utni sjiere.
- Digkiedidie mestie báata Saepmesne dan vaenie daanhtsomevuekieh. Mannasinie naemhtie gosse mohtede jeatjah aalkoeáálmegigumie?
- Dæhkiebarkoe: Gihtjehtidie báarasábpoe almetjh maam dah daejrieh daej daanhtsoej jallh svihtjemevuekiej bijre. Goerehtallemem tjaelede jallh filmede ávtelen klaassese áehpiedehtede.

Raeriestimmieh laavenjassi bijre

Aamhtese: Aalkoeåålmegegaanhtsoe

GAAJHKESH: Magkeres svihtjemh bööremes mājhtah daejstie daanhtsojste? Mannasinie?

GAAJHKESH: Daej daanhtsoej ovmesse aamhtesh goh ledtiedaanhtsoe, Kamtsjatka bāatsoedaanhtsoe, Masai-åålmegen viégkeldehtemedaanhtsoe. Mah aamhtesh saemien daanhtsoe sjihteme? Tjælede vuesiehtimmieh taavlese

DÅEHKIEBARKOE: Learohkh dæhkine berkieh, medtie 3 learohkh fierhtene dæhkesne. Dæhkieh aamhtesem taavleste veeljeh misse daanhtsoem öörniah. Giehtelidie 15 minudth. Mænngan dæhkieh sinsætnan vuesiehtieh. Ij leah musihke daerpies. Dæhkieh berkieh klaassetjiehtjelisnie,

dæhkietjiehtjelisnie, kåavesne, olkene jallh ihkebe gusnie sijjie.

GAAJHKESH: Mah jeatjah aalkoeåålmegh daejrede gieh eah leah daesnie moenesovveme? Tjælede taavlese.

GAAJHKESH: Ohtsedidie gaskeviermesne mejtie daej aalkoeåålmegi jjihtsh daanhtsoeh.

DÅEHKIEBARKOE: Veeljede aalkoeåålmegem jih darjode æhpiedehtemem dej aerpievuekien daanhtoen jallh daanhtsoej bijre. Dæhkie vuesehte jih vielie buerkeste: V.g mannasinie daanhtsoeh, mennie ektiedimmesne, gieh jih guktie. Gåarede badth mænngan muvth svihtjemh skuvleåabpide jih -viellide leerehtidh.

21

Aalkoeåålmegegaanhtsoeh

Jeenjemes aalkoeåålmegi jjihtsh aerpievuekien daanhtsoeh. Inuihti akte daanhtsoe gusnie dah ååredæjjam gaptjeme jih mubpie daanhtsoe gievrine. Maori-åålmegen haka-daanhtsoe, Kamtsjakteste Russlaanteste Koryak-åålmege bāata jih dej lea bāatsoedaanhtsoe. Daejtie daanhtsojde maahtah YouTube-sne gavnedh.

Raeriestimmieh saemien aamhtesidie

Daagka vuelege saemien aamhtesh mejgumie maahta aelkedh gosse edtja daanhtsoeminie barkedh.

GÅAREDE MÖÖNSTERH TREVKAJGUJMIE DARJODH?

Lisbet Hansen jih Anne Birgitte Fyhn*

Unjårgan byjjenimmiejarnge lea unnebejuakeldh skuvle jih maanajgierte Luvlie-Finnmarkesne. SUM dotkeme-prosjekten¹ baakta byjjenimmiejarnge kraantomes matematihke-ööhpehtimmiem evtemde. Lisbet Hansen, lohkehtæjja jih daan artihkelen åejvietjaelije, matematihkem jih saemiengielem lohkehte 1. jih 2. daltesisnie jih daamtaj veeljie daejtie faagide iktedidh sov lohkehtimmesne. Daennie tjaalegisnie kraantomes jallh goerehtallemes ööhpehtimmiesoejkesjem buerkiestien man sisnjelen jeenjebh faagesuerkieh tjaakanieh. Eah learohkh jijtjeh buektehth daajroem aktede suerkeste måbpan sertesd, men daennie tjaalegisnie vusesiehtibie guktie learohkh læhkaskieh lohkehtæjjine viehkine. Jis galka læhkaskidh saemien ööhpehtimmiem evtiedidh, dellie saemien kultuvre tjuara våaroeminie årrodh jih ööhpehtimmie tjuara viehkiehtidh saemien gielem nænnoestidh (Keskitalo & Määttä, 2011).

Tsiengelen jaepien 2018 voestes jih mubpien klaassen learohkh dåaresthfaageles barkoem tjirrehtin matematihkesne jih saemiengielesne, jih aamhtese lij treavkah jih tjoekeme. Ööhpehtimmiesoejkesjen mietie learohkh galkin *“hearvvat”, möönsterh*, kraantodh mejtie jijtjeh treavkajgujmie lopmesne darjoejin. Lohkehtæjja tjoeri åvtelbodti gaavnehtidh man jeenjem learohkh möönsteri bijre deejrin. Lohkehtæjja sijhti learohki daajroem nænnoestidh jih gaajhkesidie ektie referansemerieh vedtedh. Juktie learohkh guektiengieledh, dellie dovne saemiestin jih gille daaroen baakoeh jih diejvesh nuhtjin. Learohkh möönsterh goerehtallin jih jijtsh matematihkeles åssjaldahkh lohkehtæjjese jih baalte learoehkidie soptsestin. Ööhpehtimmie lea learoesoejkesjen aarvoevåaromasse tseegkelgamme (Maahtoedepartemente, KD 2018a) juktie dan akte ulmie learohkh edtjeh lieredh evtiedidh damtijimmien jih ussjedimmien

tjirrh, estetihkeles buektemevuekiej jih praktihkeles darjoemassi tjirrh. Akte ulmie daejnie ööhpehtimmie lij learohkh edtjin dååjrehtimmieh åadtjodh goerehtallemes jih kraantomes matematihkine.

Ööhpehtimmie lij vijhte aejkine juakeldh. Voestegh guektien aejkien klaassetjiehtjelisnie ryöjredidh. Dan mænngan guektien aejkien olkene lopmesne jih minngemes gåetesne vihth edtjin ussjedatedh jih gaajhken bijre soptsestin. Daan artihkelen aalkove lea soptsestalleme lohkehtæjjan jih artihkelen mubpie tjaelijen gaskem (Anne), mænngan ööhpehtimmiem tjirrehtamme. Artihkele vuseshte guktie learohkh jih lohkehtæjja molsesstellieh – dah våaroeg goerehtalleminie jih barkoem stuvreminie. Tjaalegisnie aaj matematihken learoesoejkesjen jarkoestimmiem dehtie daaroen baakoste *mønster* digkiedien, maam Lisbet veelji noerhtesaemien jarkoestidh hearva, (*Åarjelsaemien riesege/faevrie*).

Ööhpehtimmie dåaresthfaageles jeenjebh faagine goh matematihke jih saemien, juktie aaj tjatneme jarngebiehkine dovne vitnedimmien jih vætnoefaagen learoesoejkesjinie aaj (KD 2018b). Daate ööhpehtimmie vitnedimmiefaagen jarngebeahkan *Svihtjeme jih liereme kråahpine* gårrehtalla gosse learohkh åadtjoeh kråahpine lieredh svihtjemedarjomi tjirrh treavkajgujmie, jih motorihkeles maehtesvoeth saemien baakojde jih diejvesidie gårrehtalla. Ööhpehtimmie aaj vætnoefaagen jarngebeahkan *Visuelle gaskesadteme* gårrehtalla gosse learohkh åadtjoeh visuelle vierhkievierhtiejgujmie njaajtjodh, dovne guektien- jih golmendimensjonaale haemiejgujmie. Dam darjoeh gosse möönsterh paehpierisnie darjoeh jih gosse möönsterh laategigujmie lopmesne darjoeh.

* Gaajhkh guvvieh: Lisbet Hansen

1. SUM: Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning. Prosjektem Leah Dotkemeaerien FINNUT-programme jih Unjårgan tjielte dåårjeme.

Goerehtallemes matematihke-ööhpehtimmie

Blomhøjen mietie (2016) pedagogeles lahtese *inquiry* nænnoes roehtsh átna (saemien: goerehtalleme). Diihte amerikaane learoefilosofese tjuvtjede John Dewey. Keskitalo & Määttää (2011) vuesiehtægan Deweyn pedagogihke seammaplieres goh Balton (2005) buerkiestimmieh saemien aerpievuekien maanabijjedimmeste. Vuesiehtimmien gaavhtan leah maanaj dáájrehtassh jiih jiijtjaraarehkevoetem evtiedidh jarngesne gáábpatjahkide. Balton mietie dle akte ulmie saemien aerpievuekien bijjedimmesne jiijtjaraareh almetj evtiedidh mah maehtieh garre jieliemisnie bear-kanidh. Jis maana galka maam tjimkesligke lieredh, ij barre annetje mestie akt, dellie daerpies maana jiijtje eadtjohke barkemisnie.

Blomhøjen leah golme krievenassh goerehtallemes matematihkeööhpehtæmman. Uvtemesth dle tjuara mij akt gáávnesidh maam maahta goerehtalledh: aalkoestie tjuara gyhtjelassem jallh dáeriesmoerem utnedh maam learohkh guarkah. Mubpie krievenasse: Tjuara faageles jiih pedagogeles eaktoeh skaepiedidh learohki goerehtallemes barkose. Gáalmede krievenasse: Learohki illeldahkh jiih ássjaldahkh maehtieh aalkovinie sjidtedh sjyötehke ektie faageles daajroem tseegkedh. Daate aerpievuekien saemien maanabijjedimmien mietie aaj. Blomhøjen mietie daah jis goerehtallemes barkoen golme boelhkh. Diihte vuaptastahta geahkene boelhesne sjiere didaktihkeles fokuse.

1. Aalkoe
2. Learohki jiijtsh barkoeh
3. Aktesne ussedadtedh jiih faageliiereme

Voestes boelhken lohkehtæjja dáeriesmoerem jallh haestemem learoehkidie geelkie. Lohkehtæjja barkoem stuvrie jiih sáarne mah aejkiemierieh, jeatjah praktikheles mierieh jiih mah krievenassh illeldahkese leah. Mubpien boelhken vihkele learoehkidie astoem jiih nuekies dáarjegem vedtedh juktie jiijtj buektiehtieh tjoelmine barkedh. Gáalmeden boelhken learohki dáájrehtassh öörnesuvvieh

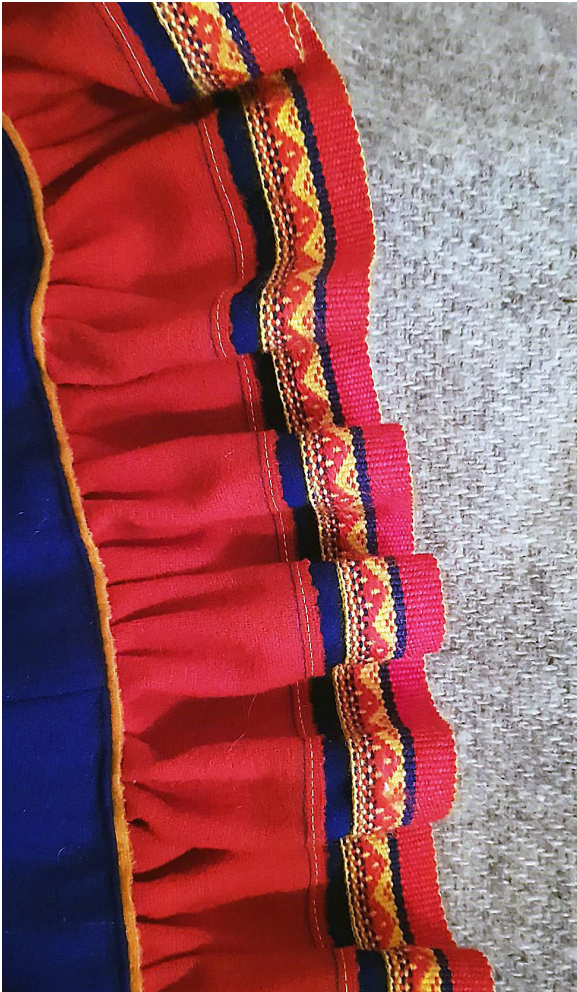
Guvvie 2a jiih b. Tyjjestuhtj mejtje lohkehtæjja meatan veelti skuvlese.

Guvvie 1. Hearvafáhcca - Unjárgan vaantse.

jiih faagegiele akte bielie ektie faageles daajroem tseegkedh.

Giengeliieremisnie vihkele maehdedh gihtheadh jiih goerehtalledh (KD 2018a). Giengeliiereme lea gaskem jeatjebem gosse learohke ann annetji lahtesh jiih lahtesesysteemh guarkajahtja. Learohken goerkese dovne akte eaktoe jiih illeldahke giengeliieriehtæmman. Goerehtallemes matematihke-ööhpehtimmie hijvenligke sjeahta gellie jarngebiehkide matematihken orre learoesoejkesjisnie (KD 2018b, s. 15). "Goerehtimmie sæjhta jiehtedh learohkh möönsterh ohtsedieh jiih ektiedimmieh gaevnieh ..." jiih "Resonneereme jiih argumentasjovne sæjhta jiehtedh learohkh edtjeh guarkedh matematihkeles njoelkedassh jiih illeldahkh eah leah saht magkerh ... Learohkh tjuerieh maehdedh matematihkeles ássjaldahkeraajroeh fulkedh jiih vuarjasjidh ... Learohkh edtjeh jiijtsh resonnemeenth hammoedidh ..."

Guvvie 2c. Unjárgan gaptan vuelieraedtie.

Göökte boelkhk klaassetjiehtjelisnie

Voestes jih mubpien ööhpehtimmieboelhken limh ryöjredeminie ävtelen learohkh edtjin möönsterigujmie lopmesne barkedh. Lisbet Unjárgan vaanhtsh vuesiehti (Guvvie 1), tyjjestuhtj määdtieleejns möönsterigujmie, ävteskuvmiem, gârrelth guapah jih Unjárgan gaptan vuelieraedtiem. Muvhth daejstie guvvesne 2 vâájnoeh. Learohkh galkin vaestiedidh maam vaarjojne jih tyjjestuhtjine vöójnin. Dah voestes figuvrh mejtie vuartasjin lin naestieh jih luevsieh (Guvvie 2b). Men dle guhte jeehti “daate lea möönstere aaj, men ij badth daate möönstere”. (Transkribeereme soptsestalliemistie 18.06.2018). Learohke joekehte mejtie möönstere jallh ij. Muvhth learohkh vaestiedin naakede eah lin möönsterh jih fierhtenbeajjetje gieline tjielkestin; *ii leat hearva* (ij leah riesege/faevrie) jallh *eai leat sárgát* (eah leah sievh). Daah leah naan vuesiehtimmieh jarngebiehkeste “Resonneereme jih argumentasjovne” dennie orre learoesejkesjisnie (KD 2018b).

Learohkh gaavnehtin möönstere lea gosse joekehth klaerieh sjiere öörnegasse beajeme. Dah eelkin njoelkedassem darjodh juktie buerkiestidh mij möönstere. Lohkehtæjja dejtie gyhtjelasigujmie viehkietti, jih dellie learohkh gaavnehtin; jis dah orresistie eelkin jih iktemearan böötin, dellie dah möönsterinie sjïdtin. Dle gyhtjelassem áadtjoejin mah gaptan vuelieraedtesne möönsterh? Learohkh vaestiedin vuelege jeenj h golmenborth, plaave sievh jih viskes treblieh. Lohkehtæjja dalleg h gihthi maam gellie golmenborth iktemearan gohtje, goh gaptan vuelieraedtiem. Dam idtjin mielh. Lohkehtæjja saarnoeji dellie *njunnesuorramat gohtjesávva*, tjalmeme. Daate lij voestes boelhke, jih lohkehtæjja barkoem aelkiehti. Dihte learoehkidie ryöjredehti misse galkin tjalmahtidh jih gyhtjelasigujmie dejtie viehkietti vaestiedidh mij möönstere lea. Gyhtjelasigujmie viehkine learohkh buektiehtin möönsterh damtijidh jih dej sjiere væhtaj mietie ohtsedidh. Ektesne njoelkedassem gaavnin, möönsteren leah a) mij akt mij orresistie aalka jih iktemearan báata jih b) klaerieh sjiere öörnegan mietie. Daate akte vuesiehtimmie jarngebiehkeste “Resonneereme jih argumentasjovne” (KD 2018b), juktie learohkh badth jïjtj njoelkedassem gaavnehtamme mij möönstere lea jih nimhtie iktesth.

Mubpien aejkien dle lohkehtæjja learoehkidie minngeben boelhkese viehkietti. Learohkh barkojne áadtjoejin möönsterh darjodh jih áadtjoejin jïjtj veeljedh guktie edtjin vâájnedh. Dah aktesne tjahkasjin buertiebealesne dam aktetjem guvvedeminie; dovne plåamsterh, geometrijes haemieh jih treblieh. Idtji badth guhte möönsterem darjoeh mij jeatjeben plïeresne, jalhts meehtin vuejnedh maam mubpieh lin guvvedeminie. Muvhth learohkh gaskemsh soptsestallin, mubpieh jis sjeavehth. Akte learohke saarnoeji satne hov “trebliem, sievem, kruana – provne – kruana guvviedi. Mubpene boelhkesne learohkh áadtjoejin nuekie guhkiem giehtelidh jïjtsh jiermiej mietie jih dâarjojne laavenjassine jïjtjearaehke barkedh. Gaajhkesch veeljin jeenjebem goh aktem guvviem guvviedidh. Annetje, dle lohkehtæjjan vâarooe klaassem gâalmeden boelhkese ryöjrehtidh. Gaajhkesch bijre jarkan veedtsin sinsitnien guvvide veartasjin. Tjehpiedæjja soptsesti jïjtse guvvien bijre jih dah mubpieh learohkh ássjaldahkh disse buektiejin. Lohkehtæjja badth geehtesti matematihkeles diejvesh goh haemie jih orrestimmie aaj neebnesovvin jis idtjin jïjtj jiehtieh. Daate vuesehte faagegiele lij bielie ektie faageles daajroem tseegkedh.

Göökte boelkhk olkene lopmesne

Båetije boelhke jis olkene. Gosse lohkehtëjja gihtji mejtie maahta möönsterh treavkaj- jñh klaahkajgumie darjodh lopmesne, learohkh dalleggh nyöjhkin. Jis learohkh jááhkesjamme, dle mubpine barkoeboelhkine aalkeme, jñh lohkehtëjja dejtie stilleme möönsterh lopmesne darjodh. Juktie nyöjhkin lohkehtëjja tjoeri mieride vihth tseegkedh, jñh voestes boelhkine orresistie aelkedh. Voesteggh skuvlesjaljoen bijre tjoekkin jñh mænngan Lisbet learoehkide tjöönghki ávtelen aktesne laategem goevlin. Idtji guhte magkeres gænnah möönsterem vuejnieh. Learohki njoelkedassen mietie dellie möönsteren klaerieh. Lohkehtëjja haestieji dam dej njoelkedassem jñh dle baaji dejtie vihth annetji jñermestalledh. Daate badth aaj vuesiehtimmie dehtie jarngbiehkeste "Resonneereme jñh argumentasjovne" (KD 2018b). Learohkh jñjtsh ássjaldahkem fulkin jñh dam vuarjasjin. Maahta geerve árrodh guerkiehtidh jñjtse ássjele ij vielie guedtieh jñh báajhtode átneme. Dovne learohkh jñh lohkehtëjja dagkeren aejkien astoem daarpesjeh. Annetji dle learohke jeahta klaahkah sih badth möönsterem lopmese darjoeh. Jeenjebh learohkh dam dáarjelin. Lohkehtëjja dan ávteste gihtji mejtie treavkijste aaj möönsterh sjidtieh. Nov sán badth, vááregeligke jááhkesjin. Lopmese hov sievgh sjidtin, eevre goh tyjjesne, guvvesne 2a.

Learohki mielen mietie luste treavkajgumie tjjesidh jñh dam sijhtin vielie darjodh. Lohkehtëjja dáajvoehti akten vielie biejjien treavkaj- jñh möönsterigumie barkedh. Mubpien biejjien darjoekin learohki sjaavnjoej mietie, jñh numhtie skraarjanin jñjtjeraarehkevoetese jñh jñjtsh lieremem stuvredh. Lisbet sjiehteladti guktie learohkh lin mubpene boelhesne, jñh dle dejtie stilli möönsterh treavkajgumie darjodh dennie jatnoeh juelkietjengkerebaanesne. Learohkh jñjtsh moenin guktie laavenjasse loetedh, jñh lohkehtëjja ajve baalte bihkedæjjine. Muvhth laavenjostin,

Guvvie 3. Njunnesuorramat muohttagis – Tjalmeme lopmesne.

mubpieh jis oktegh. Gaajhkesch barkin möönsterh darjoekin, jñh alme tjielke dah lin darjoeminie murredeminie. Gáalmede guvvie golme learohki barkoem vuesehte: akte laategem darjoeki mij riekte ávtese juhti, mearan dah mubpieh tjalmemem darjoejigan. Learohkh jeatjah möönsterh aaj darjoekin, goh gueliegh jñh pláamsterh, jallh joekehth laateggh mah goh gievliden juhtin guvvesne 4a, jñh gosse vilnjehth-juelkien tjoekeme guvvesne 4b.

Daate barkoevuekie annetji goh guvviedimmie-laavenjasse mubpene boelhesne, gosse learohkh galkin möönsterh jñjtjeraarehke darjodh. Learohkh daajroem sertiestin vætnoefaageste vitnedimmiefaagese gosse guvviedin jñh tjoekkin. Learohkh goerkesem faagi dáaresth evtiedin, jñh daate akte vuesiehtimmie giengelelieremistie NOU:n mietie (2015). Akte learohke mij idtji lyjhkh tjoekjedh, utni darjome luste. Lohkehtëjja bijre jarkan veedtsi gihtji maam lin darjoeminie jñh matematihkeles faagebaakoejgumie viehkiehti gosse learohkh idtjin dagkeres baakoeh jñjtsh nuhtjeh. Aajkoe lij pruvviem bigkedh aarkebeajjetje saemiengieleste matematihkefaagen gielese. Lohkehtëjja ovnessie faagebielide tjuvtjiedi learohki barkojne. Learohkh soptsestin guktie lin möönsteridie dorjeme, jñh numhtie fihkin soptsestalledh dan bijre mij dejtie áehpie. Dah dovne saemiengielem jñh matematihkeles diejvesh nuhtjin gosse saarnoejin maam dorjeme. Minngedsgeatjan gaajhkesch bijre jarkan veedtsin barkojde vuartasjin jñh lohkehtëjja guvvieh veelti möönsterijstie.

Jñermestalleme, gáalmadinie boelhesne

Minngemes boelhke klaassetjiehtjelisnie. Goh learohkh skuvletæjmose böötin, gaajhkh guvvieh möönsterijstie lopmesne, guelpesne leebpeldahkesne. Lohkehtëjja learoehkide stilli teeksth jñh guvvieh möönsteridie darjodh. Idtji lohkehtëjja guktie gan buektehth learohki faageles fokussem stuvredh. Learohkh guvviej bijre tñhkedin jñh jñjtje-vieltien eelkin gaskemsh soptsestalledh möönsteri bijre. Learohkh soptsestallin guktie guvvieh dorjesovvin jñh dovne aarkebiejjien jñh matematihkeles baakoeh jñh jiehteggh nuhtjin. Lohkehtëjja lij meatan bihkedæjjine jñh rontesti möönsteri bijre learohkigumie ektine.

Learohkh feareguhten guvviem veeljin man möönsterh galkin buerkiestidh. 4a guvvien teekste

ẽwigen birra
 birra.
 satta
 jorbadas
 hãpmi

Guvvie 4a. Birra birra – Laategh gievlien juhtieh.

mahte naemhtie: “Bijre bijre tjoekim. Jorpe haemine sjïditi”. Daejtie geekte raajesidie maehete toelhkestidh goh matematihkeles resonnemeente, voestes raajese buerkeste maam learohke darjoeji jïh mubpie jis guktie illeldahke sjïditi. 4b guvvien teekste lea: “gosse vilnjehth-juelkien tjoekem”, jïh teeksten bealese lea guvvie mij teekstem dãarjele. Gãabpegh guvvieh buerkiestieh guktie learohkh svïhtjin juktie mõonsterh darjodh.

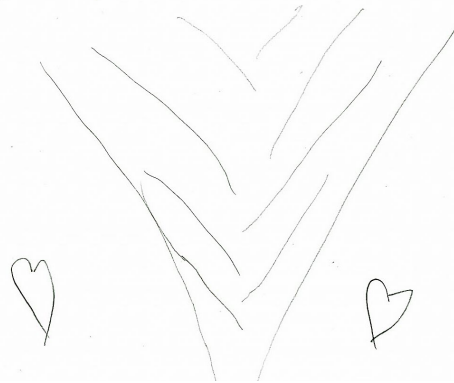
Mænngan guvvieh klaassetjiehtjelisnie gævnjasjin, juktie learoehkidie mojhtestehtedh maam lin gaavnehtamme: Njoelkedasse mij buerkeste mij mõonstere lea. Mõonstere ij leah ajve klaerieh sjïere õörnégisnie, men naakede mij orresistie aalka jïh iktemearan bãata. Lohkehtæjja vуетiesti learohki baakoeveahka stuerebe sjïditi. Vuesiehtimmien gaavhtan dle åahpenin noerhtesaemien baakojne *spiehččut*, aarebistie barre daaroen baakoem *fiskebein* damtin. Jeatjah baakoem maam lierin lij *njunnesuorran*, tjaalmeme, mij dajven gaptan vuelieraedtesne. Lohkehtæjja veanhta learohkh maam akt dãåjreme maam aaj mænngan mujhtieh.

Mõonstere: matematihkediejvese learoesoejkesjisnie

Saemien learoesoejkesje matematihkesne lea jar-koestimmie dehtie nasjonaale learoesoejkesjistie.

Go MUN SPIEHČČUH

Guvvie 4b. Spiehččut – Vilnjehth-juelkien tjoekedh.

Ij leah dorjesovveme saemien kultuvrine vãaroeminie, guktie Keskitalo jïh Mããttãã (2011) juvnehtegan. Daaroengiellesne diejvesh åtnasuvvieh mah saemiengieline eah gãåvnesh, jïh dan åvteste ij gãaredh dejtie ryõktesth jarkoestidh gænnah. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso, Nordkild & Skum (2018) vuesiehtieh ij maehetieh matematihkesuerkien lahtesh jïh diejvesh ryõktesth jarkoestidh daaroengielijste saemiengielide.

Daaroen diejvese *mõnster* lea nasjonaale matematihkelearoesoejkesjen jarngesne. Baakoe gaektsien aejkien åtnasåvva, jïh mãedtime sisveginie jallh ulmine, dovne bijjietjaalegi nuelesne ‘Låhkoe jïh algebra’ jïh ‘Geometrije’. Noerhtesaemien jarkoestimmesne (KD 2013) barre baakoem minsttar tjaaleme. Mubpien klaassen mænngan learohkh gelkieh maehetiedh “*råhka-dit ja suokkardit geometralaš minstariid ... ja vãlddahit daid njålmmålaččat*”². Daate maahto-eulmie ‘Geometrijebiehkien’ nuelesne. ‘Låhkoen’ nuelesne aaj maahto-eulmie mõonsteren bijre mubpene klaassesne. Learohkh gelkieh maehetiedh: “*dovdåt, sãgastallat ja joatkit lohkominstariid*

*struktuvrraid*²³. Jarkoestæjjese, gien ij Leah Joekoen matematihkemaah toe, alvas geerve sjædta juktie vâájnoe goh mønster åtnasåvva goh matematihkesuerkien bijjielahtese. Lisbet baakoem *hearva* (*rïesege/faevrie*) veelji, juktie vielie iemie sjidti daennie tsiehkesne.

Aerpievuekien Unjårgan vaanhtse (Guvvie 1) lea *hearvafáhcca*. Vaahtsen lea *hearva* (*rïesege/faevrie*) gietelihtsen bijre. Ij gâaredh jiehtedh vaanhtsen lea *minsttar* (*möönstere*). Jis vaanhtsen lea möönstere, dellie abpe vaanhtese möönsterinie jïh dam jis gâhtjoeh *girjefáhca* (Nielsen, 1932/1979). Lisbet saemien kultuvre- jïh litteratuvreprofessovrem Harald Gaskim gihtji mejtie *minsttar* vuj *hearva* bööremes sjeahta. Gaskin mietie ij Leah man tjïelke joekehtasse dej geekte baakoem gaskem jïh guktie dejtie åtna. Gosse gaptam gâåre, dellie *minsttar/goeren* mietie gâåre. Jis learohkh *minsttar/goerh* dorjeme, dellie jis jeatjebh dej mietie dorjeme. Dannasinie learohkh jïjtsh *hearvvat* (*rïesege/faevrie*) darjoejin treavkajgumie.

Noerhtesaemien gielesne unnemes golme baakoeh disse maam daaroen jiehtieh mønster, ij gâåvnesh naan bijjiebaakoe dejtie. Sjïere saemien matematihkelearoesoejkesje mij saemien kultuvre jïh gielem vâaroeminie åtneme, jeatjahleejns orreme. Fyhn jïh Hansen (barkoe båtciemisnie) dejtie noerhtesaemien baakoeveeljemidie learesoejkesjisnie haestiejægan. Daennie tjaalegisnie mânnoeh gujht ånnetji destie digkiedamme. Aerviedien seammaleejns haestemh aaj dejtie mah matematihkem lohkehtieh dejnie jeatjah saemien gieline.

Iktedimmie

Gosse learohkh galkin möönsterh goerehtidh, dle eelkin möönsterh vaarjojne jïh tyjjine damtjidh.

Learohkh njoelkedassem gaavnehtin, mij buerkeste mij möönstere lea. Mænngan möönsterh guvviedin jïjtj mielen mietie. Gosse learohkh lin gâetesne njoelkedassh gaavnin mej nualan laategh jallh jeatjah giejh lopmesne idtjin tjaakenh. Dam vuaptan sjïdtin easkah goh aktesne jïermestallin gâalmadinie boelhkesne. Gosse ööhpehtimmie olkene, dle jeatjah konteekste aaj sjïdti. Idtjin learohkh buekteht daajroem möönsteri bijre orre konteekstese sertesd, jïh dannasinie lohkehtæjja tjoeri orre voestes boelhkem tjïrrehtidh. Dellie lohkehtæjja maanaj möönsterenjoelkedassem haestieji. Learohkh seamadin maahta möönsterh lopmesne aaj darjodh treavkaj- jïh klaahkajgumie. Dellie meehtin mubpine boelhkine vihth aelkedh jïh möönsterh darjodh. Numhtie dah njoelkedassem möönsteren bijre vijriemdin. Gâalmadinie boelhkesne galhkuve. Dellie galkin jïjtsh barkoem buerkiestidh baakoem jïjtsh gummie. Dâarestfaageles barkoe, gosse learohkh åadtjoeh *hearvvat* jïenebh konteekstine goerehtidh, maahta goerkesem vedtedh daej daajroesuerkiej dâaresth; guvviedimmie, tjoekeme, saemien jïh matematihke. NOU2015:8n (2015) mietie dagkeres dâarestfaageles barkoe giengelelieremem vadda. Juktie learohkh gidtj a) daajroem jïh maahtoem reebliedh sjïere konteekstesne, b) jïermestellieh jïjtsh lieremen bijre jïh c) daajroem mejtie aarebi liereme meatan vaeltieh orre konteekstese (NOU, 2015).

Jeatjah tjaalege seamma ööhpehtimmiesoejkesjen bijre

Daate ööhpehtimmiesoejkesje aaj daaroengiesne gâåvnese plaeresne *Tangenten – tidsskrift for matematikkundervisning*, nr 1-2019. Desnie ööhpehtimmiesoejkesjem digkiedamme Skovmosen diejvesen muhteste "goerehtallemebyjreske" digkiedien, jïh ij Blomhøjen golme boelkhk goerehtalles ööhpehtimmiesne.

2. Geometrijes möönsterh darjodh jïh goerehtaldh ... jïh dejtie njaalmehligke buerkiestidh.

3. Låhkoemöönsterh damtjidh, dej bijre soptsestidh jïh aelhkies låhkoemöönsteri struktuvrh jærhkedh..

NJAALMELDH AERPIEVUEKIE KULTUVREN VOEJNGE

Karen Anne Buljo

Saepmie vyjrehke jih njaalmeldh soptsestimmieaerpievuekie sjidteme jih jarkesamme almetji daerpiesvoeti mietie. Orre, daaletje tije aaj Saepmiem jakseme jih almetjh bijre abpe veartenem feeledieh. Dan-nasinie alme vihkele hijven vuekieh gaavnedh guktie daaletje maanah jih noerh maehtieh njaalmeldh aerpievuekieh daarrehtidh jih sjiehtedidh. Men daelie aaj tjaaleldh faaleldahke daerpies. Jis mubpelen, dle geerve skuvlide jih maanagiertide orreme eensi faalenassem vedtedh soptsesigujmie jih heamturigujmie.

Råågkehke-laakan lohkedh

Maanagiertesne barkije guvviegærjam ohtsede, soptsesem maanide lãhka. Nimhtie daaletje maanah ektie daåjrehtimmiem dehtie seamma soptsesistie åadtjoeh, jih daejnie vuekine aaj dam njaalmeldh soptsesem mieriej sijse biejem. Lijhke gujht tjuara jiehtedh guvviegærjah maehtieh njaalmeldh aerpievuekien njevliegierkieh aaj sjidtedh. Jis dihte geerve ij Leah hæhtadihks gosse lohkeeminie, dellie maanah maehtieh dabran sjidtedh teekstese jih eah buektehth jijtsh guvvieh jih heannadimmieh sjugniedidh, mij aarebi lij njaalmeldh soptsesen aajkoe. Gosse maanide gærjam lohkeeminie, dellie vihkele baajjedh maanide guvviej bijre soptsesidh, guktie jijtsh åadtjoeh soptsesem sjiehtehth jijtsh mielen jih arnan mietie. Dihte gie gærjam råågkehke-laakan lãhka, byöroe iemie gieline soptsesidh jih bodtetji aaj soptsesalledh, joekoen jis mij sjiere gærjesne heannede jih vuajnah maanah daarpe-sjieh ånnetji ussjedidh jallh dan bijre soptsesidh. Saaht man gellien aejkien vãhkosne maana sæjhta dam seamma gærjam lohkedh, dle tjuara sov bööretjommesem darjodh maanam skraejrine daarjodh. Jis ij maanide naemhtie skreejrehth, dle daate aerpievuekie gaarvene. Tjoejegærjah aaj vihkele maanide. Dellie maanah maehtieh dam

Guvvie: Randi Juuso / Saemien lohkeemearnge.

seamma gielim goltelidh dam seamma soptsesem soptesidh.

Raeriestimmieh darjomi bijre

Hæhtadihks vuekie maanide njaalmeldh soptsestimmieaerpievuekiem leerehtidh, lea vueliem jih soptsesem mistedh, raaktan guktie dej beeli darjoejin. Maehthede aaj gærjam dramatiseredh, jih dellie maanah maehtieh soptsesem sjiehtehth jih jeatjahtehth jijtsh mielen mietie. Åenehksligke maahta jiehtedh: Gosse maana aalka soptsesem stååkedidh, dellie dejnie læhkaskamme.

Vueleen muvth raeriestimmieh guktie daejnie barkedh maanagiertesne jih skuvlesne.

Aalkoe: Gueliedigkie Iesjãvresne

Darjome: Goltelidie jih veartasjidie soptsesem Davvi Girjin nedtesæjrosne¹, learoeverhtesne

1. <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

2. kunstkultursenteret.no

saemien mubpiengieline: Boade. Soptsesa aaj dennie digitaale l ahkosne g erjatjistie.

Soptsestidie soptsesen sisvegen bijre j ih n ah-ta-didie gaskeviermiem juktie guelieh veartasj ih j ih vielie lieredh. Mejn ie dajvine dah joekehts guelieh g a vnesieh, j ih guktie jielieh?

Goltelidie gueliej vuelieh.  ante Mihkkal Gaup j ih Ante Bongo guelieh joejkeme. Maahta aaj luste j ih murrede maanide  arrodh guelieh joejkestidh. Gaajtoegaahkoeh/gueliegaahkoeh darjodh, aaj hijven vuekie gosse maanah edtjeh beapmoe-aerpievuekiejgumie  ahpenidh, raaktan guktie saemieh iktesth dorjeme. Saemieh soptsesh nuhtjeme juktie maanide leerehtidh j ih goerke-lidh, v.g. saemien beapmoeaerpievuekiej bijre j ih maehtelesvoeti bijre eatnamisnie. Soptsesi tjirrh maanah iemieligke lierieh, j ih dellie aaj mujhtieh gogka dah joekehts guelieh g a vnesieh.

Maehtede guvvieh joekehts guelijste vuartasjidh, j ih dle dejtie guvviedidh. Datne maahtah aaj stoere pabpeaeskiem ohtsedidh mestie ektesne TV:m darjode. Aeskien minngie-bielesne, sis-njelesbielesne, maehtede tjonnem jallh jaevriem guvviedidh, aktine klaerine jallh jeatjah aath aaj lissiehtidh mah jaevresne g a vnesieh. Aeskien bijjibielesne maehtede raejkiem bietskiedidh, raaktan goh j iengesne gosse h agkoeminie. Raa-jkan maehtede tjoevkesem biejedh mij jaevriem tjoevkeste. Aeskien sisnjelen maehtede guelieh g evnjodh g a restahkine. Baakoeh j ih jiehtegh aamhtesen bijre maehtede sjy htehe s ejjan dibrehtidh guktie v ajnoes mah baakoeh aamhtesasse viedtieldihkie.

Soptsestimiebodten maehtede aaj guelieh teemine utnedh. Voestegh maehtede guelieh guvviedidh, jallh guvvieh guelijste gaskeviermeste veedtjedh. Daate amma hijven darjome maanajgumie ektine. M enngan maehtede guvvide bietskiedidh j ih dejtie lamineredh. Soptsestimiebodten maanah maehtieh naan dejstie guelijste veeljedh mejtie j jtsh soptsesh gaavneh-tieh. Dellie soptsesh dej mielen mietie sjidhtieh j ih guktie dah vienhtieh. Jis maanagierte jallh skuvle olkene m inneme g o leme, dellie dihte aaj hijven v arome soptsest emman. Nimhtie maahta soptsestimieaerpievuekiem evtiedidh, j ih maanide viehkiehtidh madtjeldidh j ih garmere sjidhtedh mijjen kultuvreste.

Guvvie: Gunnlaug Ballovarre

Progresjovne noere-j ih j arhkeskuvlese

Noerh maehtieh dejnie seamma soptsesinie  ahpenidh, dej aalterinie j ih goerkesinie v aroe-minie. Dah edtjeh lieredh guarkedh mannasinie dagkerh soptsesh maanide soptsestamme. Edtjeh lieredh dejtie joekehts elementide saemien soptsesinie guarkedh seamma tijjen goh learo-esoejkesjem fulkebe. Seamma tijjen badth vihkele madtjeldetedh j ih skreejrehtidh noeride j jtjh aelkedh soptsesh darjodh, vaajestidh, saarnodh, joejkedh, filmedh, guvviedidh – j ih ojhte dam njaalmeldh soptsestimieaerpievuekiem nuhtjedh aaj daelie.

Gueliedigkie le j vresne

Maahta noeride stilledh aktesne lohkedh j ih soptsesem goltelidh gaskeviermesne. Maehtieh aaj g aetesne goltelidh. Praktihkeles laavenjassine maehtieh soptsesem dorjehtidh j ih vuesiehtim-miem destie darjodh, jallh gueliekarakteri gielen r agkehkelaakan lohkedh. Hijven aaj dej joekehts guelieslaaji bijre soptsestalledh klaassesne juktie dejtie goerkelidh ij leah soptsese gueliej jallh guelieslaaji bijre. Daate soptsese raaktan gaske-sadtemen bijre almetji gaskem.

Dah maehtieh soptsesen etos, patos j ih logos digkiedidh, j ih maahta gieltegs  arrodh j jtjehke baakoe *Guollediggi*,  arjelsaemien 'Gueliedig-kie' aaj digkiedidh j ih goerehtidh. Daate soptsese hijven aalkoe gosse learohkh edtjeh lieredh v.g. Saemiedigkien bijre jallh FeFo:n bijre ("FeFo lea j jtje reaktasubjekte mij edtja dajvem j ih eatnemen vierhtieh reeredh finnmark-laaken  ssjelen j ih laaken jeatjah n ennoestimmiej mietie" snl.no).

Saemiedigkie. Guvvie: Jan Helmer Olsen / Saemiedigkien preesseguvvie.

Soptese aaj hijven aalkoe gosse eatnemevaarjelmien- jallh beapmoeaerpievukiej bijre lieredh. Njaalmeldh soptsestimmieaerpievukie ikteth vihkele orreme juktie daajroem sertedh jih destie lieredh, boelveste boelvese.

Åalmehjaahkoe jih diejvesh

Njaalmeldh soptsestimmieaerpievukie dejpeladtje, jih naakede destie, goh diejvesh jih mytiske veanhtoeh sjidteme siebriedahken daerpiesvoetijste jih reerije tsiehkeste. Dannasinie muvth diejvesh jih veanhtoeh ajve akten tjoese viedtieldihkie, jih naan aejkien dan jeenje ibie daelie guarkah gænnah. Vihkele noerigujmie soptsestidh dan mijjen veljen bijre diejvesijstie jih mytiske veanhtoste. Dellie maektebe vuesiehtimmieh stoeresiebriedahkeste gaavnedh mejtie maektebe saemien diejvesi- jih veanhtoejgumie viertiestidh. Daerpies mujhtedh fiere guhte jijtse dääjresem jih goerkesem åtna diejvesijstie jih åalmehjaahkoste. Jallan gåarede vihtiestidh guktie mij akt lea jallh ij leah.

Vuesiehtimmieh

-Ij leah voestes aejkien manne hearram skovh-testem (Qvigstad) ³.

Daejrehte: Im nearrarosth (Qvigstaden tjïelkestimmie).

Dej beeli daamtaj baakoem "hearra" utnin diejvesisnie. Dihte dan åvteste hearra lij akte dejstie

åejviesommes almetjijstie dej beeli. Jis guhte lij arhteminie gåabph akt vuelkedh, jih idtji buektehth, dle mubpie jis meehti soelkehtidh jiehtedh "ij sån badth hearrine sjidth". Dejnje sæjhta jiehtedh: ij edtj guhte gænnah jijtjemse mubpijste stuarasjidh.

-Gellie johketj stoerre jeanojne sjidtieh (Qvigstad).
Daejrehte: Gosse jeenjesh laavenjostoe, dellie faamoje sjædta.

Mytiske veanhtoeh jih diejvesh daamtaj vâaromem utnieh eatnamisnie. Juktie dillie lin almetj sagke lihkebe eatnamasse goh almetj leah daelie. Pedar Jalvi damtoes tjihtesem tjaaleme, *Muohtačalmmit* ⁴, åarjelsaemien "lopmetjelmieh". Tjihtese nænnoste man stoerre faamoe sjædta gosse laavenjosteminie. Tjihtese njaalmeldh aerpievukien faamohkommes vaekniem åtnose vaalta – ojhte

Guvvie: Gunnlaug Ballovarre

siebriedahken daerpiesvoeth jiermijesligke vuap-tastehtedh. Man onne jih oktegh ij leah badth dihte, mij ij sijhth jeatjebigumie laavenjostedh?

Magije jarngesne dennie njaalmeldh aerpievukesne, men daerpies amma dam gellieligke vååjnehtidh. Gaatesjen, dle ij dan gellie aerpievukien saemien vaajesh jallh soptsesh mejtie tjoeteaterinie, teaterinie, filmine jallh plearoeht sjidteme. Gille gujht gååvnesieh mejtie daerpies neebnedh. Ånte Mihkkal Gaup noerhtesaemien soptseseraajroem gaavnehtamme, *Juffá*. Dellie bâeries saemien soptsestimmievukie jarngesne, maam noerhtesaemien gåhtjoeh "fearán". Åarjelsaemien gïelesne heannadimmie, jih soptsese goh filmine sjædta gosse vaajeste, jallh

3. Saemien lohkekemjarngen jarkoestimmie.

4. <https://www.nb.no/items/60c79788c03a79a439fa259cf8f9f908?page=69&searchText=pedar%20jalvi%20sn%C3%B8nugg>

Guvvie: Ánte Mihkkal Gaup

“fearánastit”, maam noerhtesaemien jiehtieh. Gosse daam soptsestimmeviekem nuhtjie dellie don tijjen aalka. Dellie goltelæjjah soptsesen sijse bætieh. Ánnetji, dle jáarhka daaletje tijjen soptsestidh. Dellie dah mah goltelieh maehetie soptsesem vuejnedh jìh bielie destie sjìdtedh. Juffá noerhtesaemien veartenen Harry Potter. Juffá gaajhke-sáarhts figuvrh ráaka jìh dejgumie dáaroeminie gæmhpoeminie. Goltelæjjah tjuerieh eejnegen gieltegisnie vuertedh, govledh guktie Juffáse minngedsgeatjan gáarede. Soptsesisnie gidtjh aaj náejtieklaahka. Klaahka lea siejhme saemien elemente, mij gellien aejkien daerpies jìh iemie utnedh gosse olkene. Gosse dagkeres fysiske aath meatan, dle hijven sijjie fiksjojnese aaj sjædta.

Juffá-raajosne aaj jeenje joejkeme, jìh nimhtie aaj saemien soptsestimmeaerpieviekie átnasávva juktie orre daajroem buektedh. Mejtie sán aelheke soptsesh mujhtedh gosse vuelieh gávla mah sjiehtedamme fiksjojnese. Minngemosth tjoerem jiehtedh; gosse edtjh soptsestidh, jìh joekoen jis edtjh kreatijveligke soptsestidh, dle tjoerh haarjanidh jis galkh mavvege sjìdtedh.

Kreatijve soptsestimme

Juktie noeride haestedh jìh skreejredh tjaelie-masse jìh soptsestæmman, dle akte vokie lea guvvieh nuhtjedh. Maahta guvvieh nuhtjedh maanaj jallh noeri jìjtsh aarkebiejje. Hævvi gáarede guvviej namhtah aaj barkedh.

Vuesiehtimmieh guktie maahta barkedh:

Daejtie laavenjasside gáarede learohkigumie tjìrrehtidh máedtien aejkien vâhkosne.

1. Ohtsh guvviem aahkastadth goh lij noere, jìh maaje gusnie jeatjebigumie ektine. Dan baalte noere álma giem ih damth. Soptsestidh dan noere álman bijre. Gie dihte jìh guktie aahkemdh damta?
2. Tjaelieh guktie dov aerede, jìh maam aereden darjoeh.
3. Tjaelieh guktie dov aerede gosse eevre oktegh jìh ij guhte gænnah vuejnieh.
4. Saarnoeh maam dorjeme jis jìjtjedh niekedassen mietie jealeme.
5. Datne hillem áadtjoeh dov 12. reakedsbiejjem ikth vielie heevehtidh. Giem bööreme jìh guktie biejjem heevehtamme?
6. Saemiedigkien presideente gahtja jìh gaptam sleegrehte. Dihte skaamesje. Maam presideente journalistide jehta? Jìh maam dle jehta gosse eevre oktegh sjædta?
7. Datne olkene vaadtsehtjeminie, jìh gievriem gaavnh. Maam darjoeh?
8. 10 minudtine edtjh teekstem tjaeledh gusnie buerkesth mannasinie ih maehetie tjaeledh.
9. 10 minudtine edtjh teekstem tjaeledh gusnie buerkesth mannasinie ih maehetie joejkedh.
10. 10 minudtine edtjh teekstem tjaeledh gusnie jìjtjedh tjiehtjelem buerkesth. Guktie váájnoe? Mah tjoejh govloeh? Guktie hopsoe?

Soptsestimmeaerpieviekem gorredidh

Muvhth jiehtieh vuelie almetjen mubpie nomme. Ihkie almetje sealede, dle vuelie annje jeala. Joekoen vihkele vuelieh goltelidh, juktie vuelie dagkere maam tjuaara haarjanidh jis edtja jearsoe sjìdtedh. Daaletje maanah jìh noerh eah sih hievie njaalmeldh aerpieviekem bæetje boelvide sertedh jis ij háávje jallh hapkoe. Daaletje siebriedahke dam globaale njuvviem dan giehpiesligke dáarede. Vaarege jis ussjedibie baajedh daatovrh dam njaalmeldh aerpieviekem gorredidhjìh maanide sertedh. Ektiedimmieh almetji gaskem maehetie boelnedh jìh jaemedh. Lijhke gujht daaletje datovreveartene aevhkies juktie dan tjìrrh orre almetjh dan spaajhte jaksa bijre abpe eatnemem. Daelie dan gellie faaleldahkh noeride jìh maanide, vuesiehtimmien gaavhtan joekehts apph. Tjoerebe barre gegkiestidh, mijjen leah jie-lie njaalmeldh soptsestimmeaerpieviekie aaj bæetje biejjien.

Guvvie: Máret Rávdná M. Buljo

SAEMIEN BEAPMOE JIH AERPIE- VUEKIEH – SAEMIEN USSJEDIMMIE- VUEKINE BÅETIJE BIEJJIDE?

Máret Rávdná M. Buljo

Daaletje siebriedahkesne vuejnebe guktie eatneme deerjeldihkie jih biejjeste beajjan vielie biejestene. Maanah jih noerh guarkajahtjeme bætije aejkie hávhtaldihkie. Aalkoeáálmegi vaajmoeh vertieminie. Idtjimh mijjeh gæssie sijhth naemhtie. Daerpies aalkoeáálmegi daajroem lihkebe veartasjidh jis galkebe eatnemem gorredidh jih byöpmedims beapmoeh utnedh. Guhkede gietjeste mijjeh saemih vuekieh, provhkh jih aarvoevuajnoeh evtiedamme guktie eatnemem nuhtedh jih beapmoeh reebledh. Dah leah vuekieh, provhkh jih aarvoeh mejtie annje utnebe jih mah vyörtegs juktie eatnemen ræjhkoesvoetem gorredidh. Daerpies jih hijven daam daajroem ööhpehtæman sertedh, dovne maanagiertesne jih skuvlese. Domtoe goh daelie fáåtese.

Etiske, monnehke, ryöhkije jih raajne beapmoeh bætije aejkien aaj!

Daepieh mejtie maahta ööhpehtimmesne sjiehtesjidh:

- Beapmojde heevestidh, jih beapmoej ávteste gudtsiestidh. Beetsuvebeapmoeh sjivnedidh jih buerie bætije aejkien sjaavnjoehtidh. Naemhtie maahta biejjieladtje byöpmedimmiebodtesne darjodh. Dellie maanah áadtjoeh beapmoedassenimmien bijre ussjedidh jis eah beapmojde byöpmedh.
- Maanide leerehtidh beapmoeh eatnamisnie gaavnedh, jih seamma aejkien daajroem lissiehtidh voengen jih dajven beapmoen bijre. Tjoerebe vielie kreekeste byöpmedidh gosse dam leekeme, jih gaajhkem kreekeste nuhtedh.

- Plastihkem vöörhkedh, jñh sijjeste máarah, tjær-vieh, skåerrieh j.n.v. nuhtjedh. Maehtebe tjöövken dirregh jñh buertien ríeseqh eatnemen íebnijste darjodh. Leerehtidh guktie maehtebe eatnemen veljeste tjöönghkedh, jñh vielie destie guarkedh viehkine praktikheles vüekijste.
- Saemien aerpíeguedtjñh guessine bööredh guktie dah aaj maehtieh maanide bíhkemdidh.
- Maanide leerehtidh guktie eatnemem vaarljebie jñh guktie geehtestibie olles beapmoebetsuvh

Beaivi, Beaivváš ráhkkášan //
Biejjie, gieries beajjetje

Eahcci áhčči, áhčážan //
lehtseles aehtjje, aajtjeme

Eana, min eadni // Eatneme, mijjen ietnie
Eadnán, eadnámé // Eatneme, Tjædtjeme
Eanni, eannán... // le'nie, mov ie'nie...

Máret Rávdná M. Buljo tjihthesem tjaaleme. Tjih-tesne noerhtesaemien baakoejgumie stáákede mah naa plearoe, eanan 'eatneme', jñh 'mov ietnie/tjiddtjje' eadnán/eannán.

sjidtieh. Leerehtidie maanide saemien vüekien mietie, praktikheles barkoen tjírrh.

- Daajroe saemien beapmoe- jñh byöpmedim-mievüekiej bíjre maahta saemien kultuvrem, identiteetem jñh gielem nænnoestidh, jñh aalkoeáálmegi daajroem jñh saemien aerpíevüekiedaajroem gorredidh.
- Goerehtalledh magkeres beapmoedorjemasse jñh aarvoesjugniedimmie gietskesisnie. Skreejreh-tidh gietskes beapmoeh veeljedh.

Eatneme goerkese jñh jieleme

Daah aalkoebaakoeh daejrieh tieh saemiej goerkesen bíjre eatnamistie jñh guktie jieleme sjædta. Eatnamisnie gaajhke jealije dalleggh voestes biejjíelaemtjje eatnemem dievvede jñh gaajhkem sjiddedahta. Biejjie – mijjen aehtjje, eatneme – mijjen ietnie. Aske, naestieh jñh eatnemen járreme stuvrieh mij maahta sjiddedh jñh gáessie, jñh viehkine dejstie maehtebe aaj veareldem jñh daelhkiem aerviedidh.

Eatnemen orrestimmie vihkeles bielie saemien maanabíjjiedimmesne. Ávtese báata gielesne, sijjenommine, soptsesinie, vaajesinie, diejvesinie,

mytiske veanhtosne jñh joekehts darjoeminie. Soptsesi baakta ráakebe staa loem, saajvh, biejjíennööles almetjh, raavkem, jielije goeksegh, kreekh mah soptses tieh jñh jeenje vielie. Maanah joe maanabaeleste lerieh vüelehksvoetine eatnemen vuestie dáemiedidh jñh dan mietie jieledh. Eatneme maahta garres árrodh jñh destie maahta ráakehtalledh jis ij dujmiesligke dáemedh. Maanah lerieh dáajmetje árrodh, eatnemem krööhkedh jñh gijhtesvoetem vüesiehtidh.

Sijjenommmh jñh sjædtoeh

Datne naan aejkien onderdamme mannasinie saemien sijjenommmh maehtieh seamma baakoem utnedh goh mijjen krehpien bielieh? Goh áejjie, njaelmie, njuenie, áelkie, gaalla. Gosse dagkeres baakoeh sijjenommine, dellie raaktan goh eatneme jealije – eatnemem buerkiestibie eevre seammalaakan goh datnem jñh mannem.

Jis bááktjesem damth, maahtah skáajjese jñh eatnamasse vijlelidh. Dellie aaj guarkoe gusnie daalhkesch gaavnedh. Saemien eatneme goerkese jñh aerpíedaajroe joe guhkede gietjeste boelveste boelveste jáhteme, jñh dejnie maahtojne almetjh líereme bearkanidh. Saaht gogka vaedtsieminie, aaj ovnohkens dajvine, sæjhta beapmoem jñh sjædtoeh gaavnedh dan guhkiem aerpíevüekien eatneme goerkese vejtiestamme.

Saemien gielesne ræjhkoes. Gielesne baakoeh gáávnesieh mah vaahraj bíjre saarnoeh. Vuesiehtimmien gaavhtan sijjenommmh, pláamsterh jñh sjædtoeh mah utnieh baakoeh goh *staa loe*, *rovhtege* jallh *aatja* goh bielie dej nommeste. Dagkerh baakoeh vaaroeh tieh mij akt vaarege jallh dilhkuvinie. Dan ávteste joekoen vihkele sijjiej, pláamsteri jñh sjædtoeh reakta nommmh vaarljelidh jñh nuhtjedh, jñh seamma tíjjen aaj dejtie guarkedh. Díhte jielije daajroe dan guhkiem mijjiej dan bíjre soptses tiebje.

Beapmoe jñh identiteete

Beapmoem maam leara maanabaeleste byöpmedidh hammode gie lea jñh identiteetem vadta. Beapmoste mojttesh sjidtieh jñh dáájresh áadtjobe. Beapmoe jíjtjedomtesem nænnoste jñh almetjen jíjtse histovrijem baajnehte. Akte vüesiehtimmie lea onnemaanese njoektjemem jallh máaram bearkoekrovhteste vedtedh maam áádtje njammedh. Nimhtie maana aaj liemem áádtje gosse edtja maejstedh jñh vaane sjiddedh eensi

beapmojne. Gosse maana stuerebe sjidteme åadtje dâeriedidh mœurjedh, jih belnien nelnie tjahkan muerjeh byöpmede. Jeatjah vuesiehtimmieh leah maanam meatan vaeltedh gööledh, baajedh maanam meatan årrodh gosse leekeminie smeejveminie jallh gosse gâetide bâata vijrine. Dagkerh barkoej jih dâåjrehtsi tjirrh maanan identiteete nænnoesåbpoe sjædta.

Eatnaminie gaskesadtedh

Olkene maahta jeenje beapmoeh gaavnedh, men maahta aaj namhpahgieten sjidtedh. Dannasinie vihkeles vuelehksvoetine bâetedh gosse beapmoeh tjöonghkedh. Vihkele laantem sjivnedidh, dle vuesehte man gijhteles lea eatnemen veljien åvteste. Eatnaminie maahta gaskesadtedh; dovne åvtelen dahkoe mænna, mearan akten sæjjan vaedtsieminie jih gosse dahkoe bâateme, v.g akten gueliejaavran. Galka dujmiesligke dæmiedidh jih buerie bievsterinie barkedh guktie læhkoem åadtje jih ij geerve biejjieh gohtjedh. Gïelesne diejvesh jih vaajesh mah leerehtieh jih bihkemdieh guktie galka göölemem jih gueliejaevride earoehdidh.

Jaevrie – dihte dovne mijjen beapmoevåarhkoem jih gaaltije, jih dan åvteste ij edtjh disse bejhkedh jallh gadtjedidh. Seamma sjiekenistie ij edtjh tjaetsiem deerjehtidh. Jih nimhtie iktesth gosse olkene; ij edtjh giejh jallh saejrieh laehpedh, jih iktegisth sjeakodh åvtelen sijjiem laahpa. Dellie eah kreekh dabrenh jallh slaavvojde bârrh. Ij edtjh gaajhkide muerjide tjöonghkedh gænnah, vaallah jeenjebh moerh vierdedh enn daarpesje. Ij edtjh sjædtojde roehtsine giesedh, jallh gaajhkem nånkehtidh. Eejnegen ussjedidh dejtie mah minngelen bâetieh jih hoksedh sjædtoeh åadtjoeh sjidtedh jeatjah aajkan.

Etiske ussjedimmie

Gaajhke mij eatnamisnie gaavnoes, jijtse jielemem jih domtesh åtna. Skïeredahken, mænngan sarvah lovvesjeh, ledtieh gæjmoeh, guelieh gârroeh, ledtieh biesiem darjoeh,

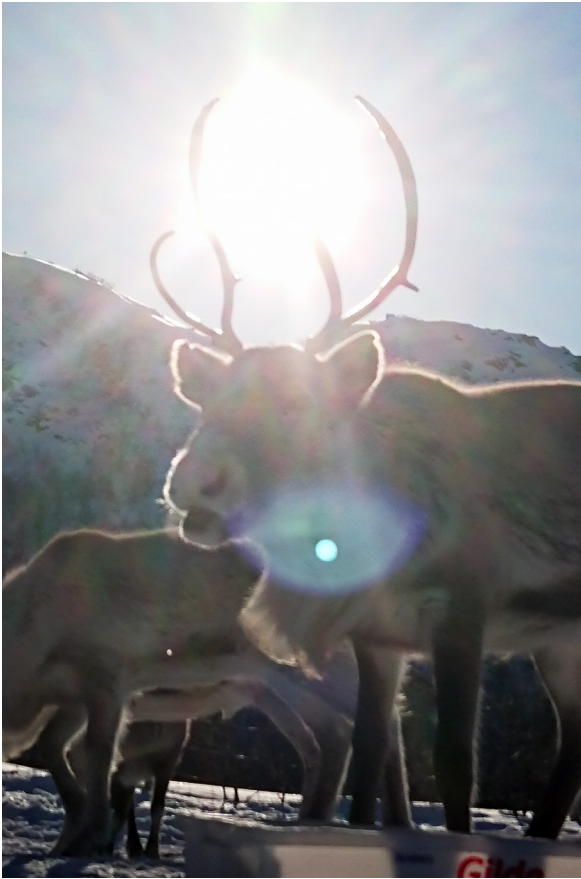
suehpeden aaltoeh guedtieh. Gaajhke daate bielie eatnamistie jih jieliemistie, misse almetje tjuara ussjedidh jih krööhkestidh gosse beapmoeh reebledh. Almetje mij eatnamisnie dan tjarke reereminie, maahta jijtse jiermine jih gïetine jeenjeh biejestedh. Dannasinie aaj almetjen stoerre diedte.

Saemien ussjedimmievuekien mietie gaajhken lea sealoe. Dan åvteste tjuara reaktöe dæmiedidh jih daejredh maam lea darjoeminie. Gosse bovtsem leekedh, dellie sjiehteles niestiesbovtsem veeljedh, mij ij jeatjah bovtsem gaerhtieh. Ij edtjh aaltoem jallh miesiem leekedh mah aktesne. Dellie ratnam, sarvam jallh jeatjah bovtsem. Jis aaltoe slæjramme jallh bâeries sjidteme, dle tjuara lijhke, jih dellie miesebem aaj vaalta. Suehpeden jih skïeredahken edtja bovtsem raefesne baajedh, juktie bovtse garre aejkie. Seammaligke gujht gosse sarvem vijreminie aaj.

Seammalaakan aaj gosse tjååtselh lidteminie. Bâeries saemien aerpievuekie tjååtselh gijrege lidtedh, gosse bâåstede noerhtese böötin. Dam darjoejin åvtelen eelkin biesieh öörnedh, munnedh jih laeledh. Tjaktjege tjovkh lïerïeh hæliehtidh åvtelen åarjese haalanïeh eejtgegïgmïe ektine. Dellie ij edtjh tjååtselidie lidtedh gænnah, jih nimhtie aaj jeatjah tjaetsieledtiejgïgmïe. Eah saemïeh sijhth gieledidh jemhkeldstïjjen åvtelen, åvtelen biesiem laehpieh jih oktemierien sjidtieh. Gijrege orriïeh gieledidh dalleggh rïeksegh

Guvvie: Gunnlaug Ballovarre

Guvvie: Máret Rávdná M. Buljo

våájnoeh dáehkine tjáanghkenidh. Gijrege maahta munnieh vaeltedh, men barre gill'akt – aktem jallh geekte geahken bieseste.

Seamma ussjedimmievuekie badth göölemen bijre. Gueliem aaj raeffesne baaja gárroaejkien, jñh annetje guhkebem aaj guktie guelieh áadtjoeh mietenh geehtedh. Ij edtjh gööledh gogka gárroeh gænnah, dellie buerebh jeatjah guelieh gööledh mah eah dellie gárrh. Raavrem jñh dáápmehkem galka gijrege gööledh mearan tjoevtje gárroeminie. Gosse raavre, loese jñh dáápmehke gárroeminie, dellie tjoevtjem, sihtegem jñh haerriem gööledh.

Ij galkh gáessie gænnah asvem jallh sárkoem skaepiedidh jis ij Leah daerpies, ij gænnah miesekkh beltedh guktie heajaduvvieh dan tñjjen fulkesedtieh.

Sjugnehts

Sjugnehts lea læhkoe jñh læhkoem gaajhkesh sih vaajteliéh. Guktie dam áadtjodh, jñh guktie lieredh læhkoem áadtjodh bovtsigujmie, gööleminie jñh vijreminie?

Gellie dovletje vuekieh mah annje daelie gáávnesieh. Dah viedtielidhkie vijremasse, leekedæmman, jurjiehtæmman jñh maalestahkide. Daejtie vuekide aaj áálmehjaahkose viedtielidhkie, vuesiehtimmien gaavhtan:

- Ij galkh bárrestohten mñnnedh gööledh. Ij gænnah voessem meatan vaeltedh guelide. Nov gujht maahtah voessem meatan utnedh, men ajve niestiesbeapmojde, ij jeatjah aatide jñh joekoen ij guelide.
- Gosse guelie m tjööleme, dellie tjæelide jáartan jallh lopmen nualan tjiekedh. Dellie mubpien aejkien aaj læhkeskh guelie m áadtjodh.
- Jis bovtsem ajpestamme, ij galkh bovtsem baajedh soehpenjisnie jallh laemtjine jaemedh. Loeth soehpenjem jallh laemtjiem ávtelen minngemes voejngem sigkie. Dellie bovtsem earohte.
- Gosse bovtsem njoeveme, dellie aevsiem vaalta jñh kroessem tjaala aevsien sisnjelesbealan. Naemhtie earoem vuesehte jñh gijhtelesvoetem. Naemhtie læhkoem guhkebem bovtsigujmie átna.
- Bearkoem galka láavth-bieli giske tsaekedh gosse gáetide vaeltedh, dellie læhkoe dáerede.
- Voestes liemeguksie doeltehtæjese. Læhkoem disse jñh gáetehkidie vadta. Eah guessieh áadtjoeh aelkedh gáejstedh ávtelen doeltehtæjja gáajsteme.
- "Dihte guhte bovtsen njueniem byöpmede, lyjhkedihks sjædta"
- "Dihte guhte bovtsen njoektjemegietjiem byöpmede, gielies sjædta"
- Gosse byöpmedamme, dellie máaride tjöonghkie jñh dejtje stråmhpoemaadtegasse jallh krogkese sláávve. Jñh dle gyjhtelassja jñh vaajtelassja jeenjebh bovtsh sjædta mah beapmojne sjidtieh bæetje biejjien.

Gaajhke daate soptseste ij edtjh skijrestidh jñh bovtjehtidh. Nimhtie maahta beapmoedassenimmie m giehpietidh. Gosse sjjöke sjugnehts jñh læhkoem bæetje aajkan áadtje. Galka beapmoem mubpiejgujmie joekedidh, jñh geehtestidh gaajhkesh áadtjoeh byöpmedidh. Naemhtie gidtjehiehtie h galka dáemiedidh. Jis læhkoem utnedh, ij edtjh gænnah lusten gaavhtan gööledh.

Abpe bovtsem nuhtedh

Gosse vuesiehtimmien gaavhtan bovtsem leekie, jallh jeatjah kreekem vaalta, dovne guelie m jallh ledtiem, dle abpe kreekem nuhtie. Destie beapmoeh, vaarjoeh, dirregh, jñh jeatjah deerpesnokkh sjædta, aaj voejkenen darjoemidie. Dihte mij naa joekoen saemie j luvnie, jñh mij seamma abpe Saepmesne saht mestie jñh mejnie jielie minie,

gaajhkesch ektie goerkesem utnieh edtja tjäeliech jih sysngetjh aaj byöpmedidh. Iktesth vuajname jih guarkeme kreeke gáatoeminie dagka gogka jeenje vitamijne, daelvege aaj. Dah vitamijnh tjá-ajjan báetiech tjäeliech tjírrh, jih dan ávteste tjäeliech mah uvtemesth vitamijnide dáastoehetiech. Destie jis librien gáajka, jih dle libreste maelien síjse.

Saemiech eejnegen maeliegeorvh dorjeme. Saemiech tjäeliech doeltetamme bovtseste, sarveste, söövreste, laampeste, tjiejhteste, snjáameste, skáajje-, mearoe- jih tjaetsieledtjiste, náerveste, jaevrien jih mearoen guelijste. Dam daalah saemiech maeliegeorvh darjoeminie.

Mijjiej guhkene noerhtene veasoeminie, jih daajka dah kroenes jaepieboelkhk sagke áenie-hkábpoe goh jeatjah lehkine. Muerjiej jih sjædtoej áeniehkábpoe sjidteme- jih jielemetijje. Sjædtoej sisnie mah noerhtene sjidtiech vielie jielemeiebnh, jih dah leah dieves vitamijnijste.

Áehpie gujht eah saemiech daamtaj skiemtjelasch áadtjoeh vaenie C-vitamijni gaavhtan. Saemiech eejnegen daajreme maam byöpmedidh juktie riektes vitamijnh áadtjodh. Sjædtoeh, mej sisnie

jeenje C-vitmijnh, dah vöörhkin jih daelvege utnin. Dah aaj deejrin maam byörin daelvege byöpmedidh, gosse giesien hearhkah jih vitamijnh náhkeme.

Jáamah, faatnah/baktjh, gihperejáamah, goe-sengietjiej jih baahtsegh leah muvth sjædtoeh mejtie reebliin jih tjöonghkin C-vitamijnesisvegen gaavhtan. Dejtie muvhtene gajhkesjin, doeltethtin, söökes-mealhkan biejin jallh baajin sávrodh guktie galkin abpe daelviem ryöhkedh.

Dah aaj mearoenkraesiech tjöonghkin. Dejtie aaj gajhkesjin jih gaskebiejjiemaksovasse biejin, laajpan jallh liemese, jih aaj daalhkesinie utnin. Mearoenkraesiech sisnie alme jeenje vitamijnh jih mineraalh.

Tjaebpie dáhte mij mijjese sjugniesovveme, jih dam tjoerebe earoehetidh. Edtjebe gijhteles árrodh, heevehtidh jih garmerdidh dam gaajhkem tjaebpiem. Ij guhte gænnah daejrieh maam báetije aejkie buakta, jih ibie daejrieh mejtie áadtjoe gellievoetem jih veljiem aajmene utnedh. Nimhtie ussjedidh lea bielie dehtie saemien vuekeste eatnemem nuhtjedh.

BÏHKEDASSH

Maeliekáalhtalaejpieh

4 munnieh (jallh aajlabieliem jallh
3 bb bááhkemepulverijste
2 dl dijnehkijstie (jallh sukrijneste)
1 ob saelhteste
5 dl maeleste (bovtsen, sarven, laampen,
gaelpien jallh náervien maeleste)
5 dl tjaetseste
5 dl veetejaavvojste (maahta glutennamhtah
jaavvoeh aaj nuhtjedh)

Rieksegenjoptse

Saemiech ryöknoeh aktem rieksegem akten njaalman. Gallanidh badth galka! Guhkies biejjien jih garre barkoen mænngan tjuaara eensilaakan meksiehtidh, guktie minngeben biejjien aaj gaarkh.

Rieksegistie gaajhkem nuhtie; baahtsegem, libriem, tjäeliech, huvriem, bierieh, ruaksjah jih tjeapohkem. Rieksegen tjäeliech aaj goervide nuhtjie,

dellie dejtie gaarkahtidh, döömedh, skuvledh jih marngestidh. Mænngan bearkoeh ruaksjijste jih sáajijste tjuahpa småájvehke ávtelen tjäelide mojhteleslaakan deavhta. Minngemosth tjäeliegietjiem tjáanghkan gáäre.

Rieksegenbieriem káalhtesne bæssa bovtsenbuejtine.

Liemem vuassja tjeapoehkistie, libreste, baah-tsegistie jih máarijste. Daehtie liemeste seekes váahtam dorje. Gáarede aaj huvriem voessjedh jis ij leah raajkanamme, jallh jeatjah lihtesne voessjedh jih dle mænngan sijledh. Biejh ohtje jaavvoeh káalhtese gosse rieksegen bierieh bys-seldahkesne. Sjávovth ávtelen liemem dísse gurkesth. Gurkesth dle liemem goske váahtine sjidteme. Jis ij dan gellie rieksegh utnieh, dle maahta bieriem juekedh guktie gaajhkide bearkoestuhtje sjædta.

Guvvie: Kathrine Pedersen / Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

RÁDNASTALLAM – SAEMIEN GIELESIJJIE

Siri Nystø Ráhka

Daate tjaalege gielesprosjekten bijre Rádnastallam, mij jaepien 2012 eelki Divtasvuodnan ASVOn baaktoe. Rádnastallam lea gieledarjomes skuvle-learoehkidie 1. klaassen raejeste 7. klaassen raajan, giej saemien voestesgieline jìh gieh sijiem daar-pesjeh gusnie saemien govledh. Rádnastallam lea julevsamien baakoe vienesvoetese jìh daate læhkadihks prosjeekte maam Árran julevsamien jarnge stuvrie jìh fierhten jaepien tjirrehte.

Prosjekten bijre

Prosjekte jáhta fierhten vâhkoen eejehtimmien jìh ulmie lea maanide lustes gielesijiem faaledh mij madtjeldahta jìh skreejrehte saemien soptsestidh. Lustes darjomi tjirrh maanah áadtjoeh saemiestidh. Tjìelke krievenassh jìh vuartoeh maanah edtjeh saemiestidh, dovne gaskemsh jìh bìhkedæjjide. Prosjekten golme njìelje bìhkedæjjah jìh dej barkoe lea giemhpesvoetem jìh stinkesvoetem vuesiehtidh juktie ulmiem jaksedh jìh jearsoes sijiem öörnedh. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Daerpiesvoete dagkeres prosjeektete jìjhti gieletsiehkien gaavhtan. Voestesgieleldh learohkh jeenjemasth daaroestin ihkie dah lin saemien liereme. Maanah saemien veele guarkajin, men haesteme lij maanah idtjin soptsesteh. Jeenjemes eejhtegh idtjin saemesth, jìh dannasinie idtjin gâetesne saemesth. Daate maanaj gielemaah-toem baajnehti, jìh daerpiesvoete sjìdti maanide naan gieledarjomem öörnedh, mij gielen aarvoem lutnji jìh maanide viehkietti saemiestidh. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Njaalmedh maehtesvoeth, goh goltelidh, soptsestidh jìh jeatjebigujmie soptsestalledh, leah jarngesne gosse maanah tjâenghkesne. Dagkeres gielesijjie, gusnie saemien nuhtjeh dovne gosse soptsestalleminie jìh stââkedemini- nie, maanaj maehtesvoeth nænnoste. Lustes darjomi tjirrh mejtie maanah áadtjoeh ektesne darjodh, hijven vâaromem skaepede gosse sæjhta maanaj produktijve gielem nænnoestidh. Gielesijjie lustebe sjædta jìh maanah sijhtieh meatan áarrodh jis áadtjoeh ássjalommesh buektedh jìh raeriestidh mejnie giehtelidh. Lissine, dle tjìelke

ulmie jearsoes sijjiem sjihteladta gusnie maanah vaane sjidtieh saemiestidh. Daennie artihkelisnie raerestem guktie maahta gielesijjiem öörnedh jih mah darjomh maahta desnie utnedh.

Soptsestallemebodte

Rádnastallam-prosjeekten aajne njoelkedasse lea “daesnie saemiestibie”. Gosse gielesijjiem rihpestidie maehede maanajgumie soptsestidh iehkeden soejkesjen jih vuartoej bijre. Baajede maanide jijtsh ussjedimmieh jih domtेश buektedh, jih aaj raerieh vedtedh jih ássjalommesh buektedh iehkeden soejkesjasse. Dellie maanah demtieh dah leah bielie prosjeektete jih utnieh luste gielesæjjan báetedh, jalhts geerve domtoe saemiestidh. Dannasinie vihkele bihkedæjjah maanide madtjeldetieh jih jiehtieh sagke buerebe doestedh saemiestidh enn baajedh árrodh. Boerehks bihkedæjjah leah eaktoe juktie jearsoes gaavnedimmiesijjiem utnedh. Akte sijjie gusnie maanah duestieh voejhkelidh jih ánneti aaj vaane sjidtieh saemiestidh.

Man bijre soptsestallebe:

- Gaajhkesi ulmie edtjebe saemiestidh
- Guktie domtoe gosse tjoerebe saemiestidh
- Guktie doestebe saemiestidh

Guktie maanide dáarjodh edtjeh læhkaskidh

Gielesijjesne vaajtelibie maanah veeljeh saemiestidh jalhts eah vaane dejnie. Gosse guhte maanese saemeste, dle ulmie lea maana galka veeljedh pryövedh soptsestidh, jalhts naan daaroen baakoeh aaj nuhtjie. Dihte amma buerebe enn ij

saemiestidh. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.) Naemhtie maana galka saemiengieline vaane sjidtedh gosse ij leah jearsoe gieline jallh ij gaajhkide baakoede mujhtieh. Bihkedæjjaj barkoe lea maanide dáarjodh jih hijven gieledh ávteguvvieh árrodh darjoeminie mejtie darjoeh.

Gielesijjesne akte sijjie gusnie áadtjoeh daaroestidh. Jis maanah daarpesjeh daaroestidh, dellie maehtie geerve almetjem jallh jeatjah maanam meatan vaeltedh dahkoe. Fierhten aejkien sijjiem veeljede. Edtja akte sjiere sijjie árrodh ánneti dubpielisnie, vuesiehtimmien gaavhtan áejvieoksen bealesne káavesne. Desnie maahta daaroengieledh eejhtegigumie aaj soptsestidh gosse maanajgumie báetieh jallh dejtie veedtjeh. Ulmie lea daaroengielem akten sjiere sæjjan gaertjiedidh guktie ajve saemeste jeatjah lehkesne gielesijjesne. Seamma tñjjen maanide vuesiehtibie dah maehtie daaroestidh jis maam akt eah maehtie jallh doesth saemiengielesne jiehtedh.

Darjomh

Gielesijjesne gelkieh ektesne lustestalledh, mearan saemien soptsestalleminie. Dan ávtete sjihteles darjoemidie soejkesjidh aejkeste aajkan maanajgumie ektine. Sjihtedidie darjoemidie maanadáahkan, byjreskasse jih jaepieboelhkide, jih mujhtede darjomh edtjeh luste árrodh.

Tjoejkedh

Daelvege maehede gietskesisnie tjoejkedh. Maehtede aaj tjoejkemegaahjemem öörnedh, vuesiehtimmien gaavhtan stafedtem. Gaajhkes mah desnie meatan; maanah, noerh jih geerve almetjh. Juekede guektien dáehkide jih darjode sjihteles laategem maam edtjede tjoejkedh. Vaeltede meatan niestiesvoessem jih ohtsedidie sijjiem gusnie aktesne byöpmedidie .

Dollebealesne jemhkielisnie

Tjaktje doeka jih daelvege hijven olkene minnedh, dollebealesne tjahkasjidh soptsesh soptsestidh. Veeljede ávtelbodti naan soptsesh jallh vaajesh, maaje maanajgumie ektine. Alme raeffie jih murrede dollen bijre tjáanghkenidh. Maehtede aaj juriehtidh. Mænngan soptsesh soptsestamme jih byöpmedamme maehede jemhkielisnie stáákedidh, v.g. tjiekedadtedh láammetjoevkesigumie. Dellie gaajhkes láammetjoevkesem utnieh, akte ohtsede jih mubpieh jis tjiekedieh. Jeatjah vuekie lea báastode darjodh, jih dellie bööremes tjoevkesi namhtah stáákedidh. Gosse

Guvvie: Kathrine Pedersen / Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

“Båastode tjiekedatdedh”, dle ajve akte tjiekede jñh gaajhkh jeatjebh ohtsedieh. Gosse guhte dam aktem gaavna mij tjiekedamme, dle edtja dejnie ektine tjiekedidh. Nimhtie jaarhka goske ajve akte aajmene. Dihte tjuara abpe dæhkiem gaavnedh, mij dennie seamma sijjesne.

Spiele- jñh pizzaiehkede

Vaeltede meatan joekehts spieelh mejstie maanah maehtieh veeljedh. Darjode pizzadaajjem mij maakta easadidh mearan spieledeminie. Maanah åadtjoeh jñjtj veeljedh maam sijhtieh spieledh, jallh dijñieh maanide unnebe dæhkide juekede jñh dle akti vyöki spielem veeljñieh.

Mænngan ånnetji spieleme, maehtede pizzah darjodh. Öörnede sijñiem gaajhkesidie buertien bijre guktie maehtieh daajjetjem åadtjodh jñjtsh pizzam darjodh. Dam maam edtjede pizzaj nille biejedh, maehtede gaeriej sisnie utnedh guktie fiereguhte åadtje veeljedh dam maam sæjhta.

Jis idie asth daajjem darjodh, dle maehtede dam gåetesne åvtelbodti darjodh, jallh pita- jallh tortillalaejpieh utnedh.

Stååkedidh

Soejkesjidie guktie jñh mejnie sijhtede stååkedidh, jñh gusnie dam darjodh. Darjode joekehts stååkestasjovnh, dellie stoerre sijñie daerpies. Naan raeriestimmieh Leah stasjovnh utnedh gusnie maehtieh legojne bigkedh, måaladidh, guvviididh, bäähkesjidh, svñhtjemedarjomh utnedh jñh dorjehtidh rållespielesne. Mieriedidie man guhkiem dæhkie fierhtene stasjovnesne. Adventi jñh jåvli åvteli sjeahta pebperegaahkoeh bäähkesjidh jñh jåvlevierhkiesijñiem utnedh.

Gööledh

Minnede göölede. Maehtede lñhkemes jaavran

jallh mearose vuelkedh. Jis gåarede maehtede vinhtsine minnedh, jñh dle maanah maehtieh destie håagkoeh. Gööleme jñh håagkome maehtieh jeenjh gieltegs dääjresh vedtedh; joekehts bivtemevuekieh, guktie tjååle jñh guelien fileteerede, jñh dam maam vuajna gosse guelien njoevegh goerehteminie. Jis guelieh åadtjode, dle maehtede maalestahkem jurjñehtidh jallh dejtie gelmiehtidh jeatjah aajkan.

Guktie maanide voerkelidh gielen bijre

Muvhth maanah sijhtieh barre daaroestidh jñh eah saemesth. Daah maanah daarpesjñieh baakoeveahkam vijriedidh, jñh dejnie maahtah viehkiehtidh soptsestallemi jñh vaestiedassi tjñrrh. Dellie baakoeht disse vadta sijñeste maanam staeriedidh. Gosse tjñelke eaktoeh jñh vuartoeh maanah edtjñieh saemiestedh gosse meatan, dle eah daarpesjñh veeljedh gåessie gelkieh saemiestedh. Stinkes struktuvre jñh bñhkedæjjah mah maanaj gielmem dåastoehñieh, jearsoes tsiehkiem sjñehteladta. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Fierhten tjåanghkoen galhkuvisnie, dle hijven maanajgujmie soptsestidh åvtelen gåetide vuelkede. Ulmie lea biejjien bijre soptsestidh. Guktie gåaradi? Ulmine lyhkesamme? Maanah åadtjoeh jñjtj vuarjasjidh mejtie saemiestedh. Dah maehtieh aaj jñjtsh åssjalommesh buektedh jñh soptsestidh guktie domtoe. Maanah raeriestimmieh bætije aajkan utnieh?

Rådastallam-prosjeekten ulmie lea maanah edtjñieh veeljedh gaskemsh saemiestedh, jñh ij utnedh saemien ajve institusjovnegiele.

Guvvie: Kathrine Pedersen / Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN

Birgit Andersen

40

Rammeplan for barnehagen gir alle barnehager i landet føringer på at de skal lære barna om samene og samisk kultur. Hvor skal man starte, når det finnes så få bøker og så lite informasjon? Hva er egentlig samisk kultur og hvem er det som definerer det? Stemmer de stereotypiske bildene mange enda har av samer? Hvordan skal vi formidle noe så bredt som samisk kultur, når samene er spredt i fire forskjellige land, fra nord til sør? Mitt utgangspunkt er fra lulesamisk ståsted, fra Tysfjord. Mine erfaringer er fra to forskjellige barnehager. En lulesamisk barnehage og en norsk barnehage som både gir et språktilbud til samiske barn i tillegg til et kulturelt tilbud til alle barna. Å forkorte dette ned til en artikkel er en vanskelig oppgave, for det er så stort. Men samtidig så viktig.

Kultur

Ofte hører man om den gamle samiske kulturen og de tradisjonelle leveveiene, ofte bare innskrenka til reindrift. Samisk kultur er så mye mer. Likestilt med reindriften er også fiske, jakt, fangst, gårdsbruk og jordbruk. Samene har også vært en del av kulturlån og byttehandel. De ulike kulturene har lært av hverandre. Mye av det som finnes i samisk kultur er også deler av andre kulturer. Det finnes allerede i barnehagene. Vi må bare huske på at dette også er samisk kultur.

Hva er samiske leker? Det er også bondegården, med sauene og kyrne. Det er fiskestanga, bilen og båten. Men det som er enklest å se, det er det tradisjonelle. Hvordan kan vi også formidle alt annet? Skal vi først omfavne samisk kultur, så må vi også klare å se bredden i dette. Jo, mange samer driver med reindrift, men det er også veldig mange samer som ikke driver med rein, men som er lærere, leger, advokater, snekkere, renholdere, anleggsarbeidere og barnehageansatte. Dette er det utrolig viktig at barna også får lære.

Kulturen forandrer seg hele tiden og de verdier mine tippoldeforeldre hadde er ikke nødvendigvis det samme som mine barn får. Mine barn vokser opp i en moderne samisk kultur, med smart-tv og nettbrett. Hvordan vi definerer vår samiske kultur vil formes etter miljøet vi er i. Samene flytter de også, og bosetter seg langs hele landet. Nye generasjoner vokser opp, med nye måter å være samisk på.

Dagens barn kan ikke lære at samer bor i lavvo, gamle, båten eller ei grotte i fjellet. Mange samer har den dag i dag lavvo eller gamle eller er fortsatt fiskere, men vi bor i vanlige hus. Vi må ikke fremstilles som at vi bor på fjellet, som et annet troll, mystisk og eksotisk. Den lærdommen eksisterer dessverre enda den dag i dag. Jeg tror ikke det er for å såre noen, det er rett og slett uvitenhet. Det er fint om vi kan lære barna om hele mangfoldet, fra gammelt av og til nåtiden. Så hvordan griper vi an dette i barnehagen? Er det greit å lage klovnelig-nende hatter? Er det greit å nedgradere 6. februar til noe så forenklet som samedagen? Er det greit å dramatisere stereotypiske roller med gebrokket

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Foto: Birgit Andersen

norsk og et kostyme som ikke engang ligner litt på kofta? Nei, det er ikke greit. Dette er nok ikke vondt ment fra noens side, men det kjennes vondt for de som har opplevd fornorskingsprosessens kraft. Det kjennes vondt for de som enda kjenner på at egenverdien som same ikke er der den burde være. Det kjennes vondt å karakteriseres som noe som ligner på det standup-komikere gjør. Det kjennes vondt å fremstilles som eksotisk eller veldig spesiell. Vi er helt vanlige mennesker med vanlige tanker, interesser og følelser. Men vi har et ekstra språk, en ekstra kultur og en ekstra tilhørighet.

Når vi skal formidle en annen kultur, så ikke bare trekk fram forskjellene, vis også barna hvor mange likheter det er. For at barna som vokser opp skal akseptere samene som likestilte medmennesker med lik verdi som en selv, så må formidlinga normaliseres. Det må være gjennomtenkt. Det er et stort oppdrag alle landets barnehager har fått. Men for oss som samer, så er det kanskje noe av det viktigste som rører seg i samfunnet akkurat nå. Endelig er det tid for å bli kjent med samene, på en måte som ikke skaper videre fordommer. Det er veldig mange av oss som har kjent mobbing på kroppen, både psykisk og fysisk. Det er utrolig viktig for meg at generasjonene etter meg skal få

slippe å oppleve dette. Å bli sett ned på fordi man har en litt annen identitet. Å bli sett ned på for den man er. Og hvorfor er det enda sånn i dag? Mye er nok på grunn av uvitenhet. Fremmedfrykt. Det ukjente. Det ukjente blir fort noe fremmed, noe truende og noe rart. Det ligger i menneskets natur å kjenne litt på frykt for det ukjente. Det har beskyttet oss mange ganger. Så lenge samene fortsetter å være noe ukjent og fjernt, så fortsetter også følelsen av at vi er noe truende. Det er vi ikke.

For å formidle samisk kultur på en måte som gjør at vi som samer kan identifisere oss med det, så kan det være greit å hente tips fra kulturen selv. Det er bedre å være ærlige om at dette kan vi ikke så mye om, og så være villige til å spørre og lære, enn å bare sette i gang med noe du tror er korrekt. Hvis man ikke kan så mye om for eksempel kofta, så ikke begynn med kofta. Kall 6. februar for *samenes nasjonaldag*, *samefolkets dag* eller bare «sjette februar» på lik linje som mange sier «syttende mai».

Eventyr

Les samiske eventyr, det finnes både i bøker og på internett. Fortellerkulturen er stor hos samene, og barna i barnehagene elsker å høre om blant annet

stállo. Barn liker generelt spenning og at det er litt skummelt. Mange av eventyrene i samiske bøker er ganske skumle og grusomme. Det går an å lage en litt finere versjon. På norsk finnes blant annet «Lulesamiske eventyr og sagn» av Thorbjørn Størjord. Sissel Horndal har også ei veldig flott bok som heter «Sølvmånen» som passer fint til de største barna. Bildene kan være ganske skumle, så jeg anbefaler at dere ser gjennom bildene først, før dere leser teksten. Da er barna forberedte på det, og har ufarliggjort bildene. Enkelte barnehager og skoler ønsker ikke at samiske eventyr skal brukes, fordi barna blir redde. Men hvorfor er det da greit å lese Bukkene Bruse? Trollet er faktisk under brua og kommer for å ta bukkene? Den største Bukken Bruse stanger til og med ut øynene til trollet. Det er greit fordi det er et kjent eventyr og det er innarbeidet allerede fra barna er små. Små barn liker også spenning, så lenge det går bra til slutt. Her kan man dra inn dramatisering å gjøre det enda mer spennende. Stállokostymer kan man enkelt sy selv, og man kan for eksempel ha litt brun ansiktsmaling for å se litt skitten ut i ansiktet. Mange kunstige grønnplanter kan deles opp og festes i håret på barna med en liten gummistrikk. Her er det bare kreativiteten som setter grenser. Arctic lavvo selger miniatyrlavvoer som kan brukes både ute og inne. Man kan gjerne sy en slags lavvo selv også, og lage bål av enten silkepapir eller sy et av filt. Prikken over i'en er å sy inn led-lys i bålet, da får man skikkelig stemning i lavvoen.

Men man trenger ikke bare lese om stállo. Det finnes mange andre bøker av samiske forfattere,

blant annet min egen bok som heter Emielle & Emierka får en venn. Den finnes på norsk, lulesamisk, sørsamisk og nordsamisk.

Naturen

Å ta vare på naturen er noe samene har gjort i alle år. De fleste barnehager ferdes jo allerede i naturen. Samene er ikke alene om å bruke naturen. Men dette kan gjøres også når man har et samisk tema. Gå på tur, tenn bål og lag mat på bålet.

Lær barna hvordan man fra gammelt av bruker det meste på et dyr, tarmene for å lage pølser, horn for å lage knapper, sener for å lage sytråd, skinn for å lage klær og sko. Hvordan man til og med kan bruke magesekken til noe nyttig. Og visste du at hårstråene til reinen er hule inni, og at de derfor isolerer veldig godt? Det er derfor reinskinn er så hyppig brukt, både til underlag og til klær og skotøy.

Ta barna med på havet, la de fiske og oppleve sjølivet, åpne opp innvollene på fisken og se hva den har spist. Nei det er ikke så ille at barna ser på at man bløgger og sløyer fisken, det er naturens gang. Det er på tide de lærer det. Det er sånn mennesker har overlevd generasjon etter generasjon, med å skaffe seg mat. Om man ikke har mulighet til å dra på fisketur, så går det an å lage lekefiskestenger, ha en båt på uteområdet. Et tips er å kjøpe solide gummibåter som kan være inne, til nettopp lek. Man kan tegne fisker og laminere de, feste binders som krok på fiskestanga og en

Foto: Birgit Andersen

liten magnet på fisken. Man kan bruke dette i samlingsstund og la alle fiskene ha hver sin sang bakpå. Så kan barna fiske sin «sang» en etter en. Her er det en fin mulighet til å lære seg navnene på de forskjellige fiskene også, både ferskvannsfisker og sjøvannsfisker.

Lær også barna hvordan man forlater naturen, både for naturens egen del, men også for andre som ønsker å bruke den. La barna få være med å høste fra naturen. Multebær, tyttebær, blåbær, poteter og grønnsaker. Lag te av tørka nyutsprungne bjørkeblad. Lær barna om ved. Vedkubbene har en hel prosess før de havner på bålet, og kan varme kalde små kroppar og tilberede maten vår. Lær dem at veden må sages, klyves, stables og tørkes før vi kan brenne det. Lær dem hvilke tresorter vi har, hvilke som er gode å brenne og om never og røtter.

Ellers er lassokasting noe de fleste barn synes er veldig spennende. Man trenger ikke rein for å få det til. Man trenger heller ingen bakgrunnskunnskap. Hvis man bestiller barnelasso fra Maritex Gavpi i Kautokeino, så følger det med en flott instruksjon på hvordan det skal gjøres. Hvis man har noen snekkerkyndige så kan man få snekra en lekerein av noen plankebiter eller gjerdestolper og med et reingevir på hodet hvis man har det tilgjengelig. Man kan også bruke bare geviret, eller en stubbe for den saks skyld.

La barna få bruke kniv, hammer og sag. Så lenge det er voksne til stede, så går det helt fint om noen skjærer seg litt. Man lærer seg aldri å bruke kniv uten å få øve på det. I samisk kultur er det vanlig å oppdra barna til å bli selvstendige, selvregulerende og robuste. Jeg har selv vokst opp med at vi fikk til en viss grad selvregulere både søvn og måltider. Opp gjennom tidene har samiske barn vært mer delaktige i ting som skjer rundt dem, sammen med de voksne. Mens andre barn kanskje får seg et eget lekekjøkken, og lager mat ved siden av de voksne, tar de samiske foreldrene gjerne barna med opp på kjøkkenbenken, og har dem med på hele prosessen.

Mat

Det finnes utallige oppskrifter på tradisjonell samisk mat. Steik gjerne reinkjøtt, bak gáhkko eller stek fisk. Gáhkko kan stekes på bål, inne i vanlig stekeovn, eller på takke. Det er en tradisjonell samisk «klappakake» som finnes i forskjellige

versjoner. Noen bruker sirup i deigen og noen bruker anis eller fennikel. Noen bruker kraft av reinkok mens andre bruker ingen av delene. Barna kan være delaktige i både å lage deigen og å bake ut. Man kan fint bake ute også. Ta plasthansker på og gi barna hver sin lille deig å kna på. Det er ekstra stas å spise sin helt egen gáhkko.

Et annet tips er å lage blodpannekaker. Det spiller ingen rolle om det ikke er blod av rein. Det kan fint være fra et annet dyr, sau for eksempel. Man trenger ikke bare følge de tradisjonelle matvanene. Det går an å lage en litt mer moderne versjon. Hva med samisk taco? Vanlige tortillalefser med salat og alt man har til taco, men bytt ut kjøttdeigen med reinskav. Eller kjøttdeig av rein. Eller hva med pizza med reinkjøtt? Eller fiskesuppe og fiskekaker fra bunnen av?

Sang og musikk

Man får kjøpt cd'er med både samiske barnesanger og joik. Dette finnes også på både Youtube og Spotify og er veldig enkelt å få tak i. Barna kan få et fint innblikk i musikk fra mange forskjellige samiske områder. Noen kan man danse til, og noen blir man kanskje litt tankefulle av. Noen kan man tegne til, mens andre kan man ligge helt, helt stille til med øynene lukket og tenke på nordlyset.

Man kan også lære barna enkle sanger som Bæ bæ lille lam, Fader Jakob og Ro ro til fiskeskjær på samisk. Er det kjent melodi, så er det ganske enkelt å lære seg. Uttalen kan man høre på forhånd. Her er en fin arena å vise barna at selv om samene også har et annet språk, så synges det også de samme sangene. Kanskje kan dere lære dere noen helt enkle ord, som buoris, som betyr god dag på lulesamisk.

Formingsaktiviteter

Man kan bruke de samiske fargene og det samiske flagget i diverse formingsaktiviteter. Fargelegg flagg, mal og perl med bare de fire fargene. De største kan lære seg å flette med tre tråder, firfletting eller å tvinne tråd. To og to kan samarbeide om firfletting, og ha to tråder hver. Med en voksen til hjelp, så klarer de største å lære seg mønsteret, der den ene holder de to trådene til venstre og den andre de to til høyre.

Samle inn steiner, blad, skjell, kongler og pinner for å bruke i formingsaktiviteter. Føy gjerne til saueull og reinskinn, garn og hornbiter. Da blir

Foto: Birgit Andersen

det et spennende utvalg av materialer. Kanskje kan de ha en kreativ skapende kunstprosess ute i naturen, som forblir i naturen?

Ressurser

Trenger man basiskunnskap om samer så kan man kjøpe Sigbjørn Skåden sin bok «Samer». Den burde hele personalet lese, så kan man dra noe av det videre til barna. Det finnes også ei egen facebookgruppe med masse idéer, linker, musikk, videoer, eventyr og kreative prosjekt. Den heter «Samisk blick i barnehagen» og der kan man både hente inspirasjon og spørre om det er noe man lurer på.

På Youtube ligger det effekter man kan bruke i for eksempel samlingsstund. Hva med å ha storskjerm med et knitrende bål i bakgrunnen? Eller nordlysets dans over himmelen? Miksapix Interactive har en veldig flott app som heter Nordlysbarna. Last ned den på nettbrettet og reis inn i en verden med historien om nordlyset og hvorfor man ikke skal erke det. De har også flere samiske apper som finnes på både samisk og norsk, som

anbefales veldig: Bestemors gutt, Gutten som lurte stållo og Pikefossen.

Andre eksempler på bøker som fins med norsk tekst er Elle og Ándá i fjæra, Elle og Ándá i gammen og Elle og Ándá erter nordlyset. Bøkene inneholder bilder av dukker med kofter på, og det er Várdobáiki samisk senter som selger de.

På Spotify og Youtube finnes masse samisk musikk, og inne på facebookgruppa «Samisk blick i barnehagen» ligger det link til spillelister med samisk musikk fra mange ulike samiske områder. Nettstedet www.ovttas.no er en samisk læremiddeltjeneste. På nettstedet finner du informasjon om samiske læremidler, her finner man mye interessant. De har et eget barnehageområde, som igjen er delt inn i de sju fagområdene. På Sametinget sine nettsider finnes også en del linker og tips.

Så nå er det bare å sette i gang med det samiske, og gjerne spre det utover mange uker, eller hele året, for det er så spennende. Lykke til med arbeidet!

ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNE- HAGE OG SKOLE

Maja Dunfjeld*

Tegn, symboler og ornamenter benyttes til formidling og kommunikasjon i mange fagområder. I ulike samfunn og kulturer gir kontekstene ornamentikken forskjellig innhold og budskap. I det sørsamiske samfunnet vil derfor innhold og formidling av hvert tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre og fletteverksstrukturer innen ornamentikk, være knyttet til sørsamisk kultur, normer og verdier. Ordet ornamentikk kommer av det latinske *orne're*, som betyr å «pryde» eller «smykke». Det tilsvarende ordet på sørsamisk er *tjaalehtjimmie* og vil ha en dobbel funksjon. Det er betydningsbærende utover det å være dekor, med en åndelig dimensjon.

Sørsamiske fagtermers betydning for undervisning i samisk ornamentikk

Med bruk av samiske fagtermer blir samiske normer og verdier vektlagt og ornamentikken formidles med samiske faguttrykk og kulturforståelse, både som visuell dekor og budskapsbærende uttrykk.

Fig 1a. *gulmien borth*

Fig 1b. *væhta*

Fig 2b. *Guksie*. Foto Tore Viem

Trekantstikket *Gulmien borth* er et viktig samisk tegn, *væhta*, og er derfor en del av begynneropplæringen i samisk ornamentikk. *Gulmien borth* brukes til visuelle uttrykk på horn og tre-produkter. Trekantstikket skjæres med knivspissen, med tre skjær mot et felles punkt nærmere ett av hjørnene. *Gulmien borth* ansees som en meget gammel tradisjon blant urfolk i den finsk ugriske språkgruppen i Sápmi og østover. (Russisk forsker Inanov, red. Kosmenko 1993.) De har samme tradisjonsmåte å skjære eller stikke ut tegnet

I opplæring i ornamentikk er også *sieve*, linje, meget sentralt og består av enkle-, to- eller tre-doble parallelle-linjer.

sieve	same - et folk	saemie	Akte sieve
akte sieve	enkel, dobbel eller tredobbel parallelle linjer		Göökte sievh
göökte sievh	symboltegn for de opprinnelige-urfolk, same		
golme sievh			Golme sievh

Fig 2. *Sieve - baaltesievh / parallelle linjer.*

* Alle bildene i artikkelen er gjengitt med tillatelse av forfatter Maja Dunfjeld. Bildene er hentet fra hennes bok: *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Taus kunnskap

Artikkelen tar utgangspunkt i «taus kunnskap» som metode for i opplæring av ornamentikk i barnehage og skole for samiske barn.

Går vi tilbake til perioden med intensiv reindrift, hadde hver familie behov for mennesker som kunne skape redskaper, nyttegjenstander, klær, smykker og fremkomstmidler som var nødvendig i opprettholdelse av livsformen. For å kunne utføre *duedtie* (duodji) med ulike håndverksprosesser, krevdes det derfor allsidighet av kunnskaper og erfaringer. Kvinner og menn trengte egne erfaringer for å kunne få den nødvendige innsikt, kunnskap og forståelse for tanken og filosofien bak gjenstander som skulle dekke de funksjonelle behovene. Barna ble derfor tidlig deltakere i skaperprosessene, ved f.eks. barking og bearbeiding av skinn til klær, skotøy og bruksgjenstander.

Samhandlingen i det sosiale miljøet mellom barn, voksne og eldre ga på den måten erfaringer og kunnskaper som igjen ble en del av ens personlige kompetanse. På samme måte tilegnet barnet seg gruppens og miljøets virkelighetsforståelse med normer og regler for rett og galt, pent og mindre bra. *Duedtie*-tradisjonen har slik blitt overført fra en generasjon til den neste gjennom praktiske handlinger og gjennom utøverens væremåte i bestemte situasjoner og gjøremål. For å kunne lære *duedtie*, håndverkskunnskaper og dens estetikk gjelder det derfor å kunne være oppmerksom, se og reflektere over arbeidsprosessene og selv øve inn de forskjellige handlingene og ritualene. Gjennom egen mestring skapes også positive følelser for arbeidet.

I denne prosessen verbaliseres handlingene sjelden, men blir i stedet uttrykt gjennom kroppen, med både øyne og hender. Kunnskap som tilegnes gjennom handlinger og egne erfaringer kalles «taus kunnskap». I denne tradisjonsoverføringen inngår også naturkunnskap for henting av materialer, bruk av verktøy og formgivning til funksjonell form. Det gir estetisk følelse og forståelse for verdier og normer som er knyttet til gjenstander og klær. Estetikken styres av god og funksjonell form og innhold samtidig som det gis rom for utvikling til personlig uttrykk. Form og ornamentikk er en del av den ferdige gjenstanden med praktisk, estetisk og kommunikativ funksjon. Ut fra ulike estetiske uttrykk av form, farger og ornamentikk vil en kunne tolke gjenstandenes

regionale tilhørighet, sted og tidsepoke samt utøverens og brukerens identitet. Form og ornamentikk kommuniseres på den måten gjennom kulturelle konvensjoner. Kommunikasjonen er avhengig av at både sender og mottaker har samme kulturelle kompetanse og har lært å tolke de kulturelle konvensjonene.

Praksisfortellinger

Artikkelen vil videre vise eksempler fra barnehage og skole, på hvordan man kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap med utgangspunkt i ornamentet «trekantstikk og parallelle linjer»

Barnehagen besøkte en *duedtie*-utstilling. For å kunne se ornamentikk bestående av små tegn og ornamenter på håndverk, lekte barna at de var

Fig.3c. Hornkniv med ornamentikk. Foto Tore Viem.

små humler med store øyne. Alt de så ble større, og slik fløy de av sted sammen med førskolelæreren for å granske ornamentikken på kokser og hornkniver. Tilbake i barnehagen fikk barna male, og tegne med bred pensel det de hadde sett. Først med vannfarger på papir. Etter samtaler omkring resultatet, valgte de ut linjer og trekanten, to

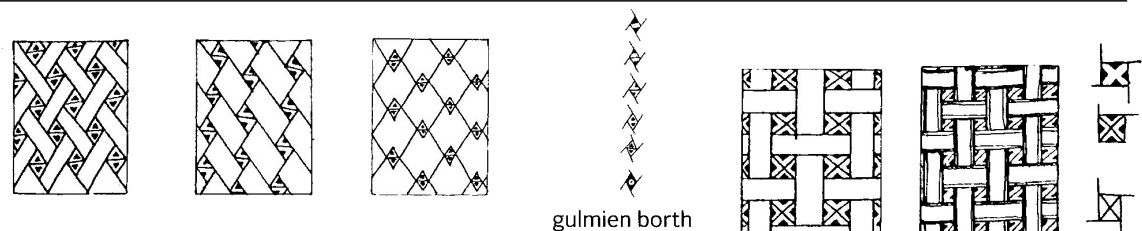
symboltegn som de malte med tekstilfarger på bomullsstoff.

1.- 4. klasse dro på museum for å se og granske samisk håndverk, som forfedrene har laget og brukt. Sammen med *duedtie*-læreren fløy elevene til museet, forvandlet til humler med store øyne

Sammensatte ornament er ornamentikkens visuelle uttrykksform med budskap og formidling.

Fig.3a. Kommunikasjon/gaskesadteme - Form og innhold.

- Viermjetjelmie-leahtah / flettebåndsmønster
- Diagonalt føyelig og tøyelig
- Fleksibelt
- Gæstoe-leahtah/dabloe-leahtah/ horisontal – vertikal flettverk
- Fasthet

Fig.3b. Diagonale flettestrukturer med gulmien borth / væhta som styrende element i mellomrommene. Gulmien borth/ væhta gir ulik innhold og budskap.

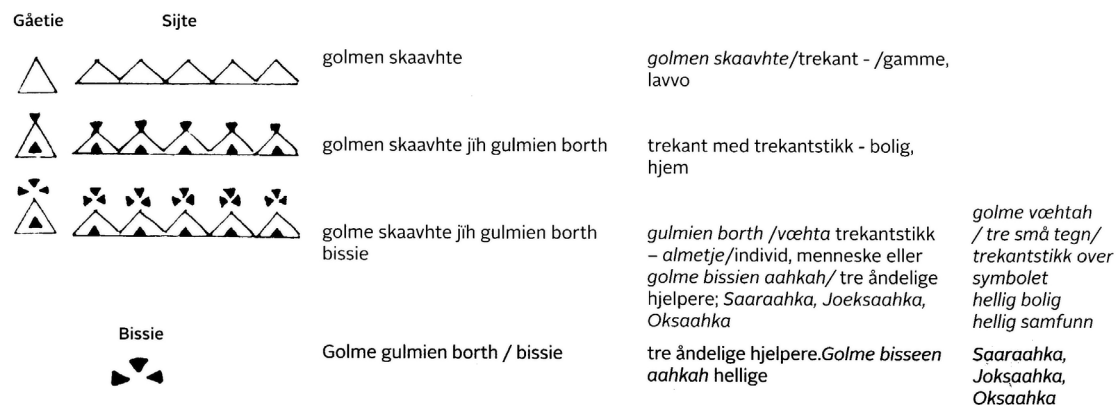

Fig 4a. Gåetie /Sijte/samfunn.

gåetie

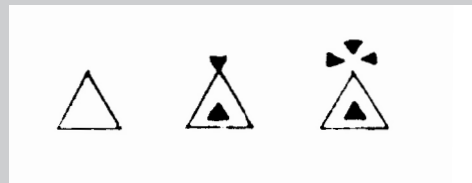

Fig 4b. Gåetie/ torvgamme. Foto Kjell-Åke Lundtrøm

hvor alt ble forstørret, også ornamentikken på ulike bruksgjenstander. De gransket og tegnet skisser. Etterpå fortet elevene seg tilbake til skolen for å tegne det de hadde sett av former og ornamenter. Trekantsticket gikk ofte igjen og elevene fikk i oppgave å skjære ut formen i en potet. Med potetrykk øvet de seg med vannfarger på papir. Elevene brukte trekantstemplet i speiling, dreining, rotasjon og parallellforskyvning til border og sammensatt ornament. Deretter fikk elevene utlevert bomullsstoff og tekstilfarger i samiske symbolfarger til trykking.

5-7- trinn i skole

Begge gruppene i skolen begynner likt med først å leke og etterpå undersøke ornamentikken i utstillingsbesøk, museum- eller hos håndverker

hjemme eller i eget verksted. Tilbake i klasserommet fikk elevene utdelt kullstifter og papir for å tegne det de har sett og observert. Trekanten er det viktigste samiske uttrykket. Læreren viser hvordan trekantsticket er og hvordan det blir laget, fig. 1a.

Når sticket er ferdig skåret, fylles det med fargestoff, bark eller aske, og fremstår med en jevn overflate og som et tegn, væhta, fig.1b. Etterpå fikk elevene skjære ut trekantstikk i et bearbeidet trestykke. Når elevene mestrer gravering i tre, blir det neste å lage trekantstikk på reinsdyrhorn og lage sammensatte mønster med meningsinnhold på egen guksie/kokse/trekopp

Trekantfiguren *gulmien borth* brukes også til formidling av etiske normer og verdier og

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
åssjalommes, åssjelmes	tanke ,ide, mening, hensikt		Åssjalommes, åssjelmes
saemiej aerpiemaahoe tjaalehtjimmien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpieviekien mietie tjaalehtjimmie rieseginie, aaj jielemeviekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse .		

Fig. 5.og fig. 6. Gulmiedahke/speilbilde og Åssjalommese, åssjelmes/tanke, ide, mening el hensikt.

tjaaledahke	sammensatte ornamenter	“Guktie dåemedede, nimhtie sjædta”	
-------------	------------------------	------------------------------------	--

Fig 7. Baakoeh raajroeh: Tjaaledahke / ordtak, et etisk påbud. Sammensatt mønsterborden uttrykker konsekvenser av en handling: «Guktie dåemedede nimhtie sjædta».

kommunikasjon med andre mennesker, dyr og naturen – den inneholder en åndelig forståelse. Utfra konteksten som trekanten blir brukt i, vil symbolet gi ulike meninger, her viser trekant-symbolet *gåetie* i betydningen et hjem, bosted og videre *sijte* og som symbol for samfunnet. I de øverste klassetrinnene vil man ha behov for ytterligere formidling og kommunikasjon gjennom tegn og ornamenter. Trekanttegnet settes i en samiskspråklig kontekst, entall, to-tall og flertall.

Enkel linje, dobbel- og tre-dobbel parallelle linjer viser identitet som same og urfolk. Parallellelinjer er brukt på ski som er flere tusen år gamle og er fortsatt brukt på guksie og hornkniven som er tradisjonelle bruksgjenstander også i dag,

Speiling, rotasjon og parallell-forskyvning av trekanten skaper nye ornamenter med nye meninger som f.eks. *ássalommes/ tanke, ide, mening og henskt*. Sammen med kjente elementer som parallellelinjer blir trekanten til ornamentet for speiling *gulmiedahke*. Sammen uttrykker elementene konsekvenser av handlinger og etiske påbud til bruker og eier.

Avslutning

Rammeplan for barnehagen og overordnet del for grunnopplæringen legger til grunn å fornye fagene, og utdype verdiene i formålsparagrafen med overordnede prinsipper i opplæringen og slik gi verdiløft til samisk språk og kultur opplæring både i barnehage og skole. Det vil gi rom for utdyping av tema som samisk ornamentikk/ *tjaalehtjimmie* og gi opplæring i urgamle samiske tradisjoner med innhold og formidling av tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre, border og fletteverksstrukturer innen sørsamisk ornamentikk.

I artikkelen velges ornamentet «trekant og parallelle linjer» og viser hvordan skolen kan jobbe med ornamentikk etter samisk tradisjonskunnskap. I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikk en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og har en kommunikativ / budskapsbærende funksjon, inneholder åndelig forståelse. Det vil fremme identitet og styrke samhold regionalt og globalt. Ornamentikken formidler etiske verdier og normer, filosofisk tenking med forvaltning av natur og dyr.

DANS MED SAMISK- OG URFOLKSTEMATIKK

Elle Sofe Sara*

Denne teksten passer alle som ønsker å vite mer om dans og som ønsker å danse enten på skoler, i barnehager, på jobb, hjemme eller hvor enn man måtte ønske det. Her fremmes forslag til hvordan man kan jobbe med dans i skole og barnehage, og teksten vektlegger samisk og urfolkstematikk til elevenes alder, tiden man har til rådighet, tematikk og sted. Jeg vil oppfordre til å planlegge danseundervisning på varierte steder og lokasjoner, f.eks. i skolegården, ute i naturen og nærområdet rundt skolen, i lange korridorer, trapper, bibliotek eller der man ser muligheter.

Hva er dans?

Dans er når du bevisst og med hensikt beveger deg for bevegelsens skyld, uten egentlig å ha en praktisk grunn til å bevege deg. Du velger selv hvordan du beveger deg. Dette kan være rytmiske kroppsbevegelser både med og uten musikk og joik eller i helt spesielle situasjoner. For et menneske og en

menneskekropp er bevegelse og herunder dans noe helt naturlig. Det hører til menneskets natur på lik linje med snakking og synging. Innimellom oppstår spontane bevegelser hos mennesket. Vi kan plutselig hoppe og sprette litt mens vi går, vi rekker ut hendene når vi svaier ute i sterke vindkast eller vi rekker hendene i været av glede. Små barn danser ofte, også før de har lært seg å gå. Når man tenker på dette, kan man definitivt si at dans er en naturlig del av våre liv. Alle kan danse. Man kan danse på alle mulige måter, akkurat slik man selv velger å gjøre det. Og hvis man ikke har mulighet til å bevege kroppsdeler, er det er også mulig å danse med bare øyne og blikk.

Kreativ dans

Kreativ dans innebærer en arbeidsform der elevene får ulike arbeidsoppgaver som de skal løse ved bruk av kropp, bevegelse og dans. I kreativ dans kan man danse akkurat slik man selv ønsker, uten å legge til grunn definerte dansestiler. Målet med

* Alle foto: Elle Sofe AS

kreativ dans er å oppmuntre og inspirere elevene til å bruke egne ressurser og kreativitet til å skape bevegelser og formidle ved hjelp av kropp og dans.

Å bygge elevenes selvtillit

Hovedbudskapet og sentrale verdier i denne undervisningen er at alle kan danse, alle danser på sin måte, med sin egen kropp og med det utgangspunktet man har. Det er godt nok, og alle er gode nok akkurat slik vi står her og nå. Det viktigste er at eleven er til stede, og at elevene i fellesskap finner løsninger. Så lenge læreren utviser naturlig tilnærming til egen kropp og bruker kroppen som et redskap eller instrument til dans, så kan dette i seg selv styrke elevens selvtillit. Derfor bør læreren i forkant ha et avklart forhold og klare holdninger til dans, bevegelse og kropp. En god ting kan være å si "jeg gleder meg til å lære noe nytt" og påpeke at "det blir gøy å gjøre noe vi aldri har prøvd før".

Når man har kreativ dans som arbeidsform, er det viktig at læreren planlegger og tilrettelegger for oppgaver som elevene vil mestre. Med mestring får elevene følelsen av at dette klarer de, dette kan de faktisk gjennomføre. Da får elevene en god opplevelse som gir elevene en god start neste gang de skal jobbe med kreative arbeidsprosesser. Etter hvert kan elevene gjerne få større utfordringer.

Samisk dans

Det finnes noen danser som kan kalles for

Dans- hvorfor og hvordan?

- Dans og bevegelse er sunt. Når man beveger seg, frigir kroppen endorfiner som gir bedre humør
- Kreativ dans gir elevene muligheter til å utforske ens kreativitet og denne kompetansen kan overføres til andre fag og sammenhenger
- Man får god trening og erfaring i å samarbeide med andre
- Elevene får fellesskapsfølelse ved å skape et felles produkt sammen med sine medelever
- Elevene lærer å strukturere ideer og skaper noe eget helt fra idestadium til sluttprodukt
- Elevene lærer å fremføre noe
- Elevene får trening i å være i situasjoner "her og nå". De lærer at det er like viktig å fornemme og oppleve noe fysisk som det er å tenke teoretisk, man oppnår læring gjennom dans og kroppslig bevegelse.

samiske. Disse faller under begrepet folkedans, men termen "samisk dans" er temmelig ukjent. Den gjengse oppfatningen både i det samiske samfunnet og storsamfunnet for øvrig, er at det

ikke finnes samisk, tradisjonell dans. Årsaken til denne oppfatningen kan være at samisk dans ikke har vært gjenstand for vitenskapelig forskning, og vi vet lite om disse dansene.

Samiske danser og bevegelsesmønstre

SAMI KADRILL

På russisk side av Sápmi og i Sevettijärvi i Finland, er samisk kadrill en dans der to og to danser sammen. Det skal være minst to par samtidig. Denne dansen stammer antagelig fra russisk dans og har vært kjent siden 1950-tallet.

8-DANS:

På russisk side av Sápmi er dette navnet på deres tradisjonelle dans. Dette er en rekke der man beveger seg på en spesiell, definert måte.

SYDISDANS

Denne dansen fra slutten av 1970-tallet stammer fra *Ankarede*, et sørsamisk-område i Sverige. To og to danser sammen og dansemåten kan minne om foxtrot, norsk gammeldags dans, bug eller swing. Dansen varierer avhengig av hvem som danser. Både tempo og bevegelsesmønstre kan variere.

RIBADEAPMI - Å KUPPE DAMA

Dette er bevegelser som kan minne om en slags danseform. Det går ut på at gutter strides om å holde jentenes koftebelte, en form for å kuppe dama. Det er med andre ord en form for flørt som har vært veldig vanlig i bryllup og andre sosiale tilstelninger, spesielt i Kautokeino og kanskje også i andre områder. Dette var en levende tradisjon på 1960-tallet.

GIEĐA VUOHTTUN - Å VUGGE ARMEN

Enkelte har det med å svinge armen mens man joiker. Joikeren nærmest vugger armen, knytter og løsner neven alt ettersom. Armbevegelsen tilpasses joiken.

I Sápmi har man danset både samisk kadrill, 8-dans og sydisdans i over 30 år og dansene lever den dag i dag. Dette er altså etablerte danseformer i Sápmi og kan kalles for samiske danser. Disse danses både i sosiale sammenhenger og i underholdningsøyemed.

Men å vugge armen og kuppe damebeltet, er bevegelsesmåter som har vært og er fremdeles vanlige blant samer i bare noen nordsamiske områder. Opprinnelsen til disse bevegelsene er uviss. Det kan være snakk om meget gamle

skikker og sedvaner, all den tid joik og joiking er gammel skikk. Å vugge handa mens man joiker og kuppe damenes koftebelte, er samiske danse-måter. Her står følgende elementer sentralt: enkle, gjentagende bevegelser, de oppstår og forsvinner spontant og helt ut av det blå. Det er improviserte bevegelser, med lite variasjon. Dette er temmelig sammenfallende med joikens prinsipper.

Ola Stinnerbom fra svensk side av *Sápmi*, har gransket samisk, førkristen dans. Han har også skrevet boka *"Jakten på den försvunna samiska dansen"*. Samisk dans er et nytt begrep. Det er viktig å synliggjøre begrepet og ta dette i bruk i undervisningen slik at mangfoldet i våre områder kommer til uttrykk. Gjennom etableringen av begrepet samisk dans, kommer også økt selvfølelse. Ved å bli kjent med dansemåter som har samisk opprinnelse, bygd på kjente temaer og idealer, vil den samiske kulturen få et løft.

Noen nordsamiske begreper om bevegelse

(Hentet fra forestillingen: *Jorggáhallan*, Elle Sofe Sara, 2012)

Jorggáhallat – plutselig snu seg rundt (for å vise fram seg selv og kofta)

Sojadit – bøye, gyngje

Jorrat – snurre

Njuikestallat juolgetbeal alde – småhoppe på en fot

Rámppon láhkái gieda vuohttut – vugge armen på en skrytete måte

Čeavžut – gå frem og tilbake med knærne bøyd utover

Jodášit – bevege seg rundt

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Samisk dans

- Se på samiske danser, se vedlagt liste i litteraturlisten over lenker til nettsteder. Hvordan bevegelser eller deler av dansen husker man best etterpå? Hvorfor akkurat disse? Alle forteller om en ting som de festet seg ved.
- Diskuter hva som kan være årsaken til at det finnes så få danser i Sápmi, hvorfor dansetradisjonen er så svak sammenlignet med andre urfolk i verden?
- Gruppearbeid: Intervju eldre om hva de vet om disse dansene eller andre bevegelsesmønstre som kan minne om dans. Intervjuet skrives eller filmes og presenteres for klassen.

Urfolksdans

De aller fleste urfolk har egne, tradisjonelle danser. Inuittene har maskedans og trommedans, Maori-folket har haka, Koryak-folket i Kamtsjakt i Russland har reindans. Du kan søke etter dansene på Youtube eller bruke lenkesamlingen i nettressursen.

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Urfolksdans

ALLE: Hvilke bevegelser fra dansene husker du best? Og hvorfor?

ALLE: Disse dansene er tematiske, f.eks fugledans, Kamtsjatka reindans, masaienes flørtedans. Hvilke temaer kunne man hatt når det kommer til samisk dans? Skriv eksempler på tavla i fellesskap.

GRUPPEARBEID: Lag jevnstore grupper med omtrent tre elever i hver. Hver gruppe tar for seg et av temaene fra tavla og lager forslag til dans. Bruk 15 minutter, og vis frem resultatet for de andre. Musikk er ikke nødvendig. Gruppene jobber enten i klasserom, grupperom,

ute i gangen, ute eller hvor enn det måtte være plass.

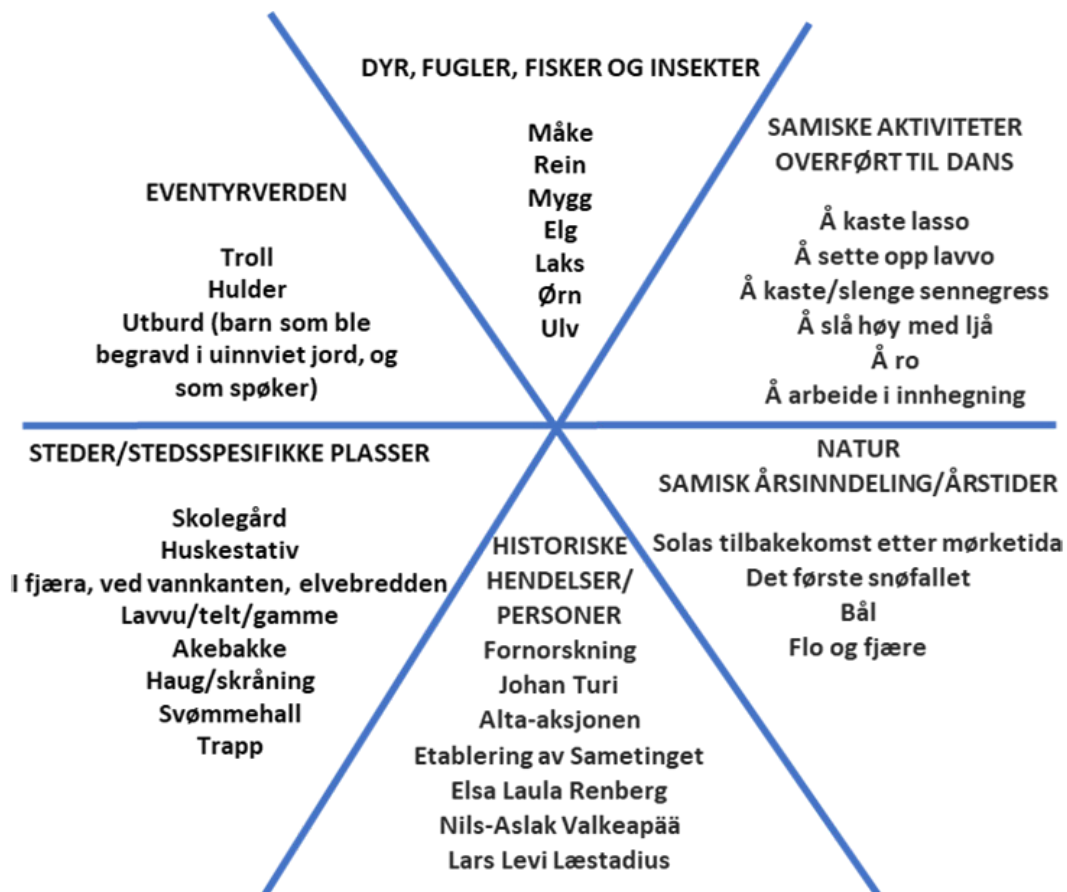
ALLE: Vet du om flere urfolk som ikke er blitt nevnt? Skriv disse på tavla.

ALLE: Bruk internett til å finne informasjon om disse urfolkene har egne danser.

GRUPPEARBEID: Grappa velger seg en urbefolkning og lager en presentasjon av deres tradisjonelle dans(er). Grappa viser eksempler og forteller mer om dansen, f.eks om hvorfor den danses, i hvilke sammenhenger, hvem og hvordan. Det er kjempefint om man lærer bort noen dansebevegelser til medelevene.

Forslag til samiske temaer

Her er forslag til noen temaer som berører det samiske, og som kan danne et utgangspunkt for å jobbe med dans.

KAN DET LAGES MØNSTER PÅ SKI?

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn*

55

Nesseby oppvekstsenter er en fådelt skole og barnehage i Øst-Finnmark. Som ledd i forskningsprosjektet *Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning (SUM¹)*, utvikler oppvekstsenteret utforskende undervisningsopplegg i matematikk. Lisbet Hansen underviser i matematikk og samisk på 1. og 2. trinn og hun velger ofte å arbeide tverrfaglig med disse to fagene. I teksten beskrives et utforskende eller undersøkende undervisningsopplegg der flere fagområder inngår. Elevene er ikke uten videre i stand til å overføre kunnskap fra et område til et annet og teksten viser hvordan læreren legger til rette for at elevene skulle lykkes med dette. For å lykkes med å utvikle samisk undervisning, må samisk kultur ligge i bunnen og undervisningen må bidra til styrking av det samiske språket (Keskitalo & Määttä, 2011).

Elevene på 1. og 2. trinn gjennomførte i januar 2018 et tverrfaglig arbeid i matematikk og samisk med ski som tema. Undervisningsopplegget gikk ut på at elevene skulle utforske hearrvat, mønster, som de selv lagde med ski i snøen. På forhånd måtte læreren få oversikt over elevenes forkunnskaper om mønster. Hun ønsket å styrke denne kunnskapen ved å gi elevene noen felles referanserammer. Siden elevene er tospråklige, brukte de både samisk og enkelte norske ord og begreper. Elevene undersøkte mønster og kommuniserte sine egne matematiske ideer til læreren og til medelever. Undervisningen er forankret i læreplanens verdigrunnlag (Kunnskapsdepartementet [KD], 2018a) fordi et mål er at elevene skal lære å utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter. Et mål med undervisningen var at alle elevene fikk erfaring med undersøkende eller utforskende matematikk.

Opplegget gikk over fem økter. Først to forberedende økter på klasserommet, deretter to økter ute i snø og til sist en innendørs økt med refleksjon og oppsummering. Utgangspunktet for artikkelen er et lydopptak av en samtale læreren hadde med

artikkelens andre forfatter (Anne) etter at opplegget var gjennomført. Artikkelen viser hvordan arbeidet skrifter mellom elevenes selvstendige undersøkende arbeid og arbeid styrt av læreren. I teksten diskuterer vi også matematikk-læreplanens oversettelse av det norske ordet *mønster*, som Lisbet valgte å oversette til hearva.

Opplegget er tverrfaglig på flere vis enn matematikk og samisk fordi det også er forankret i kjerneelementer i fagene kroppsøving og *duodji/kunst og håndverk* (KD, 2018b). Opplegget knyttes til kjerneelementet *bevegelse og kroppslig læring* i kroppsøving gjennom at elevene får rom for kroppslig læring gjennom bevegelsesaktiviteter på ski, der motoriske ferdigheter ved bruk av ski blir knyttet til samiske ord og begreper. Opplegget knyttes til kjerneelementet *visuell kommunikasjon* i *duodji/kunst og håndverk* gjennom at elevene eksperimenterer med visuelle virkemidler i to- og tredimensjonale uttrykk når de maler egne mønster på ark og uttrykker egne mønster som skispor i snø.

Undersøkende matematikkundervisning

I følge Blomhøj (2016) har det pedagogiske begrepet *inquiry* (på norsk: utforsking) dype røtter. Han viser blant annet til den amerikanske utdanningsfilosofen John Dewey. Keskitalo & Määttä (2011) viser til likhetstrekk mellom Deweys pedagogikk og Baltos (2005) beskrivelser av tradisjonell samisk barneoppdragelse. For eksempel er vektlegging av barns egne erfaringer og utvikling av selvstendighet sentrale poenger hos begge. Balto påpeker at et mål med tradisjonell samisk barneoppdragelse er å utvikle selvstendige individer som kan overleve under utfordrende forhold. Det å lære noe grundig og ikke overfladisk krever en aktiv involvering fra barnets side.

Blomhøj stiller tre krav til undersøkende matematikkundervisning. Aller først må der være noe som er aktuelt å undersøke: Som utgangspunkt

* Alle foto: Lisbet Hansen

1. Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning. Prosjektet støttes av Forskningsrådets program FINNUT og av Unjárgga gielda/Nesseby kommune

Figur 1. Hearvafáhcca: Nessebyvott.

for elevenes arbeid må det stilles spørsmål eller formuleres problemstillinger som de kan forholde seg til. Punkt to: Det må etableres faglige og pedagogiske forutsetninger for elevenes undersøkende arbeid. Punkt tre: Elevenes resultater og refleksjoner kan gi grunnlag for oppbygging av en relevant felles faglig kunnskap. Dette er i tråd med tradisjonell samisk barneoppdragelse. Blomhøj kaller dette for de tre faser i et undersøkende arbeid. Han påpeker at hver fase har sitt klare didaktiske fokus.

1. Iscenesettelse
2. Elevenes selvstendige arbeid
3. Felles refleksjon og faglig læring

I Fase 1 må læreren overlevere problemet eller utfordringen til elevene. Læreren har styringen og formidler tidsmessige og praktiske rammer pluss hvilke krav som stilles til sluttproduktet. I Fase 2 er det viktig at elevene får tilstrekkelig med tid og støtte til å arbeide selvstendig med problemet de undersøker. I Fase 3 systematiseres elevenes erfaringer og fagspråket inngår i oppbygging av en felles faglig kunnskap.

Evnen til å stille spørsmål og undersøke er viktig for dybdelæring (KD, 2018a). Dybdelæring dreier seg blant annet om elevenes gradvise utvikling av forståelse av begreper og begrepssystemer. Elevens forståelse er både en forutsetning for og en konsekvens av dybdelæring. Undersøkende matematikkundervisning samsvarer med flere kjerneelementer i den nye læreplanen i matematikk (KD, 2018b, s.15): «Utforskning handler om at elevene leter

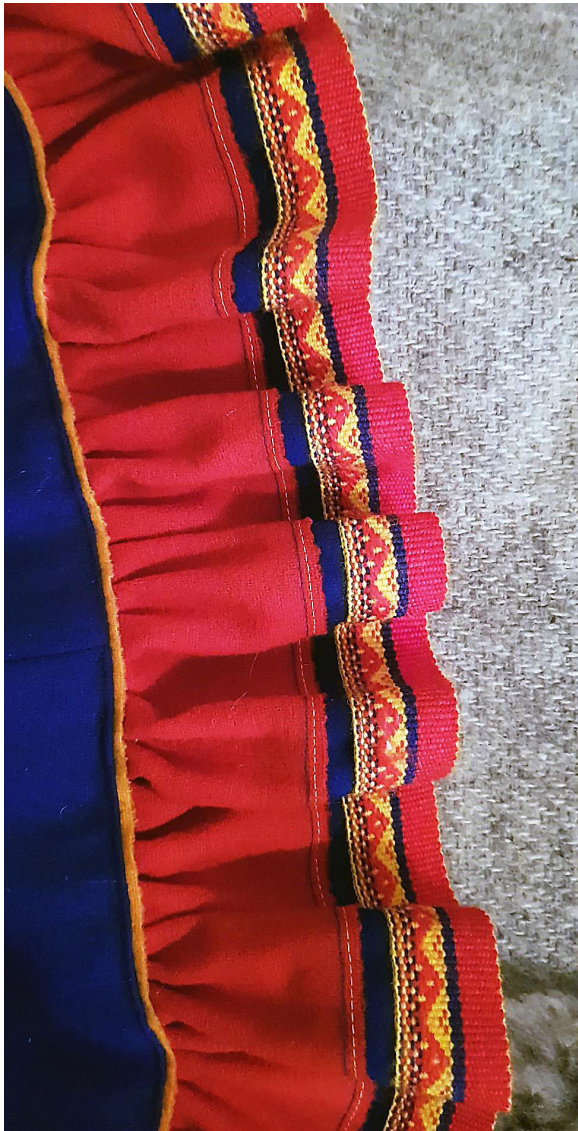
Figur 2a. og b. Stoffbiter som læreren hadde med på skolen.

etter mønstre og finner sammenhenger ...» og «Resonnering og argumentasjon omfatter at elevene skal forstå at matematiske regler og resultater ikke er tilfeldige ... Elevene må kunne følge og vurdere matematiske resonnementer. Elevene må også lære å utforme sine egne resonnementer ...».

To økter på klasserommet

De to første undervisningsøktene var forberedelser til elevenes arbeid med mønstre ute i snøen. Lisbet viste fram Nessebyvotter (Figur 1), stoffbiter med forskjellige mønstre, et forkle, hjemmestrikete sokker, og holbi, nederste kanten på kofta, fra Unjárgga gákti, samekofte. Noen av disse er presentert i Figur 2. Elevene fikk spørsmål om hva som var på de ulike stoffbitene og plaggene. De første figurene elevene klarte å se, var stjerner og talglys i Figur 2b. Men så kom det «det her er jo et mønster, mens dette er ikke et mønster.» (transkript fra samtale 18.06.2018). Her skiller eleven mellom at noe er mønster og at noe ikke er mønster. Noen elever uttrykte at noe ikke var mønster ved å gi moteksempler uttrykt ved sitt daglige språk, *ii leat hearva* (det er ikke mønster) eller *eai leat sárgát* (det er ikke striper). Dette er eksempler på kjerneelementet "Resonnering og argumentasjon" i den nye læreplanen (KD, 2018b).

Elevene kom etter hvert fram til at mønster består av forskjellige farger som er satt i system. De var i gang med å formulere en regel for hva som er et mønster. Etter guidede spørsmål fra læreren kom elevene fram til at når der var mønster, så var der gjentakelser. Elevene fikk videre spørsmål om det var mønster på holbien. Elevene svarte at

Figur 2c. Kant nederst på Nessebykofte.

der er mange trekkanter, blå strek og gule prikker. Deretter fikk de direkte spørsmål om hva man kaller mange trekkanter etter hverandre, slik som i holbien. Det viste de ikke. Læreren fortalte dem at det kalles *njunnesuorránat*, *sikksakk-bord*, så holbien har *njunnesuorránat*. Dette var Fase 1, der læreren satte scenen. Hun klargjorde for elevene hva de skulle fokusere på og hun stilte innledende spørsmål som ledet fram mot spørsmålet om hva mønster er. Elevene fikk guidete spørsmål som ledet fram til å gjenkjenne og lete etter sentrale kjennetegn på mønster. Sammen kom de fram til regelen at mønster må a) ha noe som gjentar seg og b) være et system av farger. Dette er et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene har selv funnet fram til en regel for at noe er mønster, og denne regelen er ikke tilfeldig.

I neste økt ledet læreren klassen over til Fase 2. Elevene fikk i oppgave å lage mønster og de bestemte selv hvordan deres mønster skulle se ut. De satt rundt et langbord og malte alt fra blomster og geometriske figurer til rekker med prikker. Ingen lagde mønster som lignet andre, selv om de kunne se på hverandres arbeid. Noen elever snakket sammen, mens andre var stille. En elev forklarte at "her maler æ prikk, strek, grønn-brun-grønn". Elevene fikk tilstrekkelig med tid, frihet og støtte til å arbeide selvstendig med oppgaven i Fase 2. På eget initiativ malte alle sammen mer enn ett bilde hver. Etter hvert tok læreren over styringa og ledet klassen over til Fase 3. Alle gikk rundt og så på de andres arbeid. Kunstneren fortalte om bildet sitt og de andre ga tilbakemelding. Læreren passet på at matematiske begreper som form og gjentakelse kom med hvis de ikke ble nevnt, dette er eksempel på at fagspråket inngikk i oppbyggingen av en felles faglig kunnskap.

57

To økter ute i snø

Neste økt foregikk utendørs. På spørsmål om man kunne lage mønster med ski og staver i snøen, svarte elevene et tydelig nei. Dersom elevene hadde svart ja, så hadde klassen jobbet i Fase 2 og fått i oppdrag å lage mønster i snøen. Fordi de svarte nei, måtte læreren sette scenen en gang til. Hun tok klassen med til en ny Fase 1. Først gikk alle en runde på ski rundt skoleplassen. Deretter samlet Lisbet elevene, og sammen så de tilbake på løypa de hadde gått. Ingen så noe mønster. Ifølge elevenes regler, var mønster knyttet til farger. Læreren utfordret denne regelen og ga elevene tid til refleksjon og til å tenke. Dette er også et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene fulgte sitt eget resonnement og vurderte det. Det er krevende å ta inn over seg at man har tatt feil, at et resonnement ikke holder. Både elever og lærere trenger tid i slike situasjoner. Etter hvert kom det fra en elev at kanskje stavene lagde mønster i snøen. Flere elever kom med kommentarer som fulgte opp dette. Læreren spurte «hva med skiene, om de laget mønster?» Jo, kom det, først nølende. Det var jo striper i snøen, slik som på stoffet i Figur 2a.

Elevene syntes det var artig å holde på med ski og ville gjerne gjøre det mere, og læreren avgjorde at de skulle ha en dag til med ski og mønster. Den neste dagen var styrt av elevenes ønsker, slik ble elevene oppmuntret til selvstendighet ved å ta

kontroll over egen læring. Neste dag la Lisbet til rette for at elevene var i Fase 2. Fotballbanen var dekket av nysnø og elevene fikk i oppdrag å lage mønster med ski i snøen. Elevene bestemte selv hvordan de ville løse denne oppgaven, mens læreren inntok en tilbaketrukket rolle som veileder. Noen valgte å samarbeide, mens andre jobbet alene. Alle jobbet og lagde mønster, det var tydelig at dette var en aktivitet elevene likte godt. Figur 3 viser arbeidet til tre elever: En lagde skispor rett fram, mens to andre lagde sikk-sakk-mønster. Elevene lagde også andre mønster som «fisk» og «blomst», i tillegg til ulike skispor som for eksempel fiskebein i Figur 4b og spiralen i Figur 4a.

Opplegget er svært likt maleoppgaven i økt 2, ved at elevene arbeidet selvstendig med å lage egne mønster. Elevene overførte kunnskap fra faget kunst og håndverk til faget kroppsøving gjennom aktivitetene maling og ski. Elevene utviklet forståelse på tvers av fagområder, dette er eksempel på dybdelæring ifølge NOU (2015). En elev som til vanlig ikke er glad i å gå på ski, syntes denne aktiviteten var gøy. Læreren gikk rundt og spurte hva de laget og bidro med matematiske faguttrykk der elevene ikke brukte slike ord selv. Hensikten var å bygge bro mellom ord fra samisk daglig språk og matematiske begreper, læreren utpekte faglige poenger i elevenes arbeider. Elevene fortalte hva de hadde gjort når de laget mønster i snøen, slik tok samtalen utgangspunkt i noe elevene hadde god kjennskap til. De brukte både samisk språk og matematiske begreper for å fortelle hva de hadde gjort. Til slutt gikk alle rundt og så på alle arbeidene, og læreren fotograferte mønstrene.

Refleksjon

Siste økt foregikk i klasserommet. Da elevene kom inn til timen, lå fotografier av mønstrene i snø utover golvet. Elevene fikk i oppgave å lage

Figur 3. Njunnesuorránat i snø.

tekst og tegning til sine mønster. Læreren hadde ingen kontroll på elevenes faglige fokus. De satte seg rundt bildene, og på egne initiativ begynte de å snakke om mønstrene. Elevene snakket om hvordan bildene ble laget og de brukte både daglig språk og matematiske ord og uttrykk. Læreren deltok som veileder og undret seg over mønstrene sammen med elevene.

Elevene valgte hvert sitt bilde der de skulle beskrive mønsteret. Teksten i Figur 4a kan oversettes til norsk slik: «Jeg gikk på ski rundt og rundt. Det ble en rund form». Disse to setningene kan tolkes som et matematisk resonnement, første setning beskriver hva eleven gjorde og neste setning forteller hva resultatet ble. Teksten i Figur 4b betyr «slik går jeg fiskebein» eller «når jeg går fiskebein» og teksten støttes av en forklarende tegning. Begge figurene beskriver hvordan elevene beveget seg for å lage mønster.

Bildene ble hengende på klasserommet i tiden etterpå, for å minne elevene om resultatene de kom fram til: Regelen for hva som er mønster. Mønster må ikke nødvendigvis være et system av farger, men det er noe som gjentar seg. Læreren observerte at elevenes ordforråd utviklet seg. For eksempel ble de fortrolige med *spiehčcut*, her kjente de kun til det norske ordet å gå *fiskebein* fra før. Et annet begrep de lærte er *njunnesuorrán*, sikk-sakk-bord fra borden på *holbien* i den lokale *gákti*, *samekofta*. Elevene har gjort seg erfaringer som læreren tror de vil huske og bruke ved senere anledninger.

Mønster: et matematisk begrep i læreplanen

De samiske læreplantekstene i matematikk er ordrette oversettelser av den nasjonale læreplanen. Samisk kultur ligger ikke i bunnen, slik Keskitalo og Määttä (2011) vektlegger. Det er ikke lagt til rette for oversettelser som forholder seg til at det norske språket gjør bruk av overordnede termer som ikke finnes i samiske språk og som derfor heller ikke kan oversettes direkte. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso, Nordkild & Skum (2018) viser at terminologi fra matematikkfaget ikke uten videre kan oversettes fra germanske språk til samiske språk.

Det norske begrepet mønster er sentralt i den nasjonale matematikklæreplanen. Ordet forekommer åtte ganger og med ulik betydning, både

ẽu igen birra
 birra.
 5attai
 jorbadas
 hápmi^{gõvi}

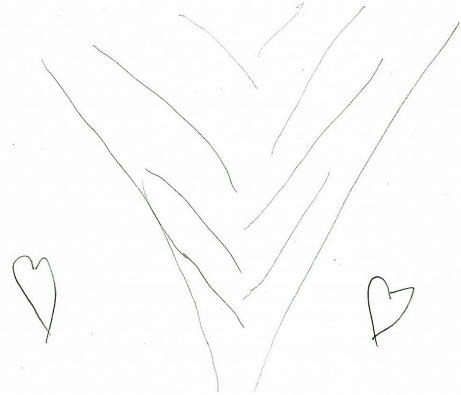
Figur 4a. Birra birra - rundt og rundt.

under overskriften 'Tall og algebra' og under 'Geometri'. Den nordsamiske oversettelsen (KD, 2013) bruker konsekvent ordet *minsttar*. Etter andre årstrinn skal elevene kunne "ráhkadit ja suokkardit geometralaš minstariid ... ja válddahit daid njálm-málaččat"². Dette kompetansemålet står under 'Geometri'. Under 'Tall' for andre klassetrinn er det også et kompetansemål som handler om mønster, elevene skal kunne: "dovdát, ságastallat ja joatkit lohkominstariid struktuvrraid"³. En oversetter uten spisskompetanse i matematikk, vil møte en håpløs oppgave når det her kan se ut som at mønster brukes som overordnet matematikkfaglig term. Lisbet valgte å bruke ordet *hearva*, fordi det er naturlig å bruke *hearva* her og ikke *minsttar*.

Den tradisjonelle Nessebyvotten i Figur 1 er en *hearvafáhcca*. Votten har *hearva* rundt håndledet, det går ikke an å si at votten har *minsttar*. En vott med mønster over det hele kalles for *girjefáhcca* (Nielsen, 1932/1979). Harald Gaski er professor i samisk kultur og litteratur, og Lisbet spurte han

Go MUN SPIEHČUW

4b. Spiehččut - fiskebein.

om valget av *minstar* eller *hearva*. Gaski tror ikke det er noen sterk og tydelig forskjell mellom de to begrepene og hvordan de brukes. Når du syr kofte, så følger du et *minsttar*. Hadde elevene laget *minsttar*, så ville det vært noe som andre skulle følge. Elevene lagde sine egne *hearvva*id med ski.

Nordsamisk har minst tre forskjellige ord for det som på norsk kalles mønster, det fins ikke et tilsvarende overordnet ord. En egen samisk læreplan i matematikk ville tatt utgangspunkt i samisk kultur og språk og derfor håndtert dette annerledes. Fyhn og Hansen (work in progress) problematiserer læreplanens valg av nordsamisk ord. Noe av dette går vi inn på i denne teksten. Vi finner grunn til å anta at tilsvarende utfordringer også finnes for dem som underviser matematikk på andre samiske språk.

2. "lage og utforske geometriske mønster, både med og utan digitale verktøy, og beskrive dei munnleg"

3. «kjenne att, samtale om og vidareføre strukturar i enkle talmønster»

Oppsummering

Elevenes utforsking av mønster startet med gjenkjenning av mønster på klær og stoff. Elevene kom fram til regler for hva som er et mønster. Deretter malte de bilder av mønster som de selv fant på. Innendørs hadde elevene laget regler som ikke omfattet at et mønster kunne representeres som skispor eller som andre avtrykk i snø, dette kom de frem til i felles refleksjon i Fase 3. Når undervisningen ble flyttet utendørs, skiftet de kontekst. Elevene var ikke i stand til å overføre kunnskapen om mønster til den nye konteksten, derfor tok læreren dem med til en ny Fase 1. Der utfordret læreren regelen for hva som er et mønster. Alle ble enige om at man kan lage mønster i

Ordliste

Unjárgga gákti: *Samekofte fra Nesseby*

Holbi: *kant nederst på kofte*

Njunnesuorránat: *sikksakk-bord*

snø med ski og staver og da var elevene klar for en ny runde i Fase 2, der de lagde slike mønster. Slik utvidet elevene reglene for hva som er et mønster. Opplegget ble avsluttet med Fase 3, en time på klasserommet der elevene satte ord på arbeidet sitt og beskrev det gjennom tekst og tegning. Tverrfaglig arbeid der elevene får tid til å utforske *hearvvat* i flere kontekster kan bidra til en forståelse på tvers av kunnskapsområdene maling, ski, samisk og matematikk. I følge NOU2015:8 (2015) fører slikt tverrfaglig arbeid til dybdelæring. Dette fordi elevene a) tilegner seg kunnskaper og ferdigheter innenfor en kontekst, b) reflekterer over det de lærer og c) tar kunnskapen om det de kan fra før med seg til en ny kontekst (NOU, 2015).

En annen tekst om samme undervisningsopplegg

Dette undervisningsopplegget er også presentert på norsk i *Tangenten - tidsskrift for matematikkundervisning*, nr 1-2019. Der er opplegget diskutert i lys av Skovsmoses begrep «undersøkelseslandskap» og ikke Blomhøjs tre faser i undersøkende undervisning.

MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN

Karen Anne Buljo

61

Sápmi strekker seg over et stort geografisk område. Det er naturlig at muntlig fortellertradisjon har oppstått og tilpasset seg de gjeldende behovene menneskene har hatt til enhver tid. Den nye, moderne tidsånden har også innhentet Sápmi, og i tråd med dette ferdes folk over hele verden. Av den grunn er det veldig viktig å finne gode løsninger for hvordan dagens barn og unge kan erverve og adaptere muntlig tradisjon. Men i vår tid er det også behov for et skriftlig tilbud på samisk. I motsatt fall ville det blitt vanskelig for skoler og barnehager å gi et tilfredsstillende tilbud om fortellinger og eventyr.

Høytlesning

I barnehagen vil de ansatte ta frem en bildebok og lese fortellingen for barna. Slik vil barna i moderne tid få en felles opplevelse av den samme fortellingen. På denne måten er den muntlige fortellingen satt inn i rammer. Likevel må man si at bildebøker fort kan bli snubletråder og som sleipe steiner for muntlig fortellertradisjon. Hvis den voksne ikke er kreativ under høytlesningen, kan det låse barna til teksten fremfor å hjelpe barna til å skape egne forestillinger og bilder slik muntlige fortellinger gjorde det opprinnelig. Når man leser høyt for barn, er det veldig viktig å la barn snakke om bildene slik at de selv dyrker og pleier fortellingen etter humør og eget behov. Den som leser høyt, bør bruke et naturlig stemmeleie og legge inn pauser der man kan snakke sammen, spesielt når det kommer scener i boka som barna ser ut til å ha behov for å dvele ved og snakke om. Uansett hvor mange ganger i uka barnet ønsker å lese den samme boka om og om igjen, så må man gjøre sitt ytterste for å gi barna dette oksygenet i den muntlige fortellertradisjonen. For gir man ikke barna dette oksygenet i kulturen, vil ikke denne tradisjonen overleve. Lydbøker er også viktige for barn. Her vil barna kunne høre den samme stemmen fortelle den samme historien.

Foto: Randi Juuso / Nasjonalt senter for samisk i opplæringen

Aktivitetsforslag

En kreativ fremgangsmåte for å lære barn muntlig fortellertradisjon er å blande joik og fortelling, akkurat slik samer har gjort fra gammelt av. Det er også mulig å dramatisere boka og da kan barna i tillegg dyrke og pusse på fortellingen slik at den er tilpasset deres egen verden. Kort sagt: Den vellykkete fortellingen inspirerer barnet til å leke fortellingen.

Her følger eksempler på hvordan man kan jobbe kreativt med dette i barnehage og barneskole.

Utgangspunkt: Fisketinget i Iesjávri

Aktivitet: Lytte og se på fortellingen på nettsiden til Davvi Girji ¹ i læremidlet for samisk som andrespråk Boade ². Fortellingen ligger også i den digitale versjonen av heftet.

Snakk om innholdet i fortellingen og bruk internett til å se på fisker og til å lære mer. I hvilke

1. <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

2. kunstkultursenteret.no

geografiske områder finnes de ulike fiskene og hvordan lever de der?

Lytt til fiskejoiker. Ánte Mihkkal Gaup og Ante Bongo er blant de som har joiket fisk. Á joike fisker kan også være underholdende og morsomt for barna. Á lage gjeddekaker/fiskekaker er også en god måte å la barna bli kjent med mattradisjoner, akkurat på samme måte som samer har gjort det i alle tider. Gjennom fortellinger har samer gitt barna sine en forståelse for blant annet mattradisjoner og observasjonsevne i naturen. Med slike fortellinger vil barna på en naturlig måte ta innover seg kunnskap og lære å huske hvor ulike fiskeslag finnes.

Du kan også finne frem en stor pappeske og i felleskap med barna lager dere en liksom-TV av eska. Dere kan også studere bilder av ulike fisker og tegne disse. I bakveggen på esken tegner dere et vann eller sjø, enten ensfarget eller dere kan legge til øvrige elementer som finnes i vannet. På toppen av eska kan man klippe et hull, akkurat som et ishull man borer ved isfiske. Her kan man plassere en lampe som lyser opp vannet. Og inni kassa henger man opp fiskene med sytråd. Ord og uttrykk som naturlig hører til tematikken kan festes på et synlig sted slik at det blir tydelig hvilke ord som hører til hvert enkelt tema.

Fiskematikk kan også inkluderes i fortellerstundene i barnehagen. Da kan man først tegne fisker eller skrive ut bilder av fisk som man finner på internett, noe som er fint å gjøre sammen med barna. Så kan man klippe ut bildene og forsterke disse med laminering. Under fortellerstunden kan barna velge seg noen fisker og dikte opp egne historier med utgangspunkt i disse fiskene. Da vil historiene ha rot i barnas egen forestillingsverden. Hvis barnehagen har vært på fisketur så kan også dette danne et grunnlag og utgangspunkt for historiene. Dette vil være en god måte å skape en god arena som kan være med på å utvikle fortellertradisjonen og samtidig gi barna både mot og stolthet over vår egen kultur.

Progresjon til ungdomsskole og videregående skole

Med utgangspunkt i sin egen alder og forståelse, kan også ungdom bli kjent med akkurat den samme fortellingen. For disse gjelder det nå å forstå hvorfor denne og andre fortellinger er blitt fortalt til barn. Man må oppnå forståelse av

Foto: Gunnlaug Ballovarre

elementene i samiske fortellinger samtidig som man følger læreplanenes krav. Samtidig er det også viktig å motivere og inspirere unge til å dikte, fortelle, gjengi, joike, filme, fotografere og generelt ta i bruk muntlig fortellertradisjon i vår moderne tid.

Fisketinget i lešjávri

Det kan lages en plan der ungdommene i fellesskap leser og lytter til denne fortellingen som finnes på internett. De kan også lytte til fortellingen hjemme. En praktisk øvelse kan være at ungdommene lager et skuespill eller har høytlesing med de ulike fiskekarakterene. Det kan være en god ide å ha en felles samtale i klassen om de ulike fiskeslagene, mens man skaper forståelse av at det strengt tatt ikke handler om fisk og fiskeslag i det hele tatt. I denne fortellingen er det faktisk snakk om kommunikasjon mellom mennesker.

Man kan også diskutere fortellingens etos, patos og logos. Og det kan være spennende å diskutere og analysere selve ordet *Guollediggi* eller *Fisketinget*, med elevene. Denne fortellingen kan gjerne bli brukt som utgangspunkt når elevene skal lære om blant annet Sametinget og Fefo ("FeFo er et eget rettssubjekt som skal forvalte grunn og naturressurser i samsvar med finnmarkslovens formål og lovens øvrige bestemmelser" snl.no), men også når man skal lære om naturvern og mattradisjoner. Det er en fin måte å poengtere overfor ungdommene at det viktigste med muntlig fortellertradisjon har gjennom alle tider vært å bygge broer ved å øke kunnskap. Samer har overført kunnskap fra generasjon til generasjon nettopp gjennom muntlig overlevering.

Overtro og ordtak

Muntlig fortellertradisjon oppstod i riktig gamle dager, og noe av dette, slik som ordtak og overtro, har oppstått i tråd med samfunnets rådende behov og tilstand. Av den grunn kan noe være nært knyttet til kjønn, faktisk i slik grad at vi i vår moderne tid ikke riktig forstår innholdet. Da er det viktig å snakke med ungdom om den rike, velfylte banken av overtro og ordtak som finnes. Da kan man finne eksempler fra storsamfunnet rundt oss og sammenligne disse med ordtak og overtro som finnes i det samiske. Men det er fint å huske på at ethvert individ vil ha sin egen subjektive opplevelse og forståelse av ordtak og overtro. Det er knapt mulig å slå fast hvordan noe er og ikke er.

Eksempler

-*Det er ikke første gang jeg er skysser presten (Qvigstad)*

Betydning: *Jeg lar meg ikke lure (Qvigstads forklaring).*

Før i tiden ble ordet prest ofte brukt i ordtak og overtro. Grunnen til det er selvfølgelig at presten var blant de med høyest anseelse i datidens samfunn. Hvis noen hadde fryktelig lyst til å dra et sted uten at det likevel lyktes, så kunne noen si til trøst at *man blir visst ikke prest*. Det betyr noe sånt som at ingen kan gjøre seg bedre og høyere ansett enn andre.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Når mange bekker renner til samme sted, blir det til en stor elv. (Qvigstad).

Betydning: *Når mange samarbeider, så oppnår man stor makt.*

Sámediggi. Foto: Jan Helmer Olsen/Sametinget presse-bilde

Ordtak og overtro har ofte sitt utgangspunkt i naturen. Det er selvfølgelig slik at før i tiden hadde mennesker en tettere kontakt med naturen enn det vi har i dag. Pedar Jalvi har et kjent dikt, *muohtačalmmit*³, som kan oversettes til *snøfnugg*. Dette diktet gjenspeiler nettopp den erkjennelsen at samarbeid gir makt. Dette diktet tar i bruk det sterkeste våpenet som muntlig fortellertradisjon har, nemlig å påpeke samfunnets behov med kløkt og list. For hvor liten og forlatt er ikke den som nekter å samarbeide med andre?

Magien i muntlig fortellertradisjoner sentral og aktuell, men den må synliggjøres på ulike måter. Dessverre finnes det ikke særlig mange opprinnelige, originale samiske fortellinger og eventyr som er overført fra muntlig fortelling til f.eks. hørespill, teater, film og så videre. Men det finnes produksjoner som er verdt å nevne. Ánte Mihkkal Gaup står bak hendelseserien *Juffá*. Denne tar for seg en del av samisk muntlig fortellertradisjon som har stått veldig sterkt. *Fearán*, eller hendelse, blir nærmest som en filmatisering av den samiske virkeligheten. Å fortelle slik, *fearánastit*, å gjengi hendelser, innebærer å starte fortellingen i fortid. Slik leder man tilhørerne inn i fortellingen. Men når ting begynner å skje i fortellingen, forvandles alt til nåtid. Dette gjør man for at tilhørerne kan visualisere fortellingen og bli en del av den. *Juffá* er den samiske Harry Potter. *Juffá* møter mange

3. www.nb.no/items/60c79788c03a79a439fa259cf8f9f908?page=69&searchText=pedar%20jalvi%20sn%C3%B8fnugg

Foto: Ánte Mihkkal Gaup

slags figurer og vesener, slåss og kjemper mot disse slik at tilhørerne holdes på pinebenken og venter i spenning på å høre hva som videre skjer med Juffá. Der finnes også en egen noaidestav, eller sjamanstav. En stav er et originalt samisk element. En slik stav er nødvendig og naturlig i mange sammenhenger når man ferdes ute, og ved å knytte fysiske elementer til fortellingen skapes det også god grobunn for fiksjon.

Juffá er bygd opp på en måte som inkluderer mye joik. Slik brukes samisk muntlig fortellertradisjon til å gi ny kunnskap. Det er kanskje slik at det er lettere å huske fortellinger når man i tillegg hører joik som er tilpasset fiksjonen. Her må det legges til at det å fortelle, den kreative fortellermåten, er noe man må øve på for å bli modig.

Kreativ fortelling

Bildebruk er en metode for å utfordre og oppmuntre til skriving eller fortelling. Bildene henter man gjerne fra barnas eller de unges egen hverdag. Man kan selvfølgelig jobbe uten bilder.

Eksempler fra kreativ fortelling:

Dette er oppgaver man kan gjøre flere ganger i uka sammen med elevene.

1. Finn et bilde av bestemor fra da hun var ung, gjerne et der hun er sammen med andre. Ved siden av henne står det en ung mann som du

ikke kjenner. Fortell om denne unge mannen. Hvem er han og hvordan kjenner han din bestemor?

2. Dette er min morgen slik alle ser den. Da gjør jeg dette.
3. Dette er min morgen når jeg er helt alene og ingen kan se noe.
4. Fortell hva du ville gjort hvis du levde ditt drømmeliv her og nå.
5. Du får muligheten til å feire din 12-års dag en gang til. Hvem ville du invitert til bursdagsfesten og hvordan ville du feiret dagen?
6. Sametingspresidenten faller og skitner til kofta si. Dette gjør presidenten flau. Hva sier presidenten til journalistene? Og hva blir sagt i enerom når ingen hører?
7. Du er på tur ute i skogen og finner en rune-bomme. Hva gjør du?
8. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forteller hvorfor du ikke kan skrive.
9. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forklarer hvorfor du ikke kan joike.
10. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du beskriver rommet ditt. Hva ser man der? Hvilke lyder kan man høre? Hvordan lukter det der?

Videreføring av fortellertradisjon

En joik kan sies å være en persons andre navn. Mennesket dør, men joiken lever videre. Det er veldig viktig å lytte til joiker. Joiken er slik at man må øve på å joike for å bli trygg, det er viktig å rett og slett åpne munnen og lage ulike lyder.

Dagens barn og unge vil ikke makte å videreføre muntlig fortellertradisjon videre til kommende generasjoner hvis den bare svinner hen og kveles. I dagens samfunn har vi en tendens til å følge etter globale strømninger. Det representerer en fare hvis vi legger opp til at datamaskiner skal videreføre muntlig fortellertradisjon til barna. Dette vil kunne medføre at mellommenneskelige forhold visner hen og dør. Men samtidig er dagens data-verden viktig fordi man kjapt og enkelt når ut til folk i hele verden. I dag har samiske barn og unge et hav av tilbud, f.eks. når det gjelder ulike apper.

Man må bære på håpet om å beholde en sterk, levende muntlig fortellertradisjon.

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

SAMISK MAT OG TRADISJONER – MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?

Máret Rávdná M. Buljo

I dagens moderne samfunn ser vi hvordan verden har blitt forurenset og ødelegges mer dag for dag. Barn og unge har begynt å forstå at deres fremtid trues. Og urfolks hjerter blør. Det var ikke slik vi ønsket at det skulle bli. Det er på høy tid å se nærmere på urfolks kunnskap hvis verden skal bevares og maten fortsatt skal være spiselig. Fra langt tilbake har vi samer utviklet skikker, sedvaner og verdisyn for naturbruk og matauk. Dette verdisetet er overført til vår tid og holdes høyt i hevd den dag i dag for at naturens rikdommer vedvarer i rikelig monn. Det er gunstig og nødvendig å føre dette videre inn i dagens opplæring både i barnehager og skoler. I dag virker det som om dette er mangelfullt.

Etisk, holdbar, varig og ren mat også i fremtiden!

Eksempler på skikker og rutiner man kan innføre i opplæringen:

- Rose maten og takke for maten. Signe og prise matrester, med ønske om en god fremtid. Man kan eksempelvis gjøre dette under den daglige matpausen slik at barna får tenke litt på matsvinn hvis man ikke spiser opp maten.
- Lære barna å finne mat ute i naturen, og samtidig øke kunnskapen om våre matressurser i nærmiljøet og regionen. Vi må spise mer av dyret når vi først har slaktet det og utnytte alle deler av dyret.

- Legge bort platen og heller bruke bein, horn, skinn osv. Vi kan lage kjøkkenredskaper og bordpynt av naturmaterialer. Generelt lære mer om hvordan vi kan høste av naturens rikdommer og forstå mer av dette gjennom praktiske metoder.
- Invitere samiske ressurspersoner på besøk slik at de kan gi opplæring til barna. Gjennomføre mer opplæring gjennom praksis.
- Lær barna om naturvern og hvordan man kan ha mindre matsvinn. Bruk samisk læringsmetode gjennom praktisk arbeid.
- La innsikt i samiske mat- og måltidstradisjoner være med på å styrke samisk kultur, identitet, språkrøkt og bevaring av urfolkskunnskap og samisk tradisjonskunnskap
- Undersøk hvilken matproduksjon og verdiskapning som finnes i nærmiljøet. Oppmuntre til å benytte seg av kortreist mat.

Stedsnavn og sanking av vekster til mat og medisin

Har du noensinne undret deg over at samiske stedsbetegnelser kan ha samme ord som våre kroppsdeler? Slik som hode, munn, nese, skulder, rygg, rumpe og kløft. Gjennom bruken av slike ulike stedsnavn er det som om naturen livner til og beskrives på lik linje som deg og meg.

Hvis du har vondt noen steder, kan du vende blikket mot skogen og naturen. Da skjønner du også hvor du kan finne medisin. Samisk naturforståelse og tradisjonskunnskap har fra gammelt av vandret fra generasjon til generasjon, og med slik kompetanse har man lært å klare seg godt.

*Beaivi, Beaivváš ráhkkásan // Sola, min kjære sol
Eahcci áhčči, áhčážan // Min ømme, kjære far*

*Eana, min eadni // Jorden, vår mor
Eadnán, eadnáme // min kjære mor, vår kjære mor
Eanni, eannán...*

Dikt av M.R Buljo. Diktet leker med likheten mellom det nordsamiske ordet for «jord», «eana» og uttrykket for «min kjære mor», «eadnán/eannán»

Naturforståelse og liv

Disse innledende ordene gir et hint om samenes grunnforståelse av naturen og hvordan liv blir til. Naturen får liv allerede ved første solstråle som treffer jorden og gir spire og grobunn for vekst. Sola, vår far, og jorda, vår mor. Himmellegerer hjelper naturen til holdbar vekst. Månen, stjernene og jordens rotasjon er med på å bestemme hva som til enhver tid kan vokse og gro, og himmellegemene gir grunnlag for forutsigelser.

Hvordan naturen revitaliseres og våkner til liv, står meget sentralt i samisk barneoppdragelse. Det kommer til uttrykk gjennom språk, stedsnavn, eventyr, hendelser, ordtak, overtro og aktiviteter. I eventyrene møter vi *stállu* (samisk troll), huldre, underjordiske, draugen, levende nordlys, snakende dyr og så videre. Fra barna er små, lærer de å vise ydmykhet overfor naturen og leve i tett symbiose med naturen. Naturen kan være hard og brutal, den vil ramme deg hvis du ikke skikker deg riktig. Barna lærer å utvise respekt og ærbødighet overfor naturens skaperverk og å vise takknemlighet.

Uansett hvor man enn ferdes i naturen, også i ukjente områder, vil man finne både mat og medisinske vekster så fremt man har tilegnet seg slik tradisjonell naturforståelse.

Det samiske språket er rikt. Det finnes ord som i sin natur forteller om farer. Eksempler på det er stedstavn, blomster og vekster som har navn som inneholder *Stállu* og *Ruolla*, noe som betyr troll. Eller *dierpmis*, som betyr torden. Denne typen navn og benevnelser forteller at man må være varsom, da terreng eller vekster innebærer fare eller giftig innhold. Av den grunn er det nødvendig å opprettholde korrekte benevnelser på steder, blomster og vekster og samtidig forstå betydningen av disse. Man må stadig snakke om dette for å holde kunnskapen i live.

Mat og identitet

Den maten man lærer å spise fra barnsben av, er med på å forme individets forståelse av hvem man er og det gir identitet. Det skaper minner, gir opplevelser, styrker selvbildet og former individets egen historie. Eksempel på det er å gi barnet en

tunge eller et bein fra reinkjøttgryta å sutte på, slik at barnet får i seg buljong når det skal lære seg nye smaker og spise sine første måltider. Og når barnet vokser seg litt større, blir det bærturer der barnet kan sitte i lyngen blant bærtuer og selv spise friske bær. Andre eksempler er å ha barnet med på fisketurer, la barnet delta når husdyr eller rein slaktes og overvære når noen kommer hjem med jaktbyttet. Gjennom denne type praksis og egne erfaringer vil barnet få en styrket identitet.

Å kommunisere med naturen

I skogen og ute i naturen kan man finne mye mat. Men man kan også bli stående tomhendt. Nettopp derfor er det viktig å huske på at man må utvise ydmykhet og verdighet når man skal sanke mat i naturen. Å signe naturen har alltid vært, og er fremdeles, en stor del av det å utvise takknemlighet overfor naturens rikdom. Man kommuniserer og snakker med skogen; både før, underveis og når man har ankommet målet, f.eks. fiskevannet. Man skal hilse og prise naturen, og gjennomføre sine sysler og gjøremål med godt humør slik at man ikke påkaller dårlige tider og ødelegger for fiskelykken. Det finnes eksempler på overtro og besvergelses som har til hensikt å lære deg å ære og verdsette fisket og fiskevannet.

Et vann er både matskap og drikkevannskilde, og derfor skal man ikke gjøre sitt fornødne i vannet. Av samme grunn skal man heller ikke forurense eller forsøple fiskevann.

Det samme gjelder generelt når man vandrer ute; man skal ikke etterlate sår og spor etter seg i naturen og man skal holde det ryddig hvor enn man går. Da unngår man at dyr setter seg fast i- eller spiser søppelet etter deg. Man skal heller ikke felle mer trær enn nødvendig til brensel, og heller ikke plukke alle bærene. Man skal heller ikke dra opp vekster med røttene og heller ikke fjerne all vegetasjon. Man skal alltid tenke på etterkommere og sørge for at det vil vokse og gro i rikelig monn til neste gang.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Etisk tankegang

Alt som finnes i naturen, har eget liv og følelser. Brunsttid, som etterfølges av en tid der oksene henter seg inn, fugler har sin parringstid, fiskene gyter, fugler bygger rede, det er kalvingstid. Alt dette er del av livets syklus. Dette må mennesket ta hensyn til under matauk. Mennesket rår over så mangt og meget, og kan ødelegge mye med både hånd- og tankekraft. Derfor bærer også mennesket et stort ansvar.

Etter samisk tankegang har alt det skapte en sjel. Derfor må man opptre korrekt og vite hva man gjør. Ved reinslakt skal man alltid velge et høvelig, fordelaktig slaktedyr som heller ikke er ømt knyttet til en annen rein. Man skal ikke slakte simle eller reinkalv som vandrer sammen. Da skal man heller slakte en gjeldsimle, reinsbukk eller andre dyr som står fritt. Men ved skade og alderdom, må også slike dyr likevel slakes. Da vil en tilårskommen simle slaktes sammen med kalven. Ved kalvingstid og brunsttiden skal man la reinsdyrene få fred, fordi dette er en periode med tøffe påkjenninger for dyra. Det samme gjelder for øvrig ved elgjakt.

Samme tankesett gjelder også i forbindelse med andejakt. Det er en gammel samisk tradisjon å

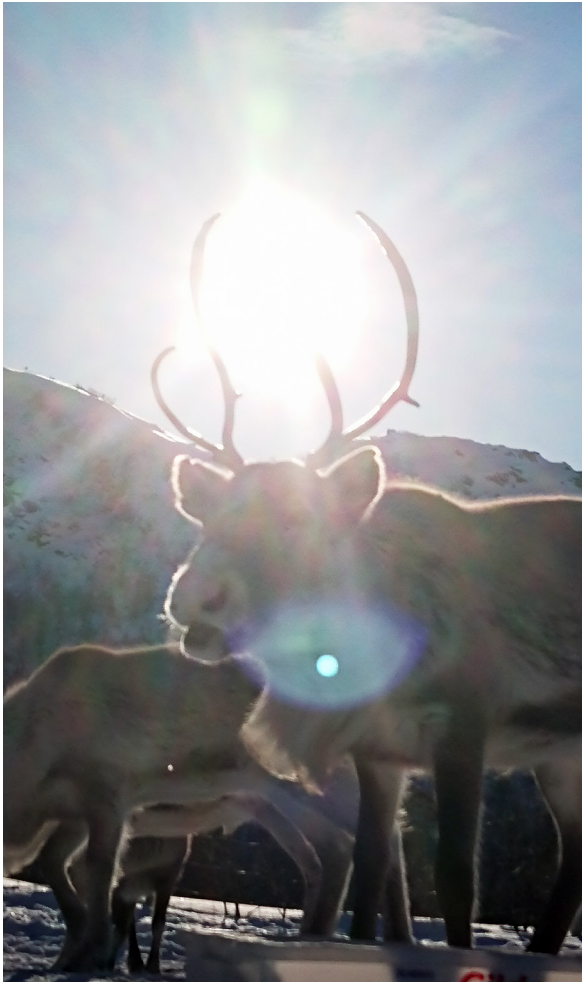

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

jakte på ender om våren, når endene kom tilbake til nord. Dette skjedde i perioden før endene begynte med å bygge reder. Jakta var slutt innen endene bygde sine reder, la egg og ungene ble klekket ut. Da var disse blitt til familier. Og om høsten vil fugleungene lære seg å fly og legge i vei mot sørligere breddegrader med sine foreldre. På den tiden skal man ikke jakte på fuglene. Det samme gjelder også sjøfugler. Heller ikke disse jakter man på etter at de er blitt til familier. Samer vil heller ikke sette ut rypesnarer før mørketida, når de forlater kullet og flyr av sted på egen hånd. Om våren slutter man med rypesnarer så snart rypene ser ut til å samles igjen. Om våren kan man sanke egg, men vise måtehold ved å ta bare ett eller noen ytterst få egg fra hvert rede.

Samme type tankegang gjelder også ved fiske. Fisken skal få fred i gyteperioden og for så vidt et godt stykke etter fordi fisken skal få passe på rognen si i ro og mak. Man skal derfor ikke fiske der man vet fisken gyter. Da skal man heller fiske etter fisk som ikke gyter akkurat da. Røyer og ørret

skal man fiske om våren mens siken gyter. Og når røya, laksen og ørreten gyter, så fisker man heller etter sik, abbor og harr.

Mennesket skal aldri forårsake unødvendig frykt og sorg, eller skremme reinen slik at simler og kalver kommer bort fra hverandre i perioden da de kjærlig verner om sine i flokken.

Velsignelse

Velsignelse innebærer lykke, og lykke er vel noe vi mennesker gjerne ønsker oss. Men hvordan skal man oppnå det, og hvordan skal man lære seg å få fiskelykke, reinlykke, jaktlykke?

Det finnes mange gamle sedvaner og skikker som har overlevd til i dag i velsignelsens navn. Dette gjelder både i forbindelse med jakt, slakt, matlagning og ved måltider. Mye overtro er knyttet til dette. Eksempler på det:

- Man skal aldri dra på fiske på tom mage. Man skal heller ikke bringe med seg egen sekk til fisken. Man kan gjerne ha med seg en sekk, men dette er kun til nistemat, eller noe annet. Men altså aldri tilsynelatende for en eventuell fiskefangst.
- Når man har sløyd fisk, så skal fiskeinnavollene gjemmes under jorda eller dekkes til med snø. Dette for å sikre fangst også ved neste forsøk.
- Har man knivstukket en rein i den hensikt å avlive dyret, så skal ikke dyret dø med lasso eller tømmer rundt seg. Man må raskt fjerne tømmer og tau før reinen trekker sitt siste åndedrag. Dette er for å vise en siste ære til reinen.
- Når reinen er slaktet, skjærer man løs den delen av reinskallen som er mellom og omkring hornene, slik at hornene også følger med. På baksiden/innsiden av denne, skal man risse inn et kryss eller kors til ære og taknemlighet for dyret, samt sikre deg videre jobb med rein.
- Skal man ta kjøtt inn i lavvoens "kjøkkendel", skal disse tas inn der teltdukens to halvdeler støter sammen. Dette skal gi hell og lykke.
- Den første koppen med buljong går til den som lager maten, slik at hell og lykke vil følge vedkommende og hans eller hennes bofeller i gammen. Heller ikke gjester skal forsyne seg først, men pent vente til at kokken får ta den første øsa fra gryta.
- "Den som spiser reinens nese, blir meget ettertraktet og populær"
- "Spiser man endestykket på reintungen, blir man en løgnhals"
- Når mater er klar og man er ferdigspist, samler man beinrestene etter måltidet og legger disse

Foto: Gunnlaug Ballovarre

enten ved roten til en busk eller i en søppel- eller komposthaug. Så fremsier man velsignelse og takksigelse i håp om at nye dyr vil fødes og gi mat også i fremtiden.

Her er det generelt mye snakk om at man ikke skal kaste og sløse av overfloden når man spiser. Slik vil man redusere matsvinn. Og med ryddighet skaper man seg velsignelse og hell for fremtiden. Det er også slik at man deler villig den maten man har, og ser til at alle får spise. Dette er nærmest å betrakte som regler for oppførsel. Med tanke på velsignelse, hell og lykke er det også slik at man ikke skal fange fisk unødig, eller bare for moro skyld.

Spise og utnytte hele dyret som mat

Når man for eksempel slakter en rein eller et annet dyr, fugl eller fisk, så utnytter man alle deler av dyret. Hele reinen blir brukt, både som mat, til klær, verktøy og redskap, gjødsel og også til åndelige formål. Slik er det også med husdyr, fugler, fisk og annet jaktutbytte.

Og det som er bemerkelsesverdig, er at alle områder i Sápmi, uavhengig av næringsvei, har den samme, felles forståelsen for at man skal spise også tarmen og innmat. Gjennom alle tider har man sett og forstått at dyret gresser og beiter der ferske vitaminer finnes i overflod. Det skjer også om vinteren. Og disse vitaminene finner veien til magen gjennom tarmsystemet. Dermed er det nettopp tarmene som først møter disse sunne vitaminene. Og vitaminene går videre til leveren og fra lever til blodet.

Samer har alltid lagd blodpølser. De har brukt og kokt tarmen ikke bare av rein, men av elg, sau, lam, geiter, harer, ender, sjøfulger, skogsfugler, sel, saltvannsfisk og ferskvannsfisk, og da spesielt laksefisker. Den dag i dag er det meget vanlig blant samer å lage blodpølser, så fremt man er i en næring som gir tilgang til det nødvendige.

Vi bor i arktisk område, noe som betyr at de grønne årstidene tradisjonelt er kortere enn ellers. Frukt og grønnsaker har kortere levetid. Vekster og planter i nord er derfor mer næringsrike og fulle av nødvendige vitaminer.

Det er kjent at samer ikke er plaget av sykdommer som oppstår av mangel på C-vitaminer. Samer har alltid visst hva man skal spise for å sikre seg nødvendige vitaminer til enhver tid. Vekster som inneholder C-vitamin, ble lagt til side og brukt om vinteren. Generelt visste man godt hva man burde spise om vinteren når det var slutt på sommerens delikatesser og vitaminbomber.

Syregress, kvann, fjellsyre, høymole, granskudd og kongler er eksempler på vekster som ble sanket på grunn av høyt C-vitamininnhold. Disse ble for eksempel tørket, kokt, brukt i tykkmelk og syrnet for at de skulle holde seg gjennom vinteren.

Likeledes plukket man tare fra havet. Dette ble tørket og brukt både i middagsgryter, brød, buljong og som medisin. Tare inneholder veldig mye vitaminer og mineraler.

Skaperverket rundt oss er vakkert, og dette må man vise ære. Man må være takknemlig, gi ros og heder til det vakre. Ingen vet hva fremtiden bringer, og vi vet slett ikke om vi vil beholde dette mangfoldet vi har så rikelig av i dag. Denne tankegangen ligger tydelig bak den samiske tradisjonelle måten å bruke naturen og naturrikdommene på.

OPPSKRIFTER

Blodpannekaker

4 egg (eller ½ reinhjerne eller 3 ss bakepulver)
2 dl sukker (eller sukrin)
1 ts salt
5 dl blod (av rein, elg, lam, kalv, nise/sel)
5 dl vann
5 dl hvetemel (glutenfritt mel kan godt brukes)

Rypesuppe

Samer beregner en rype per person. Man skal jo bli mett! Etter en lang dag med hardt arbeid, må man jo spise godt slik at får nye krefter til dagen etterpå.

Alt som overhodet kan spises, blir brukt. Hjerte, lever, tarmer, krås, bryst, lår, hals. Man bruker også rypetarmer til pølse. Tarmene fjernes, tømmes, skylles og vrenses. Deretter skjærer

man kjøtt fra lår og vinger i bittesmå biter før man forsiktig fyller tarmene med dette. Deretter syr man tarmene sammen i en slags rynkesøm.

Rypebrystet stekes i stekepanne sammen med fett fra rein.

Så koker man buljong basert på nakke, lever, hjerte og øvrige bein. Av denne buljongen lager man en slags tykk dip. Man kan også koke krås sammen med dette hvis det ikke er gått hull i den. Alternativt kan den kokes for seg selv og siles. Tilsett litt mel i reinfettet som blir til overs i panna etter at rypebrystene er ferdigstekt. Rør om før buljongen tilsettes. Deretter blandes den tykke dipen i, og her kan man godt finhakke kjøttinnholdet slik at det blir litt ekstra kjøtt i tilfelle man ikke har så mange ryper at alle får hver sin.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK SPRÅKARENA

Siri Nystø Ráhka

Bakgrunnen for denne artikkelen er språkprosjektet *Rádnastallam* som startet i 2012 gjennom Tysfjord ASVO. *Rádnastallam* er en uformell språkaktivitet for skoleelever fra 1. til 7.klasse, som har samisk som førstespråk på skolen og som trenger en arena for å utfolde seg på samisk. *Rádnastallam* er det lulesamiske ordet for vennskap og i dag er *rádnastallam* et vellykket prosjekt som Árran-lulesamisk senter styrer og gjennomfører hvert år.

Om prosjektet

Rádnastallam gjennomføres som en ukentlig fritidsaktivitet, og målet er å gi barna en morsom språkarena som motiverer barna til å begynne å snakke samisk. Med *rádnastallam* får barna gjennom varierte aktiviteter aktivt bruke samisk. Det er klare krav og forventninger at barna skal snakke samisk, både seg imellom og til veilederne. *Rádnastallam*-prosjektet har 3-4 veiledere og deres oppgave er å vise varme og stabilitet slik at målet

nås og legge til rette for en trygg arena. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Behovet for *Rádnastallam* dukket opp på grunn av språksituasjonen, der førstespråks-elever for det meste snakket norsk selv om de hadde lært samisk. Barna forsto samisk godt, men utfordringen var barnas produktive språk. Flesteparten av foreldrene snakket ikke samisk, derfor var ikke det samiske språket brukt hjemme. Dette påvirker barnas språkkompetanse og ut fra det kom behovet for en språkaktivitet som løfter språkets status og hjelper barna aktivt å bruke samisk. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Muntlige ferdigheter, slik som å lytte, snakke og samtale med andre, er i fokus når barna er sammen. Gjennom en samiskspråklig arena der samisk er samtale- og lekespråket, styrkes disse ferdighetene. Gjennom morsomme aktiviteter der barna får være sammen, skapes et godt grunnlag når en ønsker å styrke barnas produktive språk.

Språkarenaen blir attraktiv om barna selv får komme med ideer til innhold og foreslå aktiviteter. I tillegg vil klare mål legge til rette for en trygg arena hvor barna blir vant til å snakke samisk. Videre i artikkelen kommer det tips til hvordan en kan organisere en språkarena og noen eksempler på aktiviteter.

Samtalestund

Rádnastallams eneste regel er at "her skal vi snakke samisk". Start språkarenaen med å samle barna til samtalestund der man snakker om plan og forventninger for kveldens møte. La barna få dele sine egne tanker og følelser og la de få komme med innspill til planer og innhold. På den måten får barna føle eierskap til *rádnastallam*. Dette skaper en situasjon der det er veldig morsomt å komme til språkarenaen, samtidig som det kan oppleves utfordrende å snakke samisk. Derfor er det viktig at veilederne oppmuntrer barna til å heller tørre å snakke samisk enn å unngå. Varmt hjertelag fra veilederne er forutsetningen for en trygg møteplass hvor barna tør å prøve og etterhvert blir vant til å snakke samisk.

Hva samtaler vi om:

- Felles mål om å snakke samisk
- Hvilke følelser får vi når vi burde snakke samisk
- Hvordan kan vi tørre å snakke samisk

Hvordan støtte barna slik at de lykkes

På språkarenaen ønsker man at barna skal velge å bruke samisk selv om de ikke er vant til det.

Når noen snakker samisk til barnet er målet at barnet skal velge å prøve å snakke samisk, selv om det er med noen norske ord innblandet, i stedet for å ikke snakke samisk i det hele tatt. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.) Dette er en del av en prosess hvor barnet skal venne seg til samisk selv om barnet ikke er helt trygg på språket og om barnet ikke husker alle ord. Veiledernes jobb er å støtte barna og være gode språklige rollemodeller gjennom eksempler og samtale.

I *rádnastallam* lages det én plass der det er lov å snakke norsk. Hvis barna har behov for å snakke norsk kan de ta med seg en voksen eller et annet barn hit. Dette området skaper dere fra gang til gang. Det skal være en fysisk plass et stykke unna, for eksempel ved adkomstområdet. Her kan vi også snakke med norskspråklige foreldre når de bringer og henter barna. Målet med dette er å begrense norskspråket til et spesifikt sted slik at all annen kommunikasjon ellers i arenaen foregår på samisk, samtidig som vi viser barna at det er mulig å snakke norsk om det er noe en ikke kan eller tørr å si på samisk.

Forslag til aktiviteter

I språkarenaen skal man gjøre morsomme ting sammen, med samisk som kommunikasjonspråk. Aktivitetene planlegges derfor fra gang til gang i dialog med barna. Tilpass aktivitetene til barnegruppen, nærområdet og årstidene, og ha fokus på at det skal være lystbetont.

Skiaktiviteter

På vinteren kan en skitur i nærområdet være en fin aktivitet for gruppen. Arranger en skikonkurranse, som for eksempel skistafett. Alle som er med på turen deltar i konkurransen, både barn, ungdommer og voksne. Del inn i to grupper og lag en passende løype. Ta med mat og drikke og finn et egnet sted der gruppen kan spise sammen.

Mørketidstur med bål

Sent på høsten og på vinteren passer det fint med en tur i naturen med fortellerstund rundt bålet. Klargjør noen fortellinger på forhånd og involver gjerne barna. Det å samles rundt bålet gir en egen ro og er et fint sosialt samlingspunkt. Tilbered gjerne mat på bålet sammen med barna. Etter fortellerstund og måltid passer det fint med

Foto: Siri Nystø Ráhka

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

noen leker i mørket, et eksempel er gjemsel med lommelykter. I denne leken kan alle bruke lommelykter, én leter og de andre gjemmer seg. En annen variant er «motsatt gjemsel», denne anbefales å leke uten lommelykt. «Motsatt gjemsel» går ut på at én gjemmer seg og de andre skal lete. Når noen finner den som har gjemt seg, skal denne gjemme seg sammen med vedkommende. Slik minker gruppen som leter helt til det gjenstår bare en som da må finne resten av gjengen som har gjemt seg på samme sted.

Spill- og pizzakveld

Ta med ulike brettspill slik at det blir flere valgmuligheter for barna. Lag en pizzadeig som kan heve mens spillingen pågår. Barna får selv velge hvilke spill de ønsker, eller så kan dere dele barna inn i mindre grupper som i felleskap velger spill.

Etter noen runder med spill kan dere gjøre klart til å lage pizza. Samle alle barna rundt et stort bord slik at alle får god plass til å arbeide. Hvert av barna får lage sin egen pizza, og får hver sin del av deigen. Klargjør pizzaingrediensene i skåler, så får hver enkelt lage den pizzaen en liker.

Har dere begrenset med tid er det er også mulig å klargjøre pizzadeigen hjemme, eller bruke pita-brød eller tortillalefser.

Leker

Klargjør leker dere ønsker å gjennomføre og lag noen lekestasjoner. Dette krever stor plass. Forslag til stasjonene er lego, male- og tegnesaker, baking og bevegelsesleker eller rolleleker. Bestem hvor lang tid hver gruppe skal ha på hver stasjon. I advents og juletiden passer det fint å bake pepperkaker og ha juleverksted.

Fiske

Dra på fisketur i nærområdet, til et vann eller ved havet. Dersom det er mulig, kan dere arrangere en båttur der barna kan fiske fra båten med fiskestang. En fisketur kan by på mange spennende opplevelser; ulike fangstmetoder, sløye og filetere fisk samt utforske innvollene til fisken. Er dere heldige og får fisk, kan denne brukes til å lage et måltid sammen etter fisketuren eller fryses ned til et måltid en annen gang.

Hvordan gjøre barna oppmerksomme på språket

Noen barn ønsker kun å bruke norsk, og unngår å bruke samisk. Utvid disse barnas samiske ordforråd gjennom å gi barna ord gjennom samtale og svar i stedet for å korrigere. Klare betingelser for deltagelse gjør at barna ikke selv trenger å velge når de skal snakke samisk. Stabil struktur og veiledere som møter barnas språk, legger til rette for en trygg situasjon. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

På slutten av hver sammenkomst er det fint å samle barna til en samtalestund før dere avslutter og drar hjem. Målet med denne stunden er å snakke om dagen. Hvordan har det gått? Har man lyktes med målet? Barna får da selv vurdere om de har snakket samisk, og får dele sine egne tanker og følelser. Har barna noen innspill til neste sammenkomst?

Målet med rådnastallam er at samisk ikke skal oppleves som et institusjonsspråk, men at barna selv aktivt velger samisk som kommunikasjonsspråk.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Tjaaleldahkelæstoe / Litteraturliste

74

Maja Dunfjeld

Dunfjeld Maja 2006 (2001): *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Snåsa: Saemien Sijte. (Avhandling for graden dr.art. Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø.)

Fyhn, A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Utforsking av tradisjonell sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26(3), s.9 - 14.

Fyhn A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Muligheter og utfordringer ved sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26 (4) s.5 - 11.

Dunfjeld, M., U. Steinfjell, Westerfjell N.A., Vangberg, Å. 2018: *Aerpiemaahoe – Áarjelsaemien duedtien baakoeh*, Snåsa: Saemien Sijte. s.23-43.

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn

Balto, A. 2005: Traditional Sámi child-rearing in transition: Shaping a new pedagogical platform. – *Alter Native - An International Journal of Indigenous People*, 1, 90 – 113. <http://www.content.alternative.ac.nz/index.php/alternative/article/view/106>

Blomhøj, M. 2016: *Fagdidaktik i matematik*. Frederiksberg: Frydenlund.

Fyhn, A. B., Eira, E. J. S., Hætta, O. E., Juuso, I. A. M., Nordkild, S. I. & Skum, E. M. 2018: Bishop Sámegillii – utfordringer ved oversetting av matematikkdidaktisk fagterminologi. – *Nordic Studies in Mathematics Education*, 23(3-4), 163–184.

Fyhn, A. B. & Hansen, L. (work in progress): Exploration of patterns in different contexts. Paper presentert på *CERME11-the Eleventh Congress of the European Society for Research in Mathematics Education*. NL: Utrecht.

Keskitalo, P. & Määttä, K. 2011: *The Basics of Sámi Pedagogy*. Rovaniemi: Lapland University Press.

Kunnskapsdepartementet 2018a: *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Hentet fra/ Vižžojuvvon dáppe <https://www.regjeringen.no/contentassets/37f2f7e1850046a0a3f676fd45851384/overordnet-del---verdier-og-prinsipper-for-grunnopplaringen.pdf>

Kunnskapsdepartementet 2018b: *Kjerneelementer i fag*. Hentet fra/ Vižžojuvvon dáppe <https://www.regjeringen.no/contentassets/3d659278ae55449f9d8373fff5de4f65/kjerneelementer-i-fag-for-utforming-av-lareplaner-for-fag-i-lk20-og-lk20s-fastsatt-av-kd.pdf>

Kunnskapsdepartementet, KD 2013: *Matematihka oktasašfága oahppoplána*. Lastet ned fra/ Vižžojuvvon dáppe: <https://www.udir.no/kl06/MAT1-04/Hele/Kompetansemaal/gelb-bola%C5%A1vuo%C4%91amihttomearit-2.-jahkeceahki-ma%C5%8B%C5%8Bil-?lplang=http://data.udir.no/kl06/sme>

Nielsen, K. 1979 1932-1962: *Lappisk (samisk) ordbok. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Bind II, G-M. Oslo: Universitetsforlaget. 2. opplag.

Norges offentlige utredninger 2015: NOU 2015:8. *Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser*. Oslo: Regjeringen.

Utse, M. B., Nilsen, L., Mathisen, M. & Juuso, J. 2006: *Unjárgga gákti*. Unjárga: Isak Saba Guovddáš.

Karen Anne Buljo

<https://snl.no/Finnmarkseiendommen>

Iešjavrri guollediggi - oahpponeavvus sámegiella nubbingiellan Boade 2, <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

Siri Nystø Ráhka

Kintel, Ingrid & Mikkelsen, Inga & Mikkelsen, Mathias 2013: Rádnastallama ájnannjuolgadus le sámástittl. – *Bárjås 2013. Luotta - sáme oahppása ja dálusj bátsadisá*. Árran julevsáme guovdásj. 6–13.

Elle Sofe Sara

Mij / Hva:	Gusnie gaavnh / Finnes her:
Sami Kadrill	https://ellesofe.com/
Sydisdansa	https://www.youtube.com/watch?v=HMdCzyXQee4
Ribadeapmi	Sapmifilm.com
Gieđa vuohttun Filmma namma: Juoigangiehta	Sapmifilm.com
Per Hætta juoigá elliid (gumpe, garja, vielppis)	https://www.youtube.com/watch?v=lpmED1TgPSk
Eahpáraš (Bagadalli: Anne Merete Gaup)	Sapmifilm.com
Sameblod (Bagadalli: Amanda Kernell)	https://www.filmweb.no/skolekino/incoming/article1313950.ece
Iditsilba (Bagadalli: Elle Márjá Eira)	Sapmifilm.com
Beavvi nieida/ Daughter of the Sun (Bagadalli: Sara Margrethe Oskal)	https://www.nfi.no/eng/film?name=daughter-of-the-sun&id=1884
Álttá áksuvdna	https://tv.nrk.no/serie/oeyeblikk-fra-ladet-fraa-lufta/2016/DVFJ61006813/avspiller
Jielemen aavoe Poehtalaš musihkkačájálmas, 100 jagi ávvudeapmi. Sofia Jannok, Mari Boine, Wimme ++ Bagadalli: Rolf Degerlund	https://tv.nrk.no/serie/samenes-nasjonaldag/2017/SAPP63007517/avspiller

75

MUSIHKEUVTELASSH / FORSLAG TIL MUSIKK

Laavloen nomme / Sangtittel:	Artisten nomme / Artistens navn:
Stálut čurvot	Karen Anne Buljo
Ceavnni duoddara álddut	Skáidi
Boares áldu	Čalbmeliiba (Frozen moments)
Beskon eallu	Marit Gaup Eira
Sea sami, see	Johan Sara Jr.
Bohcco guolga	Johan Sara Jr.
Varg/Ruomas	Torgeir Vassvik
Gumpe	Inga Juuso, Harald Skullerud/ JUUSK
Máze	ISAK
Irene	Sofia Jannok
Slowhill	Come back as an butterfly
Gotan project	Santa Maria
Áibbašeapmi	Ulla Pirttijärvi
Máttaráhkku	Bárut- Inga Juuso
Texas	Wimme
Human	Wimme & Rinne
Váimmu čuovga	Elin Kåven
Sámi eatnan duoddariid	Nils- Aslak Valkeapää

NEHTESÆJROEH / NETTSIDER

Dans i skolen

<http://dansepraksis.no/> <https://www.denkulturelleskolesekken.no/> <https://www.danseinfo.no/>

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

NORD
universitet

SÁMI LOHKANGUOYDDÁS
SAEMIEN LOHKEMEJARNGE
SÁME LÁHKÁMGUOYDÁSJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA